

SYMPOSIET
DEN AKADEMISKA
FRIHETEN

LUND 14 MAJ 2019

KUNGL. FYSIOGRAFISKA SÄLLSKAPET I LUND

KUNGL. FYSIOGRAFISKA SÄLLSKAPET I LUND

SYMPOSIET
DEN AKADEMISKA
FRIHETEN

LUND 14 MAJ 2019

REDAKTÖR: SOLVEIG STÅHL

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

PER ALM

INGVAR OTTERLUND

SOLVEIG STÅHL

LUND 2020

Innehåll

Förord.....	3
Välkomna	
Marianne Gullberg	6
Vad är akademisk frihet? Inledning.	
Erik J Olsson	10
Akademiernas ursprung	
Thomas Kaiserfeld	14
Akademisk frihet och sociala medier	
Magnus Zetterholm	30
Internationella aspekter på akademisk frihet	
Sven Åberg	40
Akademisk frihet för lärare och forskare – en revolution som förändrade världen	
Li Bennich-Björkman	58
Finns det ett politiskt tryck på universitetet?	
Göran Bexell	78
Forskningens frihet – konsekvenser av extern styrning	
Carola Lemne	92
Den akademiska frihetens gränser	
Johan Brännmark	104
Tankefrihet i partistaten	
Börje Ljunggren	118
Deltagarlista.....	140

Förord

Forskare ska fritt få välja ämne för sin forskning, metod att bedriva den och fritt publicera resultat och som lärare ska de fritt få utforma sin undervisning. Så definierar UNESCO och Europarådet begreppet akademisk frihet. I Sverige är forskningsfriheten skyddad i lag sedan 1978. Och ändå utsätts den för hot, ofta subtila sådana men ändå verkningsfulla. Angreppen på den akademiska friheten kan till och med komma från forskarvärlden. Det framkom på Kungl. Fysiografiska Sällskapets majsymposium 2019 med temat *Den akademiska friheten*.

Det växande intresset för naturkunskap under 1600- och 1700-talen ledde till bildandet av vetenskapsakademier i flera länder, däribland Kungl. Vetenskapsakademien och Kungl. Fysiografiska Sällskapet. Akademierna kompletterade i många fall universiteten och blev institutioner där nya empiriska rön och upptäckter gjordes och diskuterades. Universiteten sågs som konservativa utbildningsfabriker där teologi och juridik var de förnämsta ämnena.

Under 1800-talet moderniserades universiteten och nya kunskapsideal växte fram. Wilhelm von Humboldts idéer blev så småningom vägledande. Han menade att forskning och undervisning hörde samman och att bildning var väl så viktigt som utbildning. Lärare, i alla fall de som sågs som pålitliga enligt dåtidens normer, skulle fritt få söka och förmedla kunskap. Det var lättare för universiteten att leva upp till krav på akademisk frihet så länge de hade egna medel, t.ex. inkomster från hemman. Men idag är det annorlunda – forskare måste söka anslag även till sin egen lön. Både offentliga och andra finansiärer, allmänheten, lobbyister har synpunkter och önskemål om forskning och hur påverkar det friheten? Forskare ska ha rätt att vara *nyfikna och olydiga*. Det kan leda till den stora upptäckten.

I boken återges föreläsningar och diskussioner på symposiet.

Solveig Ståhl

Rolf Johansson och Klas-Göran Karlsson.

Birger Karlsson och Elisabet Ahlberg.

Lars-Ivar Elding och Bengt EY Svensson.

Gunilla Jarlbro och Eva Haettner Aurelius.

Välkomna!

Marianne Gullberg

Preses Kungl. Fysiografiska
Sällskapet i Lund 2019
Professor i psykolingvistik,
LU, Lund

Ärade ledamöter, föredragshållare, moderatorer, gäster och åhörare, varmt välkomna till detta det elfte Majsymposiet i regi av det Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund. Denna symposiumserie har möjliggjorts av en generös donation av Ruben Rausing's Fond för vilken vi är mycket tacksamma.

Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund, instiftat 1772, är en av Sveriges äldsta kungliga akademier. Sin aktningvärda ålder till trots är Fysiografens verksamhet fast förankrad i samtiden, dels genom de betydande bidrag som ges till yngre forskare, dels genom seminarier och symposier kring aktuella teman av intresse både inom och utom akademien. Få teman kan vara mera angelägna än dagens, nämligen den akademiska friheten. Dagligen kommer nya rapporter om hur fri forskning, undervisning och intellektuell verksamhet utmanas på olika sätt världen över. Dessa rapporter länder till eftertanke och väcker många frågor.

För det första kan man undra vad akademisk frihet är och hur den förhåller sig till andra friheter såsom yttrande- och

informationsfrihet. UNESCO (1997) och Europarådet (2006) ger definitioner som generellt beskriver akademisk frihet som möjligheten att fritt välja forskningsämne och metod; att fritt publicera och diskutera forskningsresultat inom och utom sin institution; och att fritt utforma sin undervisning i enlighet med god sed. Det låter enkelt, men vad detta betyder i konkreta termer är dock föremål för diskussion och leder till nya frågor.

Man kan t.ex. undra över begreppet frihet och ställa sig frågan vad det är man skall vara fri från. Främst kanske vi tänker på frihet från inflytande från kyrka och stat, men kanske också i ökande grad från finansiärer, från samhälleliga krav på nytta, kanske t.o.m. från studenters krav på tillämpning av undervisningen, t.ex. genom så kallade trigger warnings.

Särskilt finansiärers inflytande har diskuterats mycket på sistone eftersom de allt oftare definierar forskningsområden de vill stödja. Ämnesvalen tycks delvis styrda av praktiska samhällsutmaningar som forskningen förväntas lösa, vilka i sin tur ofta pekas ut av politiska organ. Ett exempel är de s.k. strategiska forskningsområden som för några år sedan befanns särskilt värddiga att beforska och finansiera. I akademien diskuteras f.n. den av regeringen tillsatta Styr- och resursutredningen, förkortad STRUT, som skall utreda hur lärosäten skall styras och resurser tilldelas. Ett förslag är att lärosätens mål och utbud skall utformas efter och svara mot studenternas efterfrågan samt arbetslivets och samhällets behov. I båda fallen finns potential till styrning. Dessa frågor kommer säkert att beröras idag.

HUR MÄTER MAN AKADEMISK FRIHET?

En annan fråga är hur man mäter akademisk frihet. Institutet Varieties of Democracy vid Göteborgs universitet mäter regelbundet akademisk frihet på en skala från 0–4, där 0 = censur, statskontroll, och repressalier, och 4 = inga restriktioner. Sveriges akademiska frihet klassades 2018 till 2,87, Ungerns till 0,48, och Saudiarabiens till –1,96. Men hur uppskattar man sådant?

Måtten handlar ofta om hur inskränkningar i akademisk frihet yttrar sig. På somliga håll i världen kan akademisk frihet vara en fråga om liv och död om man överträder gränser uppsatta av kyrka eller stat. Organisationer som Scholars at Risk erbjuder varje år över 300 forskare fysiskt skydd och stöd när de riskerar repressalier. I andra sammanhang handlar det om kontroll och begränsningar av forskningsfinansiering och rekrytering där partitrogenhet är viktigare än akademiska meriter. Ibland kan det innebära att universitet läggs ner eller privatiseras. Det Centraleuropeiska universitetet i Ungern är ett bekant exempel.

I Sverige är yttrande- och informationsfrihet grundlags-skyddade och Högskolelagen klargör att forskningsproblem och -metoder får väljas och utvecklas fritt och resultat publiceras fritt. Men även här finns frågor att begrunda. Utöver frågor om politisk och finansiell styrning kan man t.ex. undra om forskare ägnar sig åt självcensur genom att välja forskningsområden av karriärtekniska skäl snarare än av nyfikenhet. Eller censureras de av sina kollegor i linjeorganisationerna vid rekrytering? Organisationer som Academic Rights Watch, representerat här idag, antyder att vi även i Sverige har anledning att bevaka frågan.

Detta är bara ett axplock av de många frågor som dagens tema väcker. Strax innan Einstein lämnade Europa för USA 1933 sa han i ett berömt tal om frihet i Albert Hall att ”utan [akademisk/intellektuell] frihet skulle vi inte haft någon Shakespeare, ingen Göthe, ingen Newton, ingen Faraday, ingen Pasteur, och ingen Lister”.¹ Det påminner oss om hur angelägen akademisk frihet är och hur viktigt det är att värna den. Ett första steg är att diskutera, genomlysa och fördjupa vår kunskap om den. Dagens föredragshållare kommer att hjälpa oss med detta.

Än en gång, varmt välkomna.

1. ”Without such freedom, there would have been no Shakespeare, no Goethe, no Newton, no Faraday, no Pasteur, and no Lister.”

Vad är akademisk frihet?

Galileo Galilei avvisar bibeln vid inkquisitionen i Rom 1633.

Erik J Olsson

Professor i teoretisk filosofi,
LU, Lund

Den akademiska friheten är viktig för att säkra högskolans funktion i samhället. Utan den skulle inte forskare kunna bidra till att bevara, förmedla och fritt uttrycka åsikter om traditionell kunskap och kultur. Lärofriheten är viktig: akademiska lärare ska kunna undervisa utan inblandning och efter eget samvete och bättre vetande.

En vanlig definition av akademisk frihet: ”Akademisk frihet är den frihet som forskare har att bedriva sin egen forskning i vilken riktning som helst och kommunicera resultatet till vem som helst, förutsatt att de förbinder sig att följa en strikt vetenskaplig och etisk standard.”

FRIHET UNDER ANSVAR

Forskare ska alltså vara fria att forska efter eget huvud och bättre vetande samt fria att kommunicera slutsatserna till vem det vara månde. Kravet är att forskningen bedrivs i enlighet med god forskningssed. Akademisk frihet är i denna mening en frihet under ansvar.

Varför behövs akademisk frihet? Enligt UNESCO:s rekommendationer 1997 för personal inom den högre utbildningen är akademisk frihet viktig för att säkra högskolans funktion i samhället. Den behövs för att forskare ska kunna bidra till att bevara, förmedla och fritt uttrycka åsikter om traditionell kunskap och kultur, men också för att de ska kunna söka ny kunskap och nya tillämpningar utan begränsningar av föreskrivna doktriner. Den möjliggör att högskolorna håller en kritisk distans till samhället och ett långsiktigt perspektiv.

DE AKADEMISKA FRI- OCH RÄTTIGHETERNA

Den akademiska friheten kan sägas bestå av en rad mer specifika rättigheter. Vi ska återkomma till frågan om deras inbördes vikt. En sådan är rätten att som sökande till en akademisk tjänst bli rättvist bedömd. Enligt det meritokratiska kravet ska tjänsteställsättningar vara grundade i akademisk förtjänst och skicklighet och vara fria från varje form av diskriminering.

Akademiska forskare och lärare ska vidare åtnjuta tankefrihet, yttrandefrihet och alla andra civila rättigheter, såsom religions- och föreningsfrihet. Mer specifikt har forskare rätt att forska utan inblandning samt rätt att publicera och kommunicera sin forskning efter eget skön.

Till de centrala rättigheterna hör även lärofriheten: akademiska lärare ska kunna undervisa utan inblandning och efter eget samvete och bättre vetande. Vidare ska lärare spela en stor roll angående vad som ska ingå i kurserna. Detta som en del av det akademiska självstyret ("kollegialitet"), som innebär att lärare och forskare har rätt att delta i beslutsprocesser och kritisera hur verksamheten bedrivs, samt rätt att välja en majoritet av representanter i akademiska beslutsorgan.

Lärare och forskare ska åtnjuta anställningstrygghet. En akademisk anställning får endast avbrytas om det finns en saklig grund som påvisats inför en oberoende akademisk kommitté eller domstol. Lärare och forskare har vidare rätt att bedriva an-

dra professionella aktiviteter vid sidan av det akademiska uppdraget, vilket i Sverige benämns "tredje uppgiften". Slutligen ska universitet och högskolor åtnjuta en hög grad av autonomi från olika externa påverkanskrafter. Idealet är frihet från politik, kyrka, lobbyister, företag och andra som kan tänkas vilja styra forskningen på olika sätt som inte alltid ligger i vetenskapens intresse. Fullständig frihet från politiken är dock knappast vare sig realistisk eller önskvärd.

SÅ SKYDDAS DEN AKADEMISKA FRIHETEN

Skyddet för den akademiska friheten kan vara legalt, men också kulturellt. Om det finns en kultur av akademisk frihet behövs kanske inte någon särskild lagstiftning. Det finns ju alltid en kostnad förknippad med att införa lagar och regler. Någon måste se till att de efterlevs, utdela sanktioner och så vidare, vilket kräver administrativa resurser. I Sverige skyddas forskningens frihet och yttrandefriheten i grundlagen (regeringsformen), medan detta exempelvis inte gäller lärofriheten. I andra europeiska länder ser det delvis annorlunda ut.

En vanlig uppfattning är att yttrandefriheten, i vid mening, är den mest fundamentala rättigheten och att de andra rättigheterna är till för att garantera att yttrandefrihet upprätthålls, även i praktiken. Den som har en osäker anställning kan tänka att det är bäst att ligga lågt för att inte äventyra en fortsatt akademisk karriär.

På liknande sätt är det med meritokratin. Om anställningar grundas i rent subjektiva bedömningar riskerar effekten bli till nackdel för den som gett uttryck för kontroversiella uppfattningar. Därför kan man även se det meritokratiska kravet som en förutsättning för en verklig yttrandefrihet ohämmad av olika strategiska hänsyn.

Men man kan med fog argumentera att meritokratin dessutom är viktig i sig för en skattefinansierad akademi. För hur kan vi motivera att vi ska få skattemedel om inte akademiska tjänster går till dem som har förutsättningarna att bedriva forskning och undervisning på allra högsta nivå?

Akademiernas ursprung

The Surrey Institution i London 1809.

Thomas Kaiserfeld

Professor i idé- och
lärdomshistoria, LU, Lund

Den akademiska friheten är inget nytt fenomen. Som idé- och lärdomshistorikern Bo Lindberg beskrivit i *Lychnos* från 2014 är det istället en språklig och organisatorisk företeelse som funnits åtminstone sedan 1500-talet. Då betydde det dock något helt annat än idag och den akademiska friheten i bestämd form var snarast något som gällde studentlivet. Studenternas frihet sågs dessutom ofta som negativt, något som inbjöd till skörlevnad och oordningssamhet snarare än fria val av studieinriktning.

Under seklerna har sedan synen på vad akademisk frihet är förändrats. Dels har det handlat om lärarnas möjligheter att undervisa och examinera utan olika typer av ideologiska och intellektuella tvångströjor: religiösa, politiska och andra. Dels om studenternas möjligheter att välja olika ämnen och studieinriktningar. Som ett resultat av 1700-talets politiska initiativ att mer effektivt kontrollera vad som lärdes ut vid de svenska universiteten liksom de examinerade studenternas

färdigheter diskuterades även möjligheterna till frihet från allt för mycket byråkratisk styrning.

Den här böljande diskussionen om undervisningens och även lite grann den begynnande forskningens ställning vid universiteten sammanföll med att en rad av nya vetenskapliga akademier instiftades i Europa från mitten av 1600-talet till början av 1800-talet. De utgjorde en ny form av organisationer där en viss typ av kunskap kunde cirkuleras bland medlemmar och i bredare kretsar genom offentliga föreläsningar eller publikationer. Föregångare var Royal Society i London och franska vetenskapsakademien i Paris. Men även Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm betraktades som en av de fem främsta på 1700-talet tillsammans med akademierna i Berlin och S:t Petersburg.¹ Bland annat översattes *Vetenskapsakademiens handlingar* under en period till tyska. Mycket hängde det förstås samman med svensk naturvetenskaps starka internationella ställning under 1700-talet med exempelvis Linné, Celsius och Wargentin.

Många av de nybildade vetenskapsakademierna skapades som motpoler till dåtidens universitet som allmänt kritiserades för konservatism. Ofta sågs de som förlegade undervisningsanstalter präglade av lärdomspedanteri och utan större relevans för andra än möjligen adelsynglingar med militära eller kyrkliga ambitioner. Här härskade en gammal hierarkisk fakultetsindelning både vad gäller status och formella privilegier med teologi överst, följt av juridik, medicin och filosofi längst ner. Aristoteles var fortfarande viktigare än Newton. Vid universiteten fanns knappast någon särskilt väl utvecklad akademisk frihet. Vägen av vetenskapsakademier kan ses som ett utslag av naturfilosofers och likasinnades opposition mot den rådande ordningen där universiteten till stora delar styrdes av kyrka och stat.

1. James E. McClellan III, *Science Reorganized: Scientific Societies in the Eighteenth Century* (New York, 1985), 34.

Anders Celsius

Carl von Linné

LINNÉ OCH CELSIUS

Visserligen sköljde den våg som de nyttiga naturstudierna red på också in över universiteten. Här fanns onekligen framgångsrika lärare som stod för det nya, som Linné och Celsius i Uppsala. Också i Lund satsade man nytt på 1730-talet i och med införskaffandet av en omfattande och modern instrumentsamling som använts vid föreläsningar på Riddarhuset i Stockholm. Men universitetens ovilja till radikalare och långsiktigare förändring sågs ändå av vissa som ett problem eftersom den motverkade det tydliga ideologiska och reella uppsvinget för naturstudier. En av lösningarna var alltså skapandet av organisatoriska alternativ i form av vetenskapliga akademier och sällskap som kunde agera friare i förhållande till kyrka och stat.

I många av dessa sammanhang hyllades nya vetenskapliga ideal där påståenden skulle vara empiriskt underbyggda och resurser skapades för experimentverksamhet och offentliga demonstrationer och föreläsningar. Nyttan sattes i högsätet. Strävan att föra ut de nya rönen till en borgerlig allmänhet vägde tungt. Kungl. Vetenskapsakademien hyllade de nya vetenskapliga idealen och i dess portalparagraf från 1739 hette det: "Alla de wetenskaper och konster som äga någon wärkelig

Organisationer för kunskapsöverföring under olika tider.

nytta i det allmänna wäsendet, blifwa ämnen till Academiens uppmärksamma och öma bemödanden.”

I Lund bildades Kungliga Fysiografiska Sällskapet i december 1772 med liknande mål. Tanken var att det skulle främja naturalhistoria och studier i oeconomie. I mars 1778 stadfästes sällskapet av kungen och grundreglerna började med: ”Skånes naturalhistoria och oeconomie är väl sällskapets huvudyrke, men på det att sällskapet bliva allmänheten nog gagneligt, här sällskapet trott nyttigt vara, att sträcka sig även till Sveriges naturalhistoria och upplysningar i oeconomien över vart och ett av svenskt landskap, så väl som utrikes orter, så vida de tjäna till upplysning och efterdöme för svenskar.”

NYA KUNSKAPSIDEAL

Men under 1800-talet kom detta att förändras, mycket i takt med att de gamla universiteten och de filosofiska fakulteterna fick mer resurser och stod för en ny dynamik. Samtidigt ökade beroendet av statsanslag. En viktig grundförutsättning för akademisk frihet hade nämligen hela tiden varit universitetens materiella oberoende garanterad genom egna fasta marktillgångar. Ännu vid mitten av 1800-talet dominerade intäkterna från egna akademiemän bland universitetens inkomstkällor, men genom ökande årsvisa statsanslag utgjorde de 1920 endast fem procent.

Universitetens förnyelse under 1800-talet och framåt hängde samman med nya kunskapsideal. I det sammanhanget var den så kallade humboldtska modellen viktig, uppkallad efter det preussiska undervisningsrådet Wilhelm von Humboldt som såg till att Berlin fick ett universitet 1810 och vars tankar kom att prägla debatten under 1900-talet. Han lanserade flera olika idéer om universitetslivet som att lärare skulle få undervisa och söka kunskap fritt; att bildning snarare var att betrakta som en nyfikenhetsstyrd livshållning; att forskning och undervisning var två verksamheter som hörde nära samman; att all vetenskap hade gemensamma sanningsanspråk och ideal samt att de olika idealen och praktikerna upprätthölls och utvecklades gemensamt av lärare och studenter.

Från slutet av 1700-talet skapades alltså ideal kring akademisk frihet som vi med lite ansträngning kan känna igen än idag. Ändå fanns ännu i 1852 års universitetsstatuter bestämmelser om att avhandlingar inte fick innehålla något som var ”hädiskt, smädligt eller osedligt” eller på andra sätt kunde väcka allmän förargelse. Den typen av formuleringar blev dock allt mer otidsenliga.

I början av 1900-talet diskuterade en annan tysk, samhällsvetaren Max Weber, möjligheten till akademisk frihet ur ett lite

Max Weber vid symposiet i Burg Lauenstein där man diskuterade Tyskland efter kriget.

annorlunda perspektiv, något som analyserats av idéhistorikern Peter Josephsson. Rätten att undervisa fritt och att forska fritt var nu mer eller mindre etablerade ideal vid de tyska universiteten. Det byggde dock på att endast politiskt och religiöst pålitliga anställdes vid universiteten – i klartext innebar det vid denna tid inga socialdemokrater eller judar – kvinnliga lärare var ännu nästan otänkbara. Weber vände sig emot orättvisorna och hävdade att de stred mot ett annat universitetsideal som också hade börjat formuleras från slutet av 1700-talet och ännu mer under 1800-talet, nämligen att de mest meriterade forskarna och lärarna skulle anställas snarare än de som lärarkollegiet av olika anledningar tyckte passade bäst. För att kunna driva igenom en meritokrati vid universiteten menade Weber att forskning och undervisning borde vara fria från politiska, religiösa och andra värderingar, att värdefrihet skulle gälla.

FORSKNINGSFRIHETEN BLIR LAG

Under 1900-talet förväntades universitetsanställda undervisa och forska fritt utan hänsyn till olika subjektiva värderingar. Samtidigt hävdade de själva större mått av forsknings- och undervisningsfrihet i relation till statsmakten som hade tagit över allt mer av styrningen av universiteten i Sverige. Förhållandena har poängterats i flera svenska högskoleutredningar under efterkrigstiden. Första gången explicita formuleringar om akademisk frihet dyker upp i formella styrdokument för universitet och institutioner för högre utbildning är i direktiven till 1945 års universitetsberedning från juni samma år. Där konstateras det tryggt att: ”Den akademiska självstyrelsen är sedan gammalt en god garanti för den vetenskapliga forskningens frihet och bör i full utsträckning upprätthållas.” (SOU 1946:9, 14).

Tio år senare hävdade 1955 års universitetsutredning att forskningsfrihet är viktigt för dynamiken inom forskningen som i sin tur ligger till grund för samhällelig förnyelse (SOU 1958:32, 42–43). Här framhålls faktiskt möjligheterna till omfattande

och självständig forskning vid universiteten som en grund för den planerade upprustningen av grundforskningsresurserna i Sverige. Förmodligen kan de ganska starka formuleringarna kopplas samman med att rektorn för Uppsala Universitet, Torgny Segerstedt, ledde utredningen från 1957. I början av 1970-talet skulle han själv ge ut omfattande historiska studier om debatterna om den akademiska friheten i Sverige. Fem år senare specificerar samma utredning i sitt sjunde och sista betänkande vad som bör ingå i forskningsfrihet, nämligen fri rätt för den individuella forskaren att ta nya forskningsinitiativ, välja forskningsobjekt samt forskningsmetod (1963:9, 27–29). Detta bedömdes som särskilt viktigt i en tid då en aktivare forskningspolitik innebar att resurser fördelades till forskningsområden som bedömdes vara viktigare ur politiskt perspektiv. Forskningsfrihet behövdes helt enkelt för att väga upp samhällsintressenas allt större inflytande över hur forskningsmedel fördelades.

MOTVIKT MOT FORSKNINGSPOLITIK

Under de knappa tjugo åren från andra världskrigets slut till början av 1960-talet som akademisk frihet – närmare bestämt forskningsfrihet – uttryckligen behandlats i styrdokument för universitet och högskolor har alltså synsätt och argument förskjutits ganska rejält. Från ett tryggt konstaterande att forskningsfriheten passivt vilade på gedigna akademiska traditioner av självstyrelse fick den mot mitten av 60-talet en aktivare roll som motvikt mot en allt mer omfattande statlig forskningspolitik. Ytterligare tio år senare återopades forskningsfrihet återigen som en form av motvikt mot konsekvenserna av en statlig forskningspolitik, men nu med något betydligt mer konkret i vågskålen. Det var 1968 års utbildningsutredning, U68, som i och med ett förslag om att universitets- och högskolestyrelserna skulle ha en majoritet av allmänrepresentanter menade att forskningsfrihet inte kunde garanteras av styrelsesammansättningen. Istället skulle förtroendet för högskoleförvaltningen med de nya majoritets-

förhållandena upprätthållas genom att den enskilde forskarens frihet garanterades av statsmakten. Som en konsekvens föreslog U68 (SOU 1973:2, 503–504) att forskningsfriheten borde skyddas i lag, något som stöddes av ansvariga ministern Olof Palme (prop. 1975:9, 503).

Året efter kunde regeringen föreslå en konkret formulering av lagtext som ganska nära följde definitionen av forskningsfrihet som formulerats av 1955 års universitetsutredning, men som något utvecklats av Centrala organisationskommittén för högskolereformen 1975. Det handlade om att forskningsproblem fritt fick väljas och formuleras ”inom högskolan” samt forskningsmetoder fritt utvecklas. Till det kom nu också att forskningsresultaten fritt fick offentliggöras om inget annat föreskrivs enligt lag (prop. 1976/77: 59, 44–45). Förslaget godkändes av riksdagen och ledde till att högskolelagens (1977:218) 1 kap. 14 § slog fast att ”Som allmänna principer för forskningen inom högskolan skall gälla att forskningsproblem får fritt väljas och formuleras, att forskningsmetoder får fritt utvecklas samt att forskningsresultat får fritt publiceras.”

FRIHET BLEV NYCKELORD

När forskningsfrihet för första gången på detta sätt garanterades i svensk lag gällde det alltså den individuella forskarens frihet även om det preciserades i förarbetena snarare än i själva lagen. Då frågan kom upp igen femton år senare i en borgerlig forskningsproposition signerad Per Unckel hade frihet blivit ett allmänt nyckelord inom universitets- och högskolepolitiken. En grundläggande departementsstencil fick namnet ”Fria Universitet och högskolor” (Ds 1992:1). Högskoleutredningens huvudbetänkande som gått till historien under namnet ”Grundbulten” hette egentligen ”Frihet, Ansvar, Kompetens – Grundutbildningens villkor i högskolan” (SOU 1992:1) och propositionen som följde döptes till ”Om universitet och högskolor – frihet för kvalitet” (prop. 1992/93:1).

I denna omvälvande process var dock fokus nästan uteslutande på universitetens och högskolornas institutionella frihet från statsmakternas påverkan. Forskningsfriheten garanterades också fortsättningsvis i högskolelagen (1992:1434) 1 kap. 6 § med oförändrade formuleringar, men i förarbetena gällde det inte längre den enskilde forskarens frihet gentemot förvaltning och ledning, utan sågs nu som en allmän förutsättning för kreativitet och nytänkande (prop. 1992/93:1, 31–33). På sitt sätt var det ett eko från 1955 års universitetsberednings tankar på att frihet skapade forskningsdynamik. I någon mening slöts alltså cirkeln här i början av 1990-talet.

Som sagt, sedan 1977 har forskningsfriheten varit lag i Sverige. Från 1990-talet har statsmakten flera gånger upprepat vikten av att denna frihet garanteras genom det demokratiska samhällets fortbestånd (SOU 1998:128, 69–71; prop. 1998/99:94, 9–10). För tio år sedan ledde detta resonemang till att forskningsfriheten skyddades ytterligare genom att skrivas in i regeringsformen (prop. 2009/10:80, 191–193; SFS 2010:1408) 2 kap. 18 § som kräver beslut med mellanliggande val för att kunna ändras.

FLERA KONTROLLINSTRUMENT

Men parallellt med att lagskyddet för forskningsfriheten vid universitet och högskolor har blivit starkare har det införts kontrollinstrument som utvärderar allt fler aspekter av forskningen. Det handlar både om resurser som tillförs universitet och högskolor samt det som produceras där. Förändringar av sakkunniginstitutionen har exempelvis inneburit en ökande kontroll av dem som anställts vid universiteten, bedömningar som bygger på forskning som redan genomförts. Till karaktären är detta en kontroll som görs av kompetens innan den *tillförs* universitet och högskola och som bedöms för sina insatser i efterhand, alltså *ex-post*. Från 1876 var sakkunnigutlåandena skriftliga och från 1908 skulle de formuleras av experter utanför fakultetens eget lärarkollegium.

En annan kontrollinstitution infördes först med att privata forskningsstiftelser från 1910-talet och senare, efter andra världskriget, att statliga forskningsråd började finansiera forskning efter projektansökningar. Här är det återigen resurser som *tillförs* universitet och högskola, men i form av projektansökningar som beskriver framtida aktiviteter och utvärderas på förhand, alltså *ex-ante*. Ungefär samtidigt under 1940-talet blev peer-review allt vanligare för vetenskapliga publikationer. Tidigare hade det mest varit tidskriftsredaktörerna som bestämde vad som publicerades. Exempelvis genomgick inga av Einsteins berömda arbeten 1905 om fotoelektriska effekten, speciella relativitetsteorin eller brownsk rörelse anonym peer-review innan de publicerades (de lästes endast av namngivna tidskriftsredaktörer som kände till Einstein). Här handlar det alltså om forskningsresultat som *lämnar* universitet och högskola som utvärderas på förhand innan de publiceras, *ex-ante*.

Till slut har under de senaste decennierna ytterligare kontroller införts, nämligen de olika universitetsövergripande forskningsutvärderingarna som RQ08 och RQ20. Här granskas oftast olika typer av forskningsinsatser i efterhand: publikationer, citeringar, samverkansinsatser som patent med mera. Här handlar det också om olika produktionsmått för det som *lämnar* universitet och högskola, men där bedömningen görs i efterhand, *ex-post*.

Poängen med dessa olika institutionella instrument för att utvärdera verksamheten vid universitet och högskola, såväl det som tillförs, både i för- och efterhand, som det som skapas inom murarna i för- och efterhand, är att peka på hur det starkare lagskyddet för forskningsfrihet balanserats med flera och mer diversifierade kontrollåtgärder. Till detta kommer att resursströmmarna till universitet och högskola långsamt förskjutits de senaste decennierna så att en större andel av svenska forskningsanslag fördelas av externa finansiärer direkt till forskarna snarare än av staten via universitetsledningarna. En rapport från Universitets-

kanslersämbetet om forskningsfinansiering från 2019 visar att samtidigt som forskningsfriheten har fått ett allt starkare formellt lagskydd så har inflytandet över forskningen vid universiteten från externa finansiärer ökat.

Genom seklerna har inte bara synen på och idealen kring vad akademisk frihet är och bör vara förändrats. Detsamma gäller de materiella betingelserna för universiteten att upprätthålla ett fritt kunskapssökande liksom de institutionella ramarna för verksamheten. Med utgångspunkt i längre tidshorisonter står det klart att samtidigt som universitetens materiella självständighet minskat och kontrollen av verksamheten stärkts så har forskningsfriheten där fått ökade juridiska garantier. Ännu är det dock oklart vad dessa förskjutningar innebär i praktiken för den akademiska frihetens ställning under 2020-talet och bortom det.

Cecilia Jarlskog: Einsteins artiklar granskades av den störste fysikern på den tiden, Max Planck. Han hade skrivit under med sitt namn. Det hade varit bra om granskarna idag hade skrivit sina namn. Så stora som forskargrupperna är idag skulle det ha blivit mindre och mindre plats för någon som Einstein. Han hade absolut inte kvalat in till en forskargrupp idag. Mellan 1902 och 1909 jobbade han på patentverket och skrev de här fantastiska artiklarna. Han hade ingen plats vid Zürichs universitet. Men 1909 blev han hedersdoktor vid Geneves universitet. Det borde finnas anslag för helt fria projekt. Att anställa människor och låta dem göra vad dom vill.

Thomas Kaiserfeld: Du har helt rätt. Einsteins artiklar hade lästs och kommenterats av Max Planck och även av en kollega till honom. Men det var inte egentlig peer review. Max Planck var redaktör för tidskriften där artiklarna publicerades. Det låg mycket stort ansvar på tidskriftsredaktörerna. Einstein visste vem som skulle granska hans artiklar. Han jobbade på patentverket i Bern och ett av de stora numren på schweiziska patentverket på den tiden var elektriska synkroniserade klocksystem. Einstein granskade patentansökningarna. Vetenskapshistoriker har sett sambanden mellan dessa ansökningar och en speciell relativitetsteori. För hur ska man kunna hantera dessa olika klockor relativt varandra och hur fungerar det med de elektriska signalerna? Det är också ett exempel på att intressanta forskningsproblem kan uppkomma genom externa intressen. Det komplicerar bilden av akade-

misk frihet. Externa intressen är inte alltid av ondo för kreativt tänkande utan skapar ofta förutsättningar.

Germund Hesslow: Universitet kan ha vilka regler som helst men forskarna kan inte göra någonting utan externa anslag. Det måste understrykas att externa finansierare styr allting. Vetenskapsrådet har en transparent process som går att se men det går inte att påverka styrningen. Vad gäller stiftelser och andra privata finansierare finns det ingen insyn alls hur deras fördelning går till. Huvudproblemet för den akademiska friheten ligger i anslagstilldelningen och incitamentsystemet.

Thomas Kaiserfeld: Jag håller bara med.

Hans Ellegren: Den akademiska friheten kom ju via akademierna. Vid universiteten bedrevs ingen forskning, de var utbildningsanstalter. Den akademiska friheten rotades i behovet av infrastruktur. Dåtidens Cern var observatoriet i Greenwich som etablerades av Royal Society. Dåtidens Max 4 var observatoriet i Uppsala som Celsius fick fram. Det var akademier som tog initiativet.

Thomas Kaiserfeld: Det är riktigt. Infrastruktur var de stora satsningarna på 1700- och 1800-talet och det var akademernas förtjänst.

Per Lundberg: Vi har talat om von Humboldt och hans två friheter. Jag trodde att *Lehrfreiheit* var att studenterna kunde fritt välja ämnen och kombinationer. I Sverige försvann den

valfriheten på 60-talet genom reformerna Ukas och Pukas. Det bildades olika sorters linjer och program som studenterna måste följa. Det börjar bli allt mer allvarligt att lärarnas frihet också naggas i kanten. I USA är det nu en våg av närmast yrkesförbud. Där får lärare allt svårare att undervisa som de vill och det är politiska och ideologiska skäl som hindrar dem.

Thomas Kaiserfeld: Humboldt pratar också om studenternas möjlighet att läsa fritt. Studenterna har frihet att plocka ihop en examen av olika kurser men studievägledare och andra styr dem till program. Vi har institutionella ramar som kring-skär friheten. Det är svårare att ge enstaka kurser och studenterna har svårt att hitta dem. Man kan hantera frihet med olika medel. Och det är inte bara genom finansiering som man kan styra forskning. Samverkansidéer styr också.

Per Alm styr upp tekniken.

Akademisk frihet och sociala medier

Läkarens penna är mäktigare
än riddarens svärd.
Giuseppe Piattoli 1748–1834.

Vale più la penna del Medico, che la spada del Cavaliere.
Quar se pugna, ammazza il Cavaliere. Mandamento di...

Magnus Zetterholm

Docent och universitetslektor
i Nya testamentets exegetik
LU, Lund

Den digitala revolutionen har naturligtvis haft en enorm påverkan på samtliga samhällssektorer och universitetsvärlden är inte undantagen. Frågan i den här korta essän är om en aspekt av den digitala revolutionen, de så kallade sociala medierna, har en positiv eller negativ effekt på akademisk frihet. Båda dessa begrepp kräver en smula precisering. Wikipedias definition av sociala medier lyder som följer:

”Sociala medier betecknar webbplatser och mobila appar med vars hjälp människor kan interagera i mänskliga sociala nätverk och, i motsats till traditionella medier, bidra med användargenererat innehåll. Sociala medier kan innefatta Internetforum, sociala nätverkstjänster, bloggar, vloggar, wikier, poddradio och artikelkommentarer.”

Fokus tycks här ligga på möjligheten till interaktion med andra människor och det ligger nära till hands att tänka på tjänster som Facebook och Twitter, där vem som helst kan meddela information, uttrycka åsikter och kommentera vad andra har publicerat.

Akademisk frihet är svårare att exakt definiera men grunden torde vara den i regeringsformen (1974:152) skyddade yttrandefriheten, dvs. ”frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor (2 kap. 1 §).

Till akademisk frihet hör också några viktiga punkter som återfinns i högskolelagen (1992:1434), kap. 1 § 6, nämligen att forskningsproblem fritt får väljas, att forskningsmetoder fritt får utvecklas och att forskningsresultat fritt får publiceras. I UNESCO:s *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel* (1997), som Sverige förbundit sig att göra allt för att implementera, framhävs bl.a. också det kollegiala styret, vikten av institutionell autonomi och rätten att kritisera också den egna institutionen utan risk för repressalieåtgärder. Kanske kan man sammanfatta de viktigaste punkterna i akademisk frihet som rätten till fri åsiktsbildning och fri debatt i syfte att nå ny kunskap och att förmedla den på vetenskaplig grund.

Det finns gott om exempel på internetfenomen som klart bidrar till detta. I USA finns exempelvis organisationen FIRE (www.thefire.org) som försvarar lärares och studenters akademiska frihet med fokus på yttrandefrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet. På organisationens hemsida publiceras ”fallbeskrivningar” av brott mot den akademiska friheten och det finns gott

om information av juridisk karaktär. Organisationen strävar efter att öka medvetenheten om vikten av akademisk frihet och att engagera studenter i olika nätverk. I Sverige finns en motsvarighet i stiftelsen Academic Rights Watch (www.academic-rightswatch.se), som med FIRE som förebild arbetar enligt lik-

nande principer, om än i mindre skala. ARW bildades 2012 och har sedan starten publicerat över 200 ärenden, som läses av i genomsnitt ca 7 000 personer, samt ett 30-tal videor om akademisk frihet som finns på stiftelsens YouTube-kanal.

En annan förkämpe för akademisk frihet är professorn i engelska vid universitetet i Ottawa, Janice Fiamengo, som i en serie utomordentligt slagfärdiga YouTube-föreläsningar, de s.k. Fiamengo Files, behandlar frågor relaterade till yttrandefrihet och akademisk frihet, inte sällan i kombination med en svidande kritik av den feministiska rörelsen. I kommentarsfälten förs intensiva diskussioner.

FRI ÅSIKTSBILDNING

I Sverige finns två Facebook-grupper där högskolerelaterade frågor behandlas, nämligen Högskoleläckan och Universitetsläckan. Enskilda kan, exempelvis, ställa frågor av allmänt intresse, länka till artiklar av relevans för universitetsvärlden, informera om olika evenemang och initiera diverse diskussioner. De här grupperna når en betydande grupp, främst akademiker: Högskoleläckan har drygt 17 000 medlemmar och Universitetsläckan knappt 3 000.

Dessa få exempel visar att det finns många möjligheter för den som vill engagera sig i frågor som rör akademisk frihet. Det är relativt enkelt och förenat med ringa (eller inga) kostnader att starta en blogg, en YouTube-kanal eller att delta i de diskussioner som till exempel förs på Facebook, Twitter och i andra sociala medier. Möjligheten för fri åsiktsbildning för ett allt större antal personer har således ökat dramatiskt och i förstone är det rimligt att anta att detta befrämjar den akademiska friheten, ett antagande som delvis nog är korrekt. Men det finns en baksida också.

Lawrence Summers

REPRESSALIER

Jeffrey Flier, professor i endokrinologi och dekan vid Harvard Medical School, skriver något rätt uppseendeväckande i en artikel i *Times Higher Education* 22 (2018), nämligen att akademiska ledare, utan risk för repressalier, enbart kan uttrycka uppfattningar som är i överensstämmelse med den för tillfället rådande uppfattningen i samhället. Om de emellertid skulle hävda något som folk-

opinionen inte håller med om, är det lätt hänt, menar Flier, att de tvingas bort från sina positioner, även om kritiken enbart kommer från en högröstad minoritet. Flier tar upp exemplet med den före rektorn för Harvarduniversitetet, Lawrence Summers, som använde det empiriskt välbelagda förhållandet att även om män och kvinnor har samma genomsnittliga intelligens, så tycks mäns intelligensprofil generellt uppvisa en större spridning. Summers spekulerade i att detta kan vara en förklaring till att fler män än kvinnor återfinns bland de mest framstående forskarna och det var ett av skälen till att Summers tvingades avgå som rektor för Harvard 2006.

Den här typen av incidenter tycks bli allt vanligare och drabbbar inte bara dem som innehar ledande befattningar inom universitetet. Med hjälp av sociala medier är det förhållandevis enkelt att initiera drevlikande kampanjer mot lärare och forskare som hyser uppfattningar som man inte delar. Ett exempel är den brittiske sociologen, Noah Carl, som avskedades från sin tjänst vid St Edmund's College, Cambridge efter det att över 500 studenter och lärare protesterat mot hans forskning om bl.a. intelligens (och trots att över 1 400 andra undertecknat ett mot-upprop, till stöd för Carl).

I Sverige minns vi uppståndelsen 2018 kring professorn i neurofysiologi, Germund Hesslow, vars undervisning om biologiska könsskillnader ifrågasattes av en student, vilket ledde till en utredning i syfte att klarlägga huruvida Hesslow gjort sig skyldig till kränkningar. Ett mycket aktuellt exempel är turbulensen kring Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet som bjöd in företrädare för riksdagspartierna däribland Sverigedemokraternas partisekreterare, Richard Jomshof, för att föreläsa på temat "Så tänker en partistrateg". I protest mot Jomshofs medverkan organiserade en grupp internationella studenter en namninsamling för att stoppa föreläsningen.

HJÄLP AV SOCIALA MEDIER

Den här typen av aktivism hade antagligen inte varit möjlig utan hjälp av olika sociala medier med vars hjälp olika typer av samordnade aktioner snabbt får stor spridning och genomslagskraft. I sig är detta naturligtvis positivt, dvs. det är bra att fler engagerar sig och har möjlighet att göra sin röst hörd. Problemet uppstår emellertid när de röster som hörs argumenterar mot de bärande principer som akademisk frihet bygger på, som yttrandefrihet och fri åsiktsbildning, som i fallet med de akademiker som på rätt tvivelaktiga grunder ville stoppa Richard Jomshofs medverkan vid JMG.

Vilken blir effekten för akademisk frihet för den som dristar sig till att på sociala medier vilja diskutera något kontroversiellt, som biologiska skillnader mellan män och kvinnor,

Trigger warning:

"Jag kommer nu att redovisa ett vetenskapligt faktum som kan upplevas som stötande."

Lars

Mörkermän som förlit sig i sin egen intellektuella dimma

Jan

Vilka stofiler!

Detta komiskt mustaschprydda kåseri håller inte direkt hög vetenskaplig kvalitet.

Academic Rights Watch, a.k.a. De bittra vita männens Riddare, blir mer och mer obehagliga. De må tro att de företräder akademisk frihet, men de representerar inte mig.

Exempel på kommentarer.

men som möts, inte av sakliga argument på vetenskaplig grund, utan av oförsämdheter, patologisering och andra ad hominem-argument?

Här finns en reell risk att sociala medier bidrar till inskränkningar av den akademiska friheten eller i varje fall till att den akademiska friheten hämmas. När den lagstadgade yttrandefriheten används för att argumentera mot andras rätt att uttrycka sig i ett akademiskt sammanhang, därför att man ogillar de uppfattningar som uttrycks, befinner vi oss på ett sluttande plan som ytterst hotar, inte bara den akademiska friheten, utan faktiskt själva demokratin.

Frågan om förhållandet mellan sociala medier och akademisk frihet har därför inget enkelt svar och frågan är om inte framtiden helt enkelt får utvisa i vilken mån sociala medier bidrar till eller har en hämmande funktion på den akademiska friheten. Sociala medier har definitivt en positiv potential genom att fler har möjlighet att delta i det offentliga samtalet, men om kontroversiella uppfattningar i realiteten tystas genom samma kanaler så är det fullt möjligt att den samlade effekten blir negativ.

Frågor

Li Bennich-Björkman: Ett drev kan ju få effekter, till exempel att någon får avgå från en anställning eller ett uppdrag. Men det finns ju inget deterministiskt i detta. Någon fattar ett beslut att en person ska avgå. Det är en fråga om ansvar, feighet, i något fall kanske gott omdöme. Var ligger ansvaret? Drevet är ju ansiktslöst.

Magnus Zetterholm: Det finns ju en viss känslighet hos universitetsledningarna i att tillvarata studenternas intresse hellre än den egna personalens. Jag tror att man hade kommit långt både på universitetets, fakultetens och institutionens ledningsnivå om man försvarat grundläggande värden som rätten att undervisa eller redovisa vetenskapliga resultat som kanske inte är i linje med rådande samhällsklimat. Det hade varit välgörande och kunnat sätta stopp för mycket elände.

Johan Brännmark: Håller med om att kommentarerna i sociala medier ibland kan vara mycket hätska och inte bidra till en konstruktiv diskussion men man behöver balansera bilden som målas upp av ARV:s verksamhet. En del av det som gjorts under våren är onödigt tesdrivande av en organisation som ska stå upp för mer formella principer. Här är ett utdrag ur en informationsfilm på hemsidan: "En viktig orsak till den akademiska frihetens nedmontering under de senaste trettio åren är med all sannolikhet ett ökande kvinnligt deltagande inom högsko-

lan både bland studenter och lärare och den därav förorsakade feminiseringen av högskolan.” Det bygger på någon form av körsbärsplockande från olika akademiska studier. Tesen drivs av en bibelvetare och en teoretisk filosof, ibland tillsammans med en Idol-domare. Jag håller med om att reaktionerna är överdrivet hätska men jag är osäker på om den upprördhet som ligger i botten kan beskrivas som illegitim.

Magnus Zetterholm: Vore det inte intressant om vi kunde diskutera den frågan istället för att utsätta varandra för diverse pejorativa påhopp? Vi har all rätt att föreslå hypoteser och teorier för vad som helst men att bli bemött genom att man förlöjligar människor som har andra uppfattningar än de man själv har är väl inte bäst väg att gå. Är det inte intressantare att ta fasta på argument, det brukar ju en filosof göra, och komma vidare därifrån istället för att förlöjliga Idoldomaren. Jag är inte med på noterna.

Anders Jarlert: Jag skulle vilja att du kommenterar anonymitetens betydelse när det gäller sociala medier och vad vi eventuellt har att frukta ifall anonymiteten sprider sig även i formella sammanhang till exempel i anmälningar och sådant.

Magnus Zetterholm: Vi har inte tittat så mycket på det. Men i de sociala medier som är intressanta för akademiker är det ju vanligast att folk uppträder med namn. I till exempel kommentarfälten i dagstidningar är det vanligare med anonyma kommentarer. Men där finns också en modererande funktion så de värsta inläggen försvinner ganska snabbt. Men jag tror att det är ett ökande problem med anonyma anmälningar, jag har själv mottagit en sådan.

Per Lundberg: Det är väl ingen tvekan om att sociala medier kan vara ett fantastiskt redskap för akademisk frihet. Och det är

väl lika självklart att de kan utgöra ett hot och utvecklingen i USA och Kanada är ju förfärande. Men det som kanske är ännu värre och som kan vara värt att grubbla lite på är ju att universitetsledningar böjer sig för dessa mobbar som utvecklas på sociala medier. Vi måste ha ledningar på olika nivåer som står upp för de ideal och regler som gäller inom akademien.

Magnus Zetterholm: Hear hear! Det är precis vad jag försöker kommunicera. Det vore bra om ledningar ställde upp för dem som råkar i blåsväder på grund av att dom inte har gjort något som är olagligt eller fel.

Charlotte Erlanson-Albertson: Är detta ett inom-akademiskt forum? Akademisk frihet är också att kunna stå emot företag och andra som kritiserar när vi presenterar resultat som inte gynnar dem. Inom livsmedelsindustrin är det vanligt att man blir uppringd av ett företag som tänker tala oss till rätta. Bevakar ni sådana frågor också? Det är ett större problem.

Magnus Zetterholm: Skriv till oss. Klart att det är relevant.

Internationella aspekter på akademisk frihet

Rektorn vid Oxfords universitet
på väg till en ceremoni 1852.

Sven Åberg

Professor i matematisk fysik,
LU, Lund

Tanken på akademisk frihet har en lång tradition. I ett brev från fängelset i Birmingham, USA skrev Martin Luther King 1963: *To a degree, academic freedom is a reality today because Socrates practiced civil disobedience*, där han syftar på hur Sokrates 399 f.Kr. väljer döden när han förvägrades rätten att tala/undervisa yngre samhällsmedborgare i Aten (Fig. 1). Men det som vi idag knyter till akademisk frihet, eller det moderna ursprunget till begreppet, är knutet till Alexander von Humboldts (1769–1859) ideal. Vid öppnandet år 1810 av det som senare kom att benämnas Humboldt-universitet i Berlin, definierar han det som ett ”självständigt och självförvaltande universitet genom att lärare och forskare styr verksamheten”.

Albert Einsteins tal i Royal Albert Hall den 3 oktober 1933 citeras ofta. Det var fyra dagar innan han lämnade Europa för universitetet Princeton i USA och aldrig kom att återvända. Trots att tidningen Daily Mail uppmanade sina läsare att bojkotta Einsteins tal, fylldes salen till brädden med 10 000 människor,

Fig. 1. Sokrates död 399 f.Kr. (Jacques-Louis David, 1787).

som hörde Einsteins visa och eftertänksamma ord i den mörka tid som då rådde och skulle komma:

If we want to resist the powers which threaten to suppress intellectual and individual freedom we must keep clearly before us what is at stake, and what we owe to that freedom which our ancestors have won for us after hard struggles. Without such freedom there would have been no Shakespeare, no Goethe, no Newton, no Faraday, no Pasteur and no Lister.

Som en liten kommentar kan man notera att trots den goda akademiska friheten som då rådde vid de tyska universiteten, stödde de tyska professorerna Naziregimen (enligt historikern och holocaustexperten Robert P Ericksen [1]).

JÄMFÖRELSE MELLAN EUROPEISKA LÄNDER

Den brittiske utbildningsforskaren professor Terence Karran och medarbetare studerade 2017 den akademiska friheten ur ett europeiskt perspektiv [2.] De bedömde 28 EU-länder utifrån

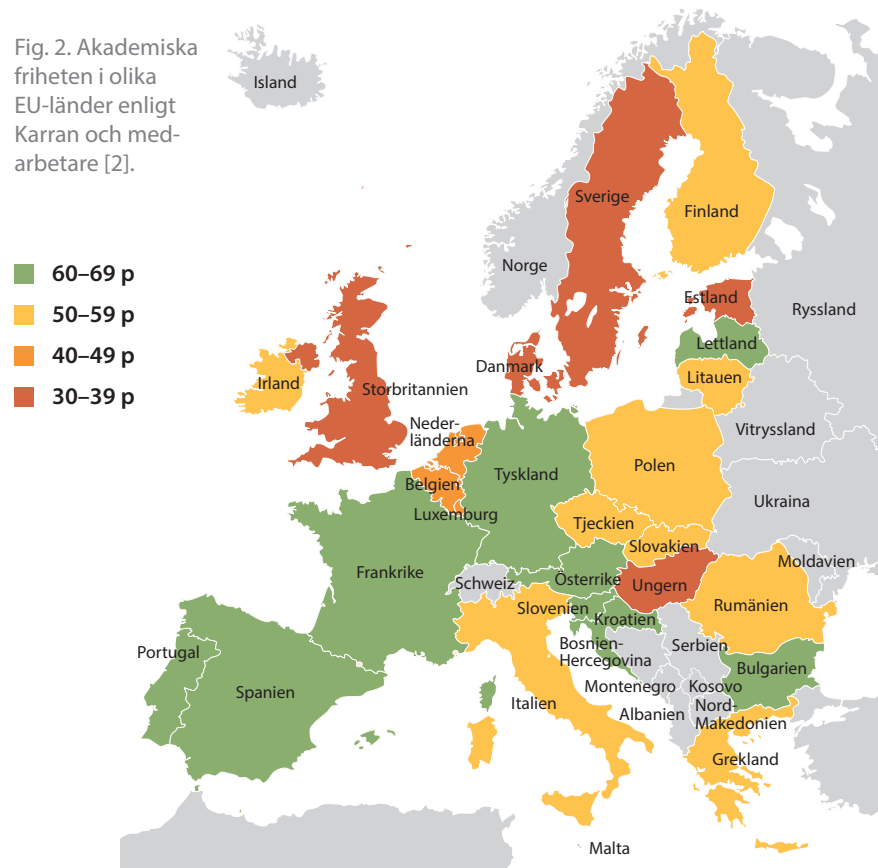
följande fem formella kriterier:

- Akademisk frihet för forskning/undervisning i lagstiftning
- Autonomi från staten
- Kollegialt styre (bl.a. tillsättning av rektor)
- Anställningstrygghet
- Internationella överenskommelser

Varje kriterium kunde ge maximalt 20 poäng, d.v.s. ett land kunde maximalt erhålla 100 poäng. Inget land fick mer än totalt 69 poäng och det lägsta antalet poäng som gavs var 34. Kartan i figur 2 visar resultatet från deras undersökning, om hur den akademiska friheten fördelar sig bland de studerade EU-länderna.

I gruppen av länder med den högsta akademiska friheten (markerade med grönt på kartan) finns Spanien, Portugal, Frankrike, Tyskland, Lettland, Österrike, men även Kroatien,

Fig. 2. Akademiska friheten i olika EU-länder enligt Karran och medarbetare [2].

Bulgarien, Slovakien och Lettland. Sverige kom med sina 39,5 poäng i jumbogruppen på 23:e plats av 28 länder, strax före Danmark, Ungern och Storbritannien. Sveriges låga placering är bland annat orsakad av låga poäng utifrån det första kriteriet, "Akademisk frihet för forskning/undervisning i lagstiftning", där Sverige endast får 5 poäng, medan Frankrike, Österrike och Kroatien får full pott, 20 poäng. Detta beror främst på att i Sverige beaktas akademisk frihet endast i samband med forskning, medan inget sådant verkar gälla för undervisningen.

Avsaknaden av akademisk frihet inom undervisningen i Sverige har bl.a. Erik Ringmark fått erfara [5], då han tvingades lägga till skrifter av kvinnliga författare i sin litteraturlista till sin kurs "Det moderna samhället och dess kritiker" på statsvetenskapliga institutionen i Lund, trots att 1800-talets kritiker av det då moderna samhället (som kursen handlade om) saknade (åtminstone nedtecknade) kvinnliga röster! Det fanns ingen relevant litteratur till kursen författade av någon kvinna. Institutionens agerande synes märkligt och tragiskt för den akademiska friheten.

KOPPLING AKADEMISK FRIHET OCH RANKNING

Är ett universitets eller ett lands akademiska frihet kopplad till en hög rankning, då kvaliteten av världens universitet jämförs? Hur korrelerar akademisk frihet med akademisk framgång?

Karran och Mallinson har studerat relationen mellan akademisk frihet och rankning av brittiska universitet [4]. Det framkom en klar korrelation mellan lärares försvar av den akademiska friheten och rankningen av universitetet som läraren är anställd vid, se figur 3. I gruppen med högst rankning, nr 5, fanns alla Storbritanniens traditionella universitet, de 24 s.k. Russel group universiteten, medan alla nyare universitet fanns i grupperna med lägre rankning. Lärarnas syn på den akademiska friheten framkom genom utskickade enkäter till lärare vid alla universiteten.

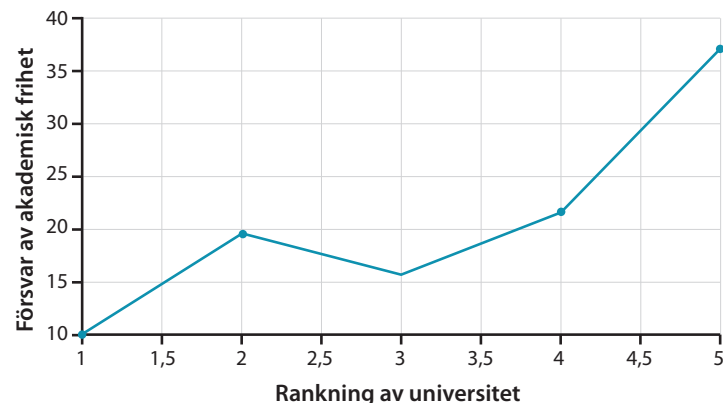

Fig. 3. Försvar av den akademiska friheten vid engelska universitet är större vid universitet med hög rankning än de med låg rankning (siffervärden från 4).

Hur ser detta ut för gruppen av EU-länder? Jag studerade rankningen av alla EU-ländernas universitet i världsrankningen enligt QS World University Ranking [6]. Universitetet som var högst rankat i världen gav jag 1 000 poäng, det med näst högst rankning 999 poäng, etc. och således fick universitetet på plats 1 000 en poäng. Universitet på plats 1 001 eller sämre gav jag noll poäng. Rankningspoängen som visas i figur 4 är de summerade poängen från rankningsplaceringarna av alla universiteten i ett land. Denna summa ger något slags mått på landets akademiska ställning och kan användas för att jämföra akademisk framgång mellan länderna. Här sticker Storbritannien ut med Oxford på 1:a platsen i Europa (plats 5 i världen) och med totalt 75 universitet bland de 1 000 bästa, vilket summerar till 47 161 poäng. Detta var klart före 2:an Tyskland som får 27 810 poäng med 45 universitet bland de 1 000 bästa. Sverige fick med 8 universitet inom 1 000-listan 6 455 poäng och hamnade på plats 7 bland EU-länderna, tätt följt av Finland. Av de 8 svenska universiteten kom Lunds universitet högst upp med en världsrankning på plats 92. På x-axeln i figuren anges de olika ländernas mått av akademisk frihet från Karran [2], som studerades ovan. Vi kan alltså i

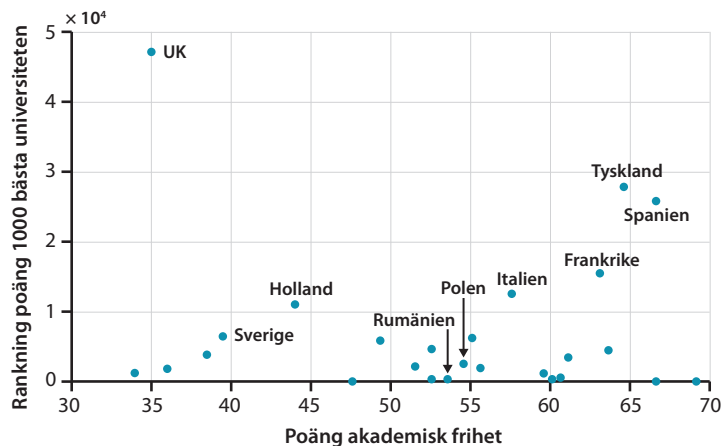

Fig. 4. Ovan visas hur rankningen av EU-länderna (summerat över landets universitet bland de 1000 bästa i världen) jämfört med landets akademiska frihet, där poängen är från Karrans undersökning [2] (jfr figur 2).

figuren studera hur den samlade akademiska framgången av ett lands alla universitet korrelerar med landets akademiska frihet.

Med alla sina toppuniversitet, som står i bjärt kontrast med den låga poängen för akademisk frihet, bryter Storbritannien klart mönstret i figuren. Men om vi bortser från Storbritannien, kan en någorlunda klar korrelation skönjas mellan hög akademisk frihet och framgång med hög rankning av landets universitet, särskilt om endast de större länderna betraktas.

Man kan ju förvisso invända mot sättet att beräkna ett lands rankingspoäng, med att ett land med större befolkning bör ha fler universitet och därmed större möjligheter att få höga poäng. Som ett alternativt sätt att mäta ett lands akademiska framgång modifierade jag något de beräknade rankingspoängen genom att dividera dem med landets population, vilket visas i figur 4:s högra del. Nu försvinner korrelationen helt och inget samband kan skönjas mellan hög akademisk frihet och hög vetenskaplig rankning. Intressant är att Finland placerar sig med högst poäng när vi viktat med populationen.

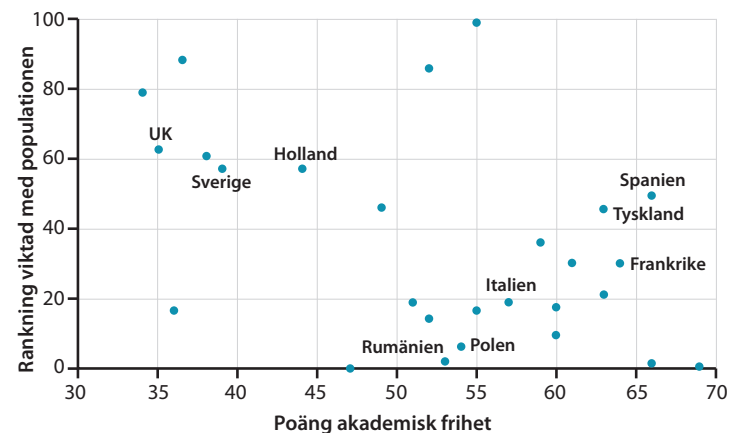

Fig. 4 (forts). Här är rankingspoängen viktat med landets population (och skalat så att maximala poängen satts till 100). Sverige och de största länderna (mer än 15 miljoner invånare) är namngivna.

Tyskland är ett land med traditionellt hög akademisk frihet och landet hamnar i den finaste gruppen i Karrans undersökning [2] med 64,5 poäng. Det kommer dessutom på hög plats i min rankingslista enligt ovan, både om hänsyn tas till populationen eller ej. Detta eftersom landet har flera universitet bland de 1 000 högst rankade i världen. Det är intressant att jämföra de senaste 20 årens utveckling i Tyskland, med hög akademisk frihet, med Sverige som har låg akademisk frihet enligt Karrans mätningar [2]. Som mått på landets akademiska framgång väljer jag att studera antalet citeringar till vetenskapliga publikationer författade av tyska och svenska forskare sedan 1996 [3]. En viss skillnad av utvecklingen sedan 1996 kan noteras, där Sverige uppvisar en något sämre utveckling än Tyskland. Kan detta vara tecken på en minskande akademisk frihet i Sverige?

Eftersom antalet citat sjunker för båda länderna, kan man fråga sig i vilka länder citeringarna ökar under den studerade tidsperioden. Vi finner då att det stora undret i forskarvärlden, vad gäller utvecklingen av antalet citeringar är Kina, där antalet

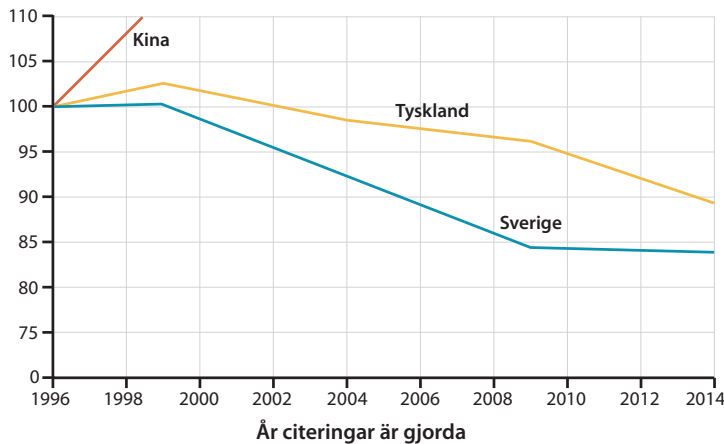

Fig. 5. Antalet citeringar till svenska publikationer sjunker snabbare än till tyska publikationer sedan 1996.

citater har ökat med nästan en faktor 13 från 1996 fram till 2014. I citatligan går Kina från plats 18 år 1996 till andra plats 2014 (USA ligger hela tiden på första plats). Inget annat land i världen har tillnärmelsevis uppvisat en sådan utveckling.

HANDLEDNING AV FORSKARUTBILDNING

Det rapporteras på olika håll att det idag anställs färre doktorander än tidigare, bl.a. vid LTH, se t.ex. artikel i *Sydsvenskan* (17/1 2019). Det verkar som om forskare föredrar att anställa postdocs framför doktorander för sina externt tilldelade medel. Varför är det så? Kan detta ha någon anknytning till den akademiska friheten för forskarutbildningen?

Vanligtvis utlyses en doktorandtjänst på externt finansierade medel. Den tilltänkta handledaren har i hård nationell (ibland europeisk) konkurrens lyckats erhålla externa forskningsmedel och använder dessa för att finansiera en doktorandtjänst. Jag vill hävda, att det finns ett antal svenska bestämmelser, som gör att anställningen och hanteringen av en doktorand kan kän-

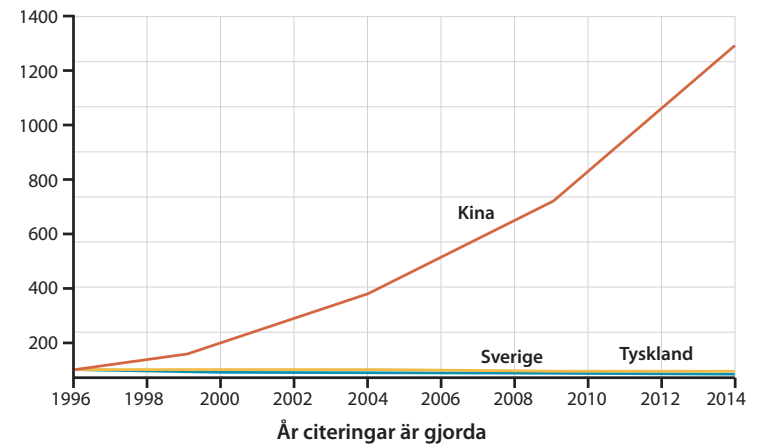

Fig 5 (forts). Samma som till vänster, men y-axelns skala täcker ett betydligt större intervall (upp till 1400). Skalan på y-axeln är för alla länder godtyckligt normerad till 100 för år 1996 så att olika länders utveckling bättre kan jämföras (data från [3]).

nas mindre attraktiv än andra alternativ till att använda de externa medlen, som t.ex. att anställa en postdoc. Handledarens roll ifrågasätts och byråkratiseras av institution och universitet, vilket både kan kosta handledaren mycket energi och det fina externa anslaget.

Om handledaren beslutar sig för att utlysa en doktorandtjänst, sker följande efter att ansökningshandlingarna har kommit in. En urvalsgrupp om fyra personer tillsätts. I gruppen skall ingå en doktorand, en person av underrepresenterat kön (vanligtvis kvinna), en person från en annan avdelning än handledarens, samt den tilltänkta handledaren. Gruppen går igenom ansökningarna och skriver en rapport över sökandes kvalifikationer (vanligtvis författad av handledaren) och föreslår en kandidat till tjänsten. Därefter beslutar prefekten vem som skall få tjänsten. Handledaren (som finansierar tjänsten) bestämmer alltså inte formellt vem som skall få tjänsten. Processen kan upplevas som onödigt arbetsam för handledaren.

Om det efter någon tid visar sig att doktoranden inte presterar så bra som förväntas, eller t.o.m. presterar riktigt dåligt, är det väsentligen omöjligt för handledaren eller institutionen att avbryta doktorandtjänsten. Man kan säga att doktoranden i realiteten kan/får ej misslyckas. Lönen måste betalas ut för alla fyra åren (från handledarens externa anslag), och i slutänden är det i realiteten handledarens ansvar att se till att den misslyckade doktoranden får ut sin doktorsexamen (jfr Inger Enkvists artikel [7]).

Även om det fungerar bra mellan handledaren och doktoranden (vilket det säkert gör i de allra flesta fallen), sker en extrem kontroll av handledaren. Formellt bestämmer t.ex. varken handledaren eller doktoranden vilka kurser som skall ingå i doktorandens forskarutbildning. Detta kan ses som ett ytterligare exempel på den svaga akademiska friheten för universitetslärare i Sverige. På vissa institutioner utses det en institutionsrepresentant som skall kontrollera handledaren och valet av kurser. T.ex. anger naturvetenskapliga fakulteten i Lund: "Genom sin överordnade position och insyn i utbildningsprojektet är det naturligt att institutionsrepresentanten också är den som avgör om en viss kurs kan ingå i utbildningen ...". Har institutionsrepresentanten en bättre insyn än handledaren?

En studieplan för forskarutbildningen skall utarbetas och skrivas av doktoranden i samarbete med handledaren. Vi möter en absurt byråkratiserad studieplan med förtryckta nonsensfrågor (för många forskningsområden) som t.ex.: "Ange vad som är genomfört/planerat hur avhandlingsarbetet kan bidra till samhällets utveckling och stödja andras lärande". För vilka andra utbildningar ställs till studenten frågan hur hans/hennes lärande stödjer andras lärande? Och sedan skall "planeringen" uppgraderas varje år!

Slutsatsen för den planerande forskaren med sina externa anslagsmedel är säkert ofta: Det blir mycket enklare och mer forskningsmässigt produktivt att anställa en postdoc!

KONSEKVENSER AV SVAG ANSTÄLLNINGSTRYGGHET

På många svenska fakulteter gäller att (del av) professorns lön måste sökas från externa anslagsgivare. Det ligger kanske något i vad dr Erik Ringmark skriver i boken *Befria Universiteten* [5]: "Inga människor i Sverige är så bidragsberoende som anställda på svenska universitet."

Vad får den svaga anställningstryggheten för konsekvenser för den akademiska friheten? Och vad innebär den för möjligheten att rekrytera internationella toppforskare till svenska universitet, när deras första arbetsuppgift, efter att de har vunnit tjänsteförslagsnämndens 1:a plats, är att finna pengar till sin egen lön?

Ett exempel från min egen omgivning är följande. En mycket framgångsrik professor slutar sin anställning som professor vid Lunds universitet med motiveringen (texten är från hans brev till prefekt och rektor):

After long and difficult considerations, I decided to accept the offer from XXX University. Why did I then decide to accept the offer? The only reason is the 50 % construction of our jobs¹ I am worried about the scientific autonomy in the system here as it is now, i.e. about our freedom to pursue the research that we professors identify as important. If we would have 100 % positions, I would certainly stay here.

Att professorer förväntas söka externa anslag för att betala sin egen lön innebär en osäkerhet och otrygghet. En konsekvens kan innebära en ovilja att starta nya projekt, där utfallet inte är lika säkert som att köra i gamla fotspår, som innebär större chans att få fortsatt tilldelning av externa anslag till lönen. Chansen för oväntade spännande forskningsresultat minskar, och den akademiska friheten blir klart lidande av detta system.

Det blir även problem med att rekrytera internationella toppforskare till vårt universitet. Jag har sett flera fall i min

1. Syftar på att endast 50 % av lönen betalas från institutionen/avdelningen.

omgivning, där internationella toppforskare har tackat nej efter att han/hon erbjudits den utlysta professuren. Detta efter att personen förstått att inte ens lönen kommer att betalas, utan att den förväntas täckas av externa forskningsmedel som professorn skall söka och få beviljade.

DÄR GICK GRÄNSEN!

Finns det gränser för den akademiska friheten?

Låt mig berätta en liten anekdot från verkligheten, där jag ser gränser för den akademiska friheten. En professor vid LTH hade fått för sig att studera s.k. currylinjer. Enligt personer som studerar detta finns det ett Jordmagnetiskt fält över hela Jorden med linjer som löper i nord-sydlig såväl som i öst-västlig led. Det speciella med dessa fält är att de endast kan detekteras med en slagruta! Det andra speciella är att det på något vis är farligt att vistas längs currylinjerna och speciellt allvarligt är det att vistas vid currykors, d.v.s. där currylinjerna korsar. Den currylinje-studerande professorn besökte professorns i matematisk fysik kontor. Med sin slagruta lokaliserade han snart en currylinje och sedan ett currykors. Precis vid detta står skrivbordsstolen. Den vänligt menade varningen, om att genast flytta på skrivbordet och skrivbordsstolen för att undvika faran med currykorset, fick emellertid en annan reaktion, som utmynnade i den korta och resoluta uppmaningen: Get out of my room!

Avskedas eller akademisk frihet?

REFERENSER

- [1] *Complicity in the Holocaust: Churches and Universities in Nazi Germany*, Robert P. Ericksen (New York: Cambridge University Press, 2012).
- [2] *Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach*, Terence Karran, Klaus Beiter and Kwawo Appiagyei-Atua, Policy Reviews in Higher Education, 1.2, 209–239 (2017).
- [3] Statistiska uppgifter om citeringar är inhämtade från www.scimagojr.com, mars 2019.
- [4] *Academic Freedom and World-Class Universities: A Virtuous Circle?*, Terence Karran and Lucy Mallinson, Higher Education Policy (2018).
- [5] *Befria universiteten! Om akademisk frihet och statlig styrning*, Erik Ringmark (Timbro förlag, 2019).
- [6] www.topuniversities.com, februari 2019.
- [7] Doktorandutbildning med oavsedda följder, Inger Enkvist, *Svenska Dagbladet* 13/1 2019.

Frågor

Anders Grubb: Det allra allvarligaste är ju att inte tjänster finansieras fullt ut. Och dekanerna har bidragit till detta. I Medicinska fakulteten understödde dekanus detta förslag med motiveringen att ”då kan vi ju anställa många fler professorer”. På den tiden hade vi ett medicinskt råd i fakulteten där jag och andra professorer ingick och vi sade absolut nej till detta. Därefter sammanträdde aldrig rådet mer.

Sven Åberg: På fysiska institutionen har vi haft flera fall där vi har utlyst en professur och när den som fått tjänsten, i stark tävlan internationellt, har fått veta att han/hon måste börja med att söka pengar till sin egen lön har vederbörande gett sig iväg med en gång. Det är alldeles uppenbart att det hämmar kvaliteten på universitetet. Vi kan aldrig rekrytera de bästa forskarna. Helt absurt.

Ola Wendt: Är det inte så att vi har en lagstiftning som kulturellt skydd? På naturvetenskapliga fakulteten införs regler om vem som ska bestämma om kurser men det är ingen som bryr sig om dem. Och det är helt accepterat att ingen bryr sig om dem. Det finns ett starkt kulturellt skydd för att alla accepterar att vi gör som vi alltid har gjort. Vi upprätthåller den akademiska friheten och handledaren bestämmer, eventuellt i samråd med doktoranden, vilka kurser som gäller. Detta gäller mycket av det vi gör. Det instiftas regler på flera nivåer men på institutionen är det ingen som följer dem.

Sven Åberg: Det är i mycket hög utsträckning som du säger. Men varför accepterar vi att ha de här reglerna? Vi tar passivt emot dem men vi försöker hela tiden gå runt dem. Jag tittade i de här formulären som doktoranderna ska fylla i. Jag kunde inte förstå vad som skulle skrivas där. Varför accepterar vi att utsättas för sådana trakasserier?

Jens Allwood: Jag undrar lite om Kina. Det är ett starkt motexempel att framgång och frihet ska åtföljas. Vilka vetenskaper har du tittat på? Jag förmodar att Kina inte kan ligga lika högt i samhällsvetenskap och humaniora. I teknik och medicin spelar väl inte politiska synpunkter samma roll.

Sven Åberg: Den här citeringen jag visade gällde för alla områden.

Charlotte Erlanson-Albertsson: Min fråga gäller relationen mellan studenter/doktorander och lärare/handledare. Idag är det studenterna och doktoranderna som har makt. Vi får inte kritisera dem men de får kritisera oss. Det är en viktig fråga när det gäller akademisk frihet. Det är väl ändå vi som ska styra mer? Men jag ser inte hur man kan driva sådana frågor. Har du något förslag?

Sven Åberg: Nej. Men detta är viktigt att uppmärksamma. Vi accepterar alldeles för lätt de många förändringar vi utsätts för. I regel hittar vi ju vägar att kringgå dem och då skadar de oss inte lika mycket. Men det blir fler och fler märkligheter runt oss och en vacker dag kommer vi att drunkna i dem.

Cecilia Jarlskog: Kina importerar framstående forskare från utlandet som etablerar egna institutioner. Frågan är hur många kinesiska arbeten som citeras av icke kineser.

Sven Åberg: Det finns en stor önskan i Kina att attrahera fram-

stående kinesiska forskare i utlandet och de erbjuds fantastiska förmåner om de flyttar tillbaka. Men det lär vara förenat med villkor att de ska bli medlemmar i partiet.

Per Lundberg: Exemplet på vad doktoranden ska uppnå står faktiskt i högskoleförordningen. Det är inget som någon fakultet har hittat på. Sen tror jag inte att Kina eller andra totalitära stater har några problem med att stödja och ge stor frihet åt teknologisk forskning men ämnen inom humaniora och samhällsvetenskap åtnjuter nog inte någon större akademisk frihet.

Sven Åberg: De tio punkterna i forskarutbildningen som finns med i studieplanen vill UKÄ utvärdera. Men även om man svarar rätt på de punkterna innebär det inte att det är en bra forskarutbildning. Vi talar hellre om vilka vetenskapliga arbeten de gjort, hur deras studier har gått och hur de publicerat sig och annat. Men det finns inte med i formuläret alls. Svaren på de tio punkterna är lätta att utvärdera, därför finns dom med. Men frågan om vilken skicklighet som doktoranderna har uppnått finns inte med. Det är uppenbarligen för svårt för UKÄ att värdera.

Per Lundberg: Det finns två examinationskriterier. Det ena är en egenhändigt författad vetenskaplig avhandling som försvarats offentligt, det andra är att ha uppfyllt högskoleförordningens lärandemål.

Roland von Bothmer: Apropå relationen mellan professorer och universitetet är det så att många av oss som sitter här är fullmaktsprofessorer. Vi var oavsättliga. Det gällde till mitten av 90-talet. Då blev en professor likställd med all annan personal. En nackdel som vi fick erfara på SLU var när vi fick order om att spara 150 miljoner. Men professorerna fick vi inte röra. En fullmaktsprofessor måste ha begått mord eller grovt rån på tjänstetid för att bli avskedad. Att gravt missköta sin tjänst är ingen giltig grund för uppsägning. Jag tycker ändå man har förlorat lite av möjligheter som fanns i det gamla fullmaktsystemet.

Sven Åberg: Det är värre på tekniska fakulteten. Även om man använder alla pengarna vi har skulle det inte räcka till lönerna till alla som är anställda. Man kanske skulle sova lite mer innan man anställer.

Akademisk frihet för lärare och forskare

– en revolution som
förändrade världen

En man vässar sin gåspenna.
Frans van Mieris 1635–1681.

Li Bennich-Björkman

Skytteansk professor i
statskunskap och retorik, UU,
Uppsala

Akademisk frihet. Somliga ser framför sig ett torn, ett elfenbenstorn. Högst upp och längst in skymtar någon, bohemisk och inåtvänd. En Forskare, upptagen med något udda och obegripligt. Andra får bilden av Upptäckten på näthinnan. James Watson och Francis Crick förundrat upprymda i Cavendish-laboratoriet i Cambridge framför sin modell av DNA-spiralen – ”the double helix” – som gav dem Nobelpriset 1963 och förändrade vår kunskap om mänskligt liv. Båda bilderna visualiserar forskningsuniversitetet. Denna storartade innovation såg dagens ljus i det tidiga 1800-talets Preussen.

När Wilhelm von Humboldt 1810 lade grunden till Berlin-universitetet, det sedermera världsberömda Universität zu Berlin, skedde det mot bakgrund av idéströmningar som präglade 1700-talets Europa. Upplysningstänkarna betraktade vetenskapen, befriad från den religiösa trons dogmer, som människans yttersta möjlighet till framsteg. Mänskligt förnuft sattes i högsätet. Berlinuniversitetet skulle förvalta den insikten genom att

underlätta det öppna och förutsättningslösa sökandet efter kunskap och von Humboldt lanserade den djärva idén om att förena lärande och sökande – forskning – i en och samma organisation.

Sökandet hade ditintills skett privat eller inom ramen för de akademier och lärda sällskap som spred sig över Europa under 1700-talet. Universiteten var platsen för lärande av redan godkända och vedertagna dogmer. Berlin-universitetet bröt med detta. Forskningsuniversitetet med dess intima koppling mellan lärande och sökande var en institutionell innovation som under loppet av de nästkommande 150 åren med stor framgång skulle sprida sig över världen. Dess enkla men briljanta logik innebär att studenterna befinner sig i närkontakt med de forskande lärarna. Därigenom kommer de i kontakt med forskningsfronten, de senaste rönen, innehållet i den temporära sanning som vetenskapen just där och då känner den. Med den kunskapen befruktar de det omgivande samhället i sina framtida yrkesroller, eller tar vid själva som forskare där deras lärare stannar. Därigenom utvecklas samhället ständigt i en pågående, aldrig avstannande process av kumulativ kunskapsbyggnad. Kumulativitet, att bygga på och vidare, är en av de fem ”moraliska” normer för forskning – spelregler – som vetenskapssociologen Robert Merton identifierade som centralt omfattade inom vetenskapssamhället. Dessa förkortade han i en välkänd akronym CUDOS.¹

Decennierna efter att Friedrich-Wilhelm-universitetet grundats – och under inflytande av alltmer radikala idéer om frihet – utvecklade de tyska universiteten tanken om att lärandet och sökandet inom universitetets väggar skulle ske fritt, med andra ord att vare sig de akademiska lärarna eller studenterna längre skulle begränsas av kyrkliga eller politiska diktat. Varken tro eller makt skulle styra universitetets inre liv, där strävan skulle vara fördjupad kunskap och sanning. *Lehrfreiheit* (friheten att

1. De övriga är Universalism, (U), Disinterestedness, (D), Originality, (O) och Organized Scepticism, (S). Tillsammans med C som står för Cumulativity bildar de CUDOS.

Humboldt-universitetet. Foto: Christian Wolf (www.c-w-design.de).

lära ut), *Lernfreiheit* (friheten att studera fritt) och *Freiheit des Wissenschaften* (forskningens frihet) skulle vara förhärskande. 1848 års revolution som fortplantade sig i Tyskland och runtom i Europa gjorde dessa idéer än mer tilltalande. Universitetet skulle bli platsen för nytänkande och upptäckt. Individuell akademisk frihet var en förutsättning för det.

FRÅN ELIT- TILL MASSUNIVERSITET

Idag befinner sig forskningsuniversitet på flera sätt i en brytnings-tid. Utbildningsexplosionen i västvärlden sedan 1960-talet har omvandlat många av de tidigare elitinstitutionerna till massuniversitet där ansvaret för utbildning och konkurrensen om studenter blir allt väsentligare och sker på global nivå.² Kopplingen mellan forskning och lärande försvagas, inte minst vid svenska universitet och högskolor där det visserligen ibland pågår både forskning och utbildning, men inte alltid utförda av samma personer och alltmer sällan med direkt anknytning till pågående forskning i miljön.

Med den berömda sociologen Max Webers ord har universitetet sedan 1960-talet, först i små steg, genomgått den formella rationalisering som är så typisk för den moderna sekulariserade

2. Clark, Burton. (1995). *Places of inquiry: Research and advanced education in modern universities*. Berkeley: University of California Press.

statens institutioner. Den stora expansionen av studenter och utbyggnaden av forskarutbildningen sedan 1990-talets början har påskyndat rationaliseringsprocessen kraftigt vilket alla som följt processen inifrån kan vittna om. Universiteten är idag, särskilt om vi anlägger ett tillbakablickande perspektiv, utbildningsindustrier och i allt högre utsträckning också forskningsindustrier.

AKADEMISK FRIHET OCH VETENSKAPLIG KREATIVITET

Vetenskap är skapande. En yttersta förutsättning för skapande är kreativitet, att kunna se vad vi inte vet och gå bortom det vedertagna för att åstadkomma något nytt, intressantare och bättre än tidigare. Originalitet är en del av det kreativa, liksom ”nyttan”, det vill säga att det originella också är relevant och adekvat. Alla originella hugskott är därför inte kreativa. I vetenskapen ser skapandet ut på många skilda sätt, från en ny behandlingsmetod för Parkinson, ökad kunskap om varför demokratisering lyckas i vissa länder men inte i andra, till ett nytt, och mer adekvat, eller kanske intressant, sätt, att förstå begreppet rättvisa. Det vetenskapliga skapandet är samtidigt disciplinerat i så måtto att det på ett reglerat vis bygger vidare på den stora kunskapsbank som redan finns där. Ett djärvt kliv in i det okända kombinerat med ett noggrant positionerande i förhållande till det redan kända är det vetenskapliga skapandets signum.

När vi analyserar vetenskapens villkor bör därför alltid den enkla men givna frågan vara: vilka är de förutsättningar som bäst främjar mänsklig kreativitet av denna typ? Att börja så innebär att sätta fokus först och främst på hur den mänskliga hjärnan fungerar, på de kognitiva och emotionella processer som ytterst skapar Upptäckten, det nya sättet att förstå rättvisa eller demokratiseringens innersta mekanismer. Att stimulera den vetenskapliga fantasin är därför avgörande för kreativa forskningsmiljöer.

Varför ska vi idag bry oss om de institutionella innovationer som forskningsuniversitetet och den akademiska friheten inne-

bar? Mitt svar här idag är kort och gott: för att akademisk frihet är hittills oöverträffat som ett modus operandi för det forskningsuniversitet vars yttersta mål blev att åstadkomma och förmedla ny vetenskaplig kunskap. De tyska akademikerna och studenterna hade på sin tid inga vetenskapliga belägg för att frihet gynnar nyskapande – på 1800-talet var kreativitetsforskningen inte ens i sin linda och neuropsykologin okänd – men de fick rätt. Det vi idag vet genom forskning är att inre motivation har stark påverkan på mänsklig kreativitet inom alla områden.

KREATIVITET INOM GRUPPER

Under 1900-talet började psykologer intressera sig för hur den kreativa personligheten var sammansatt – ibland i jämförelse med den som var ”enbart” intelligent (mätt genom intelligenskvoten, IQ, som utvecklades som instrument i början av 1900-talet). Så småningom har socialpsykologin och organisationsforskningen kommit in på kreativitet, inte primärt hos individen utan inom grupper, och ställt frågan om kreativitet kan ”organiseras fram”, inom företag, i organisationer – och i forskningssammanhang. Här finns inte utrymme att närmare diskutera denna intressanta och viktiga litteratur i sin helhet, till vilken jag själv också bidragit. De viktigaste insikterna att ta med sig också när det gäller forskningsmiljöer vill jag dock redogöra för. Den första är den avgörande betydelsen av inifrån-styrning, inre motivation, för att skapa resultat som av experter inom ett område uppfattas som kreativa.

Inom såväl i vid mening konstnärlig verksamhet som intellektuell är den inifrån kommande motivationen, det passionerade intresset för uppgiften i sig, intimt sammankopplat med hur nyskapande det som görs anses vara (av kunniga inom området). Den mentala energi, och kombinationen av förmågor som att träda in i ett okänt landskap kräver, går inte att utom undantagsvis uppbåda utan en stark inre drivkraft. Enligt psykologen Csikszentmihalyi, som sysslat mycket med kreativitet, är det vi

då kan uppnå ”flow”, ett tillstånd av stark koncentration och fokus som i sig är belöning nog.³

För det andra visar forskningen att det inte finns några genvägar för att uppnå ett sådant tillstånd. Externa incitament tenderar att påverka förmågan till nyskapande destruktivt. Det är därför dagens allt överskuggande fokus inom universiteten i Sverige på anslag och att söka pengar – som många beskrev det i min studie ”Överlever den akademiska friheten?”⁴ redan för femton år sedan – uppfattas ha en kraftigt negativ inverkan. Det man vill åstadkomma – att genom konkurrens på idéplanet sätta fart på kreativiteten – har en kontraproduktiv effekt i att förflytta mentalt fokus från forskningsproblemen i sig till strategiska överväganden om vad andra kan tänkas tycka i avsikt att generera resurser.

I kreativiteten ligger nämligen också förmågan att vara icke-konform, att tänka ”utanför boxen”, att både och samtidigt kunna förhålla sig till och frigöra sig från omgivningens normer, förväntningar och tänkande. Människan är en flockvarelse, och strävan efter att tillhöra och att inordna sig i gruppen är en ständig frestelse – som Solomon Aschs konformist-experiment på 1950-talet visade.⁵ Kanske är det därför som just universitetsmiljöer åtminstone förr förknippades med socialt säregna personligheter, med dagens förståelse präglade av en överrepresentation av personer med sociala funktionsstörningar som Asperger och till och med autism. Från ett kreativitetsperspektiv

3. Csikszentmihalyi, Mihaly. (1985). Reflections on enjoyment. *Perspectives in Biology and Medicine*, 28(4), 469–497.
4. Bennich-Björkman, Li. (2007). Has academic freedom survived? An interview study of the conditions for researchers in an era of paradigmatic change. *Higher Education Quarterly*, 61(3), 334–361.
5. Asch konstruerade ett experiment som fått mycket uppmärksamhet där det gällde för försökspersonen att välja mellan att stå fast vid sin egen – helt riktiga – uppfattning om längden på en linje, eller underkasta sig gruppens – oriktiga men dominerande – uppfattning om hur lång linjen var i förhållande till ett antal andra. Grupptricket var starkt, och många, dock långtifrån alla, valde att inordna sig S.E. (1956). ”Studies of independence and conformity. A minority of one against a unanimous majority”. *Psychological Monographs*, 70 (9): 1–70. doi:10.1037/h0093718.

är dessa emellertid psykiska tillstånd där just socialt tryck inte förnimms på samma sätt som hos andra personer, vilket gör det lättare att gå mot strömmen, en ström som man kanske inte ens ibland uppfattar finns.

ÖVER ATLANTEN

Tyskland enades 1871. Universiteten i Berlin, Heidelberg, Freiburg, Jena, Halle och i Göttingen var framgångsrika, bäst i världen och där blomstrade vetenskapen. Till de tyska universiteten sökte sig begåvade och nyfikna studenter från hela Europa men också från Nordamerika. Tillbaka över Atlanten tog de med sig idén om forskningsuniversitetet, den förening av lärande och sökande som utgjorde dess särart, och den akademiska frihet som utgjorde deras *modus operandi*. År 1876 etablerades Johns Hopkins på östkusten i Baltimore och blev det första renodlade forskningsuniversitetet i USA. Där inrättade man också en regelrätt forskarutbildning på modell från tyska Heidelberg. Denna ”forskar-skola” (eng: graduate school) innebar starten på den professionalisering av forskning som fortsatt hela 1900-talet och in i våra dagar. Johns Hopkins initierade en utveckling i USA där upptäckten av ny kunskap blev universitetets allra mest centrala mål. Att man lyckades väl vittnar historien om; 39 Nobelpristagare har varit knutna till Johns Hopkins under åren.

Det amerikanska forskningsuniversitetet blev under 1900-talet en veritabel framgångssaga. Jonathan Cole skriver om *the Great American University* i sin

Die Luft der Freiheit weht – Frihetens vind blåser – är mottot för Stanford University, ett av världens mest välrenommerade universitet.

bok med samma namn.⁶ När den ursprungligen preussiska innovationen omplanterades i den amerikanska myllan skedde det i en kultur där tron på individens frihet var den främsta livsluften. Under efterkrigstiden har Nobelprisen, den främsta vetenskapliga utmärkelsen, haglat över de amerikanska toppuniversiteten.

ÅT ANDRA HÅLLET I TYSKLAND

I Tyskland gick utvecklingen däremot åt andra hållet. Nazisternas maktövertagande 1933 innebar att den akademiska friheten gick under och universiteten blev redskap åt den anti-semitiska och våldsamma regimen. Över 250 judiska akademiska lärare fick sparken från Friedrich Wilhelm-universitetet, och det var härifrån som över 20 000 böcker fraktades bort för att brännas i bokbålet nazisterna arrangerade för att rensa ut misshagliga uppfattningar och oönskad kunskap. Många akademiker emigrerade medan de ännu kunde och flera kom så småningom till de amerikanska universiteten och bidrog med sin kunskap och kreativitet till att ytterligare vitalisera dessa. USA övertog Tysklands tidigare roll som världens främsta vetenskapsnation.

Att man slagit vakt om forskningsuniversitetet som miljö där både lärande och forskning sätts i centrum och institutionaliserat och värnat den individuella akademiska friheten har varit avgörande för att bibehålla den särställningen. Amerikanska toppuniversitet har skapat institutioner som skyddar icke-konformism, den främsta av dem tenure-systemet (se nedan).

AKADEMISK FRIHET I NATIONELL TAPPNING

Hur den individuella akademiska friheten inom forskningen ska förstås är relativt oomstritt oberoende av nationellt sammanhang. Det gäller friheten att välja sina forskningsproblem, med andra ord att inte kunna beordras att bedriva viss forskning och

6. Cole, Jonathan, 2009, *The Great American University, Its Rise to Preeminence, Its Indispensable National Role, Why It Must Be Protected*, New York: Public Affairs.

Den 10 maj 1933 brände nazisterna tusentals böcker som var skrivna av judar eller av politiska motståndare. Det genomfördes som offentliga bokbål i Berlin och på andra platser. Källa: Bundesarchiv, Bild 102-14597, Georg Pahl, CC-BY-SA 3.0.

därmed sätta tilltro till inre motivation som centralt, att välja metoder och att publicera sig fritt. Den akademiska forskningen har därvid skilt sig från forskning som bedrivs inom industrin, inom företag och inom till exempel tankesmedjor där akademisk frihet kan, men långtifrån behöver, iakttas.

När det gäller hur akademisk frihet utövas som lärare skiljer det sig åt mellan länder. I det amerikanska sammanhanget är friheten avsevärd både i föreläsningssalen och i den offentliga debatten: härvid har begreppet offentlig intellektuell (eng: *public intellectual*) myntats för att karakterisera en roll som omges av vissa rättigheter. Friheten ska emellertid brukas med omdöme, och starkt kontroversiella uppfattningar ”in the classroom” om möjligt undvikas. 1940 års ”Statement on Academic Freedom and Tenure” utfärdad av *American Associations of University Professors* stipulerar just detta, och att man som universitetslärare inte kan bli avskedad för att ha offentligt eller i föreläsningssalen uttryckt uppfattningar som strider mot ledningens eller styrelsens synsätt. Akademisk frihet är i USA reglerat i *Freedom of Speech Act* under det första tillägget. Det amerikanska

tenure-systemet som innebär att en universitetslärare kan få fast anställning med omfattande trygghet efter långvarig prövning är också det bland annat avsett att värna den friheten.

Att offentlig intellektuell har en särskild innebörd blir tydligt när man jämför med situationen i Tyskland. Här gäller den akademiska friheten i föreläsningssalen och seminarierummet efter det att läraren genomgått *Habilitation* (ungefär motsvarande docent), men inte utanför vilket innebär att universiteten i teorin kan "straffa" frispråkiga professorer, något som alltså är betydligt svårare i USA. I Storbritannien är akademikers rätt att ifrågasätta och pröva vedertagna sanningar och att föra fram kontroversiella uppfattningar utan att riskera sitt arbete skyddad av 1988 års *Education Reform Act*. I Frankrike, i likhet med i Sverige, är akademiska lärare statstjänstemän och som sådana förväntar man sig att de snarare iakttar viss neutralitet. Ändå finns lagreglerad akademisk frihet. I Sverige är forskningens frihet inskriven i författningen, i *Regeringsformens kapitel 2*. Vidare ger en institutionell akademisk frihet, eller universitetens autonomi, universiteten – något som är särskilt tydligt i England – rätten att avgöra vilka som ska anställas och vilka studenter som ska antas.

FLYKTEN FRÅN DEN AKADEMISKA FRIHETEN

Akademisk frihet är en provokation. Kombinationen av akademisk, som för många i dag för tanken till förlegad konservatism och onyttiga grubblerier, och frihet, som kan gränsa till det ansvarslösa, är förödande. Vem vill försvara något sådant, och särskilt i en tid där planering, styrbarhet, effektivitet och förutsägbarhet ständigt trummas in som överordnande värden? Cancerforskaren Georg Klein erinrar sig ett möte om kreativitet i början av 70-talet i regeringens forskningsberedning. Hur de samlade forskarna menade att individuellt skapande verksamhet var högst väsentligt medan politikerna blev irriterade och "betraktade oss som bortskämda, privilegierade människor som propagerade för sin egen elitmentalitet".

En högt uppsatt politiker, tillika delvis ansvarig för svensk forskningspolitik uttryckte nyligen samma irritation i termer av att det är väl ingen som kan begära att få hålla på med "fritt valt arbete"! Men eftersom akademisk frihet är en optimal förutsättning för det som är forskningsuniversitetets yttersta syfte, att forska fram och förmedla nytt vetande, är det emellertid precis "fritt valt arbete" (disciplinerad kreativitet) som *ska* vara vägläggande för universitetsforskningen. Inte därför att gruppen forskare ska ha särskilt privilegierade villkor, utan för att den akademiska friheten hittills är oöverträffad som institutionell norm när det gäller att skapa förutsättningar för nyskapande. "Fritt valt arbete" är helt enkelt både effektivt och rationellt.

Det fatala misstag som det forskningspolitiska komplexet – den moderna sammanväxten av byråkrati och politiska makthavare – begår sedan några årtionden tillbaka är att föreställa sig den i grunden kreativa och skapande verksamhet som jag diskuterat ovan som något målstyrt. Genom att försöka föreskriva forskningsproblemen, rikta pengarna och uppmuntra vad som ofta blir påtvingade och konstruerade samarbeten tror man sig kunna påskynda nytänkande i riktning mot ett givet mål. Resultatet blir därigenom allt, processen intet. Upptäckten är vad man vill åt, men i iveren att nå dithän slår man sönder förutsättningarna för forskningsprocessen, tankerummen utplånas, motivationen förvrids, och nyfikenheten dör. Kvar blir en med nödvändighet konformistisk forskarkår, strategiskt maximerande sina ekonomiska villkor men berövade det som driver skapandet framåt; den "flow" som den akademiska friheten garanterar genom att institutionalisera inifrånstyrning och sökande istället för extern anpassning. Flykten från den akademiska friheten är emellertid, även för forskarna själva i takt med en anpassning till de rådande normerna, lika frestande som förrädisk.

Sven Jönsson: Det är signifikant att du visade bilden på Watson och att du tar upp vad som hände i Cavendish. Crick hade kommit till Cavendish som fysiker efter kriget för att göra klart sin doktorsavhandling. Watson var en amerikansk fågelskådare som kom över och de började prata med varandra. De var fascinerade av DNA. Men de fick tillsägelser att hålla sig borta från den forskningen. "Inte deras problem". Men de var olydiga. De bröt mot alla regler som gällde i Cavendish. Hur kan vi inom våra ramar hantera den här olydnaden som kanske är källan till många av de riktigt stora upptäckterna? Oftast är det kanske bara triviala ting men ibland gör de olydiga ett formidabelt genombrott likt det i Cavendish 1956. Hur hanterar vi olydnad tillsammans med akademisk frihet?

Li Bennich-Björkman: En spännande fråga. Man kan tillägga att Watson var också olydig på så sätt att han trotsade sin stipendienämnd i USA som bestämt att han skulle till Stockholm. De var olydiga flera gånger om. Jag menar att man måste tillåta personer som är övertygade. Och de var ju övertygade om att det här var extremt spännande och extremt roligt. Då är man benägen att bortse från tillsägelser och mindre positiva konsekvenser. Vi måste stärka våra doktorander och yngre forskare att de ska tro på sina egna idéer. Vi som kolleger är ju också ett hot. Vi kontrollerar ju forskningsfronten och det måste de få göra motstånd mot. Flera studier visar ju att

forskare är konservativa och ska väl också vara det. Men att tillåta kräver starka ledare. Och Lawrence Bragg, chefen för Cavendish-laboratoriet, lät dem ju växa. En mindre stark ledare hade kanske inte gjort det.

Jens Allwood: En slutsats av vad du säger tycks vara att aktionsforskning och samhällsrelevant, industrirelevant forskning är icke kreativ.

Li Bennich-Björkman: Hur då?

Jens Allwood: Du säger att externa intressen leder alltid till mindre kreativ forskning.

Li Bennich-Björkman: Det är nog att förenkla en hel del. Studier visar att om man för in alltför mycket tankar på hur mycket pengar man kan tjäna på forskningen ifråga, vilka karriärmöjligheter den öppnar, vad forskningsråden ska tycka så sänker man förmågan till nytänkande. Det innebär inte att den förmågan är noll, den kan vara ganska hög. Men vill man ha en stark nydanande forskning måste man tillåta forskaren att vara väldigt introvert framför allt under inkubationstiden.

Per Lundberg: Spännande tankar. Jag skulle vilja reflektera kring hotet inifrån. Universitetet och akademierna definieras ju inte bara av de fantastiska innovationer och produkter som tas fram. Det är klart att vi ska vara kreativa. Det görs formidabla upptäckter och uppfinningar – det är ju en av våra uppgifter. Men det finns en ännu större uppgift och om vi inte kan hantera den kommer den akademiska friheten att falla samman av tryck utifrån. Det togs upp i citatet av William Harper att undervisningen ska förändra hur vi ser på oss själva och vårt sätt att se på omvärlden och hur vi ska tänka. En av våra största uppgifter är nog medvetandet om vetenska-

pens roll och det intellektuella uppdraget det innebär att vara akademiker. Det är vi dåliga på att förmedla till kommande generationer och dåliga på att odla det själva också. Vi reflekterar sällan och försöker artikulera de unika egenskaper som ett universitet och akademiskt system har när det gäller att reflektera över kunskap, hur den ska värderas hur vi ska förhålla oss till sanningsbegrepp. Utan dessa reflektioner och idéer blir vi bräckliga rön för allehanda tryck utifrån och det oavsett vilka fantastiska ting vi producerar.

Li Bennich-Björkman: Jag menar att det finns ingen motsättning här. Forskare som arbetar i ett kreativt klimat blir oftast mycket bra lärare. Man behöver då inte prata så mycket om vad ett universitet är och hur man ska tänka för det sker hela tiden i samspelet med studenterna. Vid amerikanska universitet, som fortfarande är bra, planerar forskarna sina kurser utifrån att de ska skriva om dem och har då studenterna som diskussionspartners. I Sverige har vi kommit långt från detta, i alla fall i det ämne där jag undervisar. Vi har sjok av fasta kurser som vi ofta inte forskar om själva.

Marianne Gullberg: Jag intresserar mig mycket för den spänning som finns mellan trygghetstörstande forskning och mera risktagande forskning. Jag har haft förmånen att arbeta utomlands flera år, vid ett MaxPlanck institut och där omhuldas den risktagande forskningen på bekostnad av den trygga forskningen. I den tar man ett litet steg framåt som är baserat på vad man gjort tidigare och strängt taget inte skiljer sig så mycket från det. Det kallas ibland salamiforskning – en skiva i taget. Hur ska vi i Sverige åstadkomma bättre möjligheter för mera risktagande forskning? Har man anslag för tre år är det viktigt att producera något som ger en publikation men om man har en ny tanke och vill undersöka den och se om den kan bära frukt så krävs längre tid och en annan typ av anslag. Hur tycker du att det svenska landskapet ser ut därvid och hur man kan skapa förutsättningar för en mer kreativ och risktagande forskning?

Li Bennich-Björkman: När forskningsråden inrättades så skulle de ju stödja just risktagande forskning. Sen har det gått helt åt andra hållet. Det är forskningsråden som finansierar mycket av den forskning som utförs. Det är, som du påpekar, de korta tidsramarna som gör att det blir trygghetsforskning. Det har gjorts en intressant studie i USA där en grupp fick långa anslag med en inbyggd kontroll efter fem år och sedan fick de fortsätta upp till tio år. En annan grupp med lika begåvade forskare fick arbeta med treåriga anslag. När man sedan jämförde resultaten så hade flera av de som haft långa anslag gjort nyskapande forskning men de andra hade tidigt i processen fått börja tänka på att söka anslag igen. Wallenbergstipendierna är ju modellerade på samma sätt. Men den amerikanska studien visade också att den här feedbacken i halvtid var väldigt viktig. Deltagarna i den gruppen fick bolla idéer med de mest kompetenta forskarna inom området. Det inslaget hade varit centralt.

Elsa Trolle Önnerfors, Louise Pierce och Carina Jensen.

Ivan Scheblykin, Sven Jönsson och Germund Hesselow.

Charlotte Erlanson-Albertsson och Ola Wong.

Eva Lundgren och Eva Ingelstedt.

Nils Gunnar Toremalm, Göran Bexell och Per Eriksson.

Tiina Sarap och Roland von Bothmer.

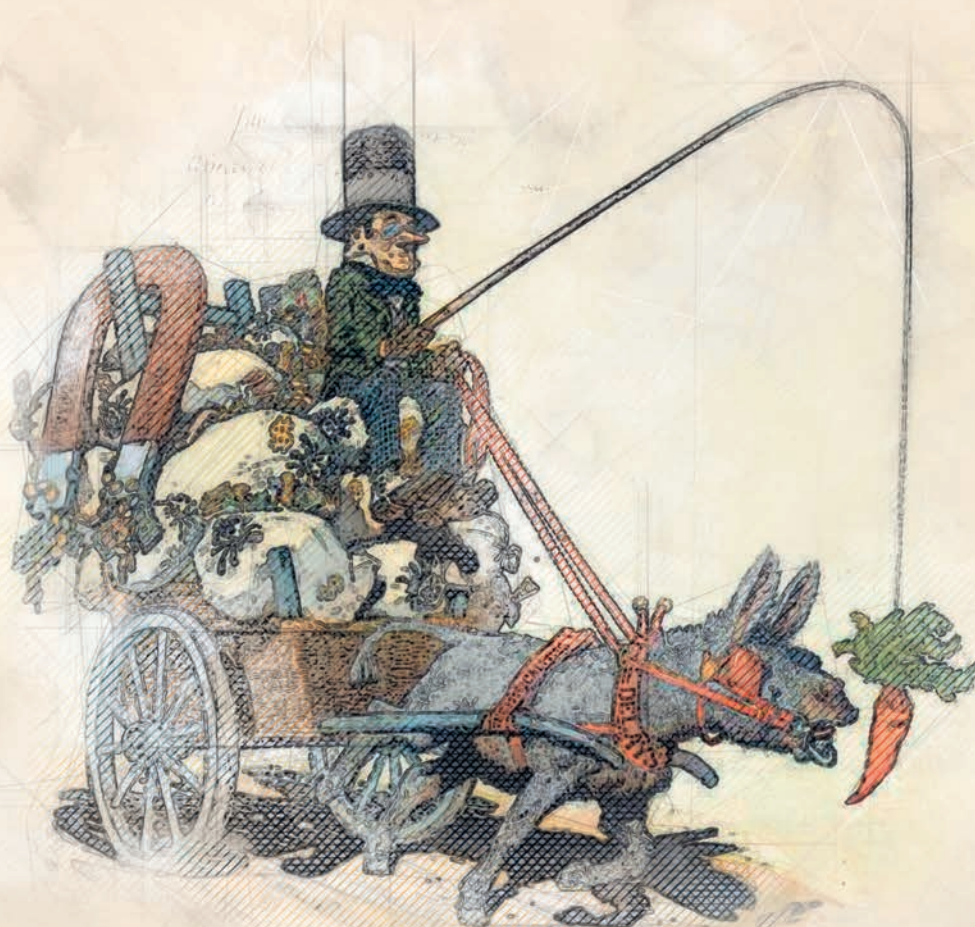
Sofia Feltzing och Ulf Kristoffersson

Margareta Welander, Kalle Åström och Lars-Erik Wernersson.

Finns det ett politiskt tryck på universitetet?

Göran Bexell

Professor i etik, f.d. rektor för
Lunds universitet

Det enkla svaret är ja, men frågan behöver klargöras, både vad den betyder och vilka svar som kan finnas. Vad ska vi mena med ett ”tryck”? Jag menar här att det kan vara allt från antydningar till lagstiftning, från lätt påverkan till hård styrning.

Det finns i riksdagens budgetberedningar och beslut och särskilt i regeringens regleringsbrev, där riksdagsbesluten preciseras och detaljstyrning tydligt visas. I direktiv för statliga stiftelser, för Vetenskapsrådet, i utredningar och remisser uttrycks politiska ambitioner. Opinionsbildning, offentlig debatt och uttalanden från statsråd och politiska partier skapar ett ständigt flöde av tryckvågor gentemot högre lärosäten, men förordning och lag är jämte ekonomisk tilldelning den politiska maktens främsta styrmedel.

Vad ska vi mena med rubrikens ”politiskt”? Främst avser jag här arbete och beslut i riksdag och regering, region, landsting och kommun, men också sådant som är styrt av politiska beslut och direktiv i ämbetsverk som Universitets- och högskolerådet (UHR) och Universitetskanslersämbetet (UKÄ).

Då en önskad frihet anses begränsad blir det lätt fråga om språkbruket ”tryck”. Då inskränkning av frihet anses acceptabel talar vi inte om tryck. Förbudet att köra bil på trottoaren upplevs knappast som ett politiskt tryck, men ett högt ”skattetryck” uppfattas just som ett tryck.

Ett exempel på ett lätt tryck och knappast ens det utan snarare ett samtal: som ny rektor för Lunds universitet hade jag besök av en ny och entusiastisk utbildningsminister, som sa att vi måste börja samarbeta med Kina med dess stora utvecklingspotential. Då tog jag ur lådan fram en stor informationsbroschyr på engelska och kinesiska om universitetets långvariga samverkan med universitet i Kina!

Externa tryck på universitetet har alltid funnits, från första början i Bologna, då studenter och lärare slöt sig samman för att stå fria gentemot borgerskapet. Universitetens frihet, kunskap och begåvade personer och deras prioritering av kunskap och argument i stället för makt och rikedom har varit attraktivt för det omgivande samhället. Genom historien har borgerskap, kyrka, kungamakt, näringsliv och politik på olika sätt sökt begränsa universitetens frihet och styra dem ideologiskt. Universitetens historia kan skrivas med detta som ett genomgående tema.

Någon form av politisk styrning finns inom alla samhällsområden, t.ex. inom arbetslivet, sjukvården och skolan. Den stora högskolesektorn är inget undantag. Med sina över 75 000 anställda, över 300 000 studenter och över 75 miljarder i årsomsättning är den en av de största och mest vitala delarna av samhället. Politiker har en uppgift och ett ansvar även för denna sektors verksamhet och hur de helt dominerande statliga medlen används.

AKADEMISKA VÄRDEN VISAR VÄGEN

Min utgångspunkt är att akademiska värden ska vara vägledande i allt vad universitetet gör och säger och därmed också i relation till politiska tryck. I min bok *Akademiska värden visar vägen* (Atlantis, 2011) behandlas följande värden: akademisk frihet,

integritet, ansvar, kvalitet, kollegialitet, globalitet. Ett universitet måste ha fungerande administration, organisation, finansiering och personal, men om de akademiska värdena inte hålls levande och förverkligas i praktiken upphör det att vara ett universitet.

Uppgiften vid detta symposium är inte att ta upp alla dessa värden, men några aktuella kommentarer om dagens tema är på sin plats. Akademisk frihet har i Sverige mest gällt forskning men är lika betydelsefull för utbildningen, som nu är frihetsbegränsad av studenternas efterfrågan, genomströmning och tilldelningssystem. Lärosätenas egna val, kunskapsläget, samhällets behov och kvalitetskrav bör vara minst lika styrande. Akademisk frihet kan vidare finnas i olika typer av organisationer och är i princip inte detsamma som institutionell autonomi, men sådan autonomi är likväl eftersträfvansvärd.

En akademisk frihet begränsas av andra värden och normer avseende till exempel forskningsetik och diskriminering liksom av personella och ekonomiska ramar. Den har dock en kärna; den akademiska integriteten som är absolut och som avser forskningens och utbildningens frihet gällande ämnesval, metod, diskussion och publicering. Akademiskt ansvar är svaret på den frihet som lärosätena trots allt har.

Ofta används akademisk frihet som ett argument uppåt i hierarkierna och utåt mot intressenter i samhället, men den gäller lika mycket internt i varje forskargrupp, varje institution och fakultet och är allas ansvar, särskilt för dem som har ledningsuppgifter. Friheten har slutligen ett nära värdesamband med FN-deklarationerna, EU:s värdegrund, Regeringsformen, deklarationer från Unesco, Bologna och nätverk som International Associations of Universities.

Det finns politiska tryck på universiteten, men akademiska värden ska alltid försvaras och främjas; de är i befogade fall vårt främsta motvärn eller mottryck. Därmed är dramaturgin i föreläsningen klargjord. I fortsättningen tar jag upp några exempel på hur relationen mellan tryck och mottryck kan te sig.

LAG OCH FÖRORDNING

Högskolelagen (HL) jämte Högskoleförordningen (HF) är de juridiskt mest bindande politiska styrmedlen av universitetens verksamhet. I HL 2§ heter det; min kursivering framhäver huvudorden:

”I högskolornas uppgift ska det ingå att *samverka* med det omgivande samhället och *informera* om sin verksamhet samt verka för att forskningsresultat tillkomna vid högskolan kommer *till nytta*.”

Som synes är detta politiska tryck allmänt och öppet hållet – och det är nog det enda möjliga. Så snart det blir fråga om mer konkretion och framför allt utvärderingar som grund för ekonomisk tilldelning blir det problematiskt. Lunds universitet samverkar kontinuerligt och i många förgreningar med samhället. Samverkan i alla dess grenar har självfallet stor betydelse. På de akademiska värdenas grund kan vi utveckla den ännu mer. Samverkan kan bli föremål för kvalitetsbedömning men bör inte vara grund för tilldelning av medel. Samverkan är på sätt och vis självklar.

Motsvarande gäller för universitetens omfattande verksamhet med information och nyttiggörande. Nästa citat illustrerar att vissa politiska styrningar kan universiteten utan vidare bejaka:

”Verksamheten ska avpassas så att en *hög kvalitet* nås i utbildningen och forskningen.” (HL) ”Utbildningen skall anges i högskolepoäng där *heltidsstudier* under ett normalstudieår om 40 veckor motsvarar 60 högskolepoäng.” (HF)

Hög *akademisk* kvalitet ska vi givetvis ha, men följer alla lagen? En nyligen gjord utvärdering av den svenska högskolesektorns 67 (!) lärarutbildningar visade att 32 fick ifrågasatt kvalitet, nästan hälften! En sådan nationell standard är inte godtagbar.

Är alla akademiska heltidsutbildningar verkligen heltid? Undersökningar visar att så inte är fallet, men det varierar en hel del mellan ämnen. Heltid ska vara heltid och deltid ska vara deltid. Förordningen bör tolkas så att en student inte ska få ut 60 po-

äng, om det inte har gällt heltidsstudier. Ökade krav på självstudier och ökad lärartäthet i flera fakulteter är vad som behövs. Ökade krav ger ökad attraktivitet, även om alla inte klarar allt. Kvalitet, inte genomströmning, ska styra utbildningen.

Det finns fler exempel från Högskolelagen, men samma typ av kommentarer kan göras om lagens alla politiska tryck.

GLOBALA PERSPEKTIV

Från våra inhemska trots allt ganska lugna förhållanden kommer vi till ett globalt perspektiv med betydligt allvarigare politiska tryck och snarast hot mot universiteten. Ska demokratierna avskaffa sig själva och därmed universitetens frihet? Utvecklingen i Ungern, Turkiet och USA sänder oroväckande signaler. Trump är inte bara en ignorant president; bakom förlöjligandet av vetenskapliga fakta om klimatet ligger också ett beroende av den mäktiga oljeindustrin. Även i Europa får sanningsrelativism, faktarelativism och kulturrelativism fäste. Religiöst inspirerad extremism har inte mycket till övers för akademisk frihet. Debatt och samhällsklimat präglas alltmer av personfixering, personangrepp, svart eller vitt, och ”min berättelse” i stället för kunskaps- och faktabaserad diskussion.

Om ett sådant samhälls- och debattklimat får fäste undermineras vetenskapen: den ses som uttryck för endast maktutövning, egenintresse och kultur. Hela FN-systemet med dess värden, inklusive akademiska värden, kan av okunniga ideologer avfärdas som ”det västerländska socialliberala projektet”. Allt detta strider inte bara emot demokratin utan också emot akademiska värden och universitetens frihet.

Universiteten har här en global och gemensam uppgift att lugnt och systematiskt motverka hoten, som är grundskott mot universitetens existens och verksamhet. Att stödja särskilt utsatta universitet är också ett moment i självförsvar. Ett visst hopp finns i starka motkrafter i folkliga och alternativa politiska krafter som har visats i politiska val.

INHEMSK POLITISK STYRNING

Jag återvänder till tre mer stillsamma och inhemska exempel på politiska tryck. Fyrårsintervallerna är ett typiskt uttryck för politisk styrning. Efter ett val blir det ibland en ny regering, ofta ett nytt statsråd för utbildning och forskning. Varje period vill regeringen genom främst sin proposition angående forskning och högre utbildning sätta politiskt färgade avtryck på universiteten. Eftersom de senare är långsiktiga kan fyrårstrycken upplevas störande och utan kontinuitet. När en förändring planeras och genomförs är det snart dags för en annan. Förslag om ökad långsiktig planering är välkomna.

Ett ökat antal lärosäten leder till ökad konkurrens om studenter och finansiering. Alltför stort antal studieplatser leder till politiska krav på samverkan och profilering, vilket är rimligt, särskilt för mindre lärosäten, i fråga om både forskning och utbildning. Flera bra exempel finns. Det har också lett till behov av sammanslagningar av åtskilda campus inom ett lärosäte. Detta har dock medfört några av de starkaste politiska trycken under senare år. Högskolan Dalarna föreslog efter ingående utredningar att campus Borlänge skulle läggas ner och koncentration ske till Falun.

Campus Borlänge.

En politisk opinion mot förslaget ledde till ett flagrant politiskt ingripande 2016 genom att regeringen helt enkelt i regleringsbrev angav att campus Borlänge ska fortsätta. 35 rektorer för högre lärosäten protesterade med hänvisning till högskolornas autonomi och integritet, men regeringen med en stark försvarsminister från Borlänge har makten.

Det tredje exemplet får bli New Public Management (NPM), den ofta kritiserade organisationsmetoden med rötter i näringslivet. NPM har fokus på mätbara mål och resultat, vilket lett till omfattande utvärderingar och mätning av om målen uppnåtts. Det innebär att i forskning och utbildning mäts det som lätt kan mätas och följderna blir kvantitetsdominans: antal artiklar, citeringar, externa medel, examina etc. Som en ironisk kritiker sa: Varför räknar ni bara artiklarna, varför läser ni dem inte? Det finns numera en ökad kritik av NPM och en lansering av det som kallas tillitsbaserad styrning, vilket bättre kunde motsvara universitetens egenart; tilliten är en grundbult i våra system.

NEGATIVT TRYCK ELLER BRA POLITIK?

Uppfattningen vad som är en negativ respektive acceptabel och t.o.m. välkommen styrning varierar inom och mellan lärosätena. Det är långt ifrån entydigt att alla forskare och/eller lärosäten är emot all politisk styrning. Jag tar upp tre exempel på politikfrågor där somliga ser negativa tryck, andra välkommen styrning.

Policy för fördelning av forskningsmedlen varierar mellan olika politiska partier. Regeringen kan sätta tryck på antingen regionala krav eller kvalitetskrav, i det senare fallet genom ökad tilldelning via främst Vetenskapsrådet (VR) efter konkurrens via kvalitet, något som gynnar lärosäten med hög forskningskvalitet. I denna fråga torde inte råda någon samlad opinion inom eller mellan lärosätena för eller emot en sådan styrning. Ökad direkttilldelning till universiteten har länge varit ett krav, men det ska inte leda till att VR får mindre medel eller att fakultets- eller universitetsledningar fördelar alla tilldelade medel. Akade-

miska hus har höga inkomster från universitetens hyror och en större del av vinsten bör utan omsvep gå tillbaka till universiteten, där medlen mer än idag bör bindas till innehav av anställningar, så att en enskild forskare får bättre långtidsplanering. Ett starkt forskningsuniversitet som Lunds har allt att vinna på sådana politiska beslut.

Den ojämna fördelningen av ekonomisk tilldelning till fakulteterna sker på rationellt sett oklara grunder; som ny dekanus ägnade jag lång tid åt att söka svar men fick inga. Detta gäller oavsett om tilldelningen sker på nationell eller lokal nivå. En metod, som har goda skäl för sig, är att faktiska kostnader inklusive en viss kvalitetsnivå ska utgöra beräkningsgrund. Då skulle kanske utbildningen i matematik och historia, arkeologi och botanik visa sig få samma tilldelning (bara hypotetiska exempel utan uträkning). Utbildningar med högre faktiska kostnader ska givetvis ha högre tilldelning. Fakulteter med lägre tilldelning ser gärna ett politiskt tryck på universiteten med denna innebörd.

Ska regeringen satsa på starka miljöer eller på individer? För cirka femton år sedan var ett markant inslag i debatt och tilldelningspolicy att starka och långsiktiga forskningsmiljöer skulle främjas. Individberoende och tillfälligheter borde inte få spelrum. Linnébidrag och strategiska forskningsmedel utlystes; Lunds universitet tog hem en stor procent av dessa. Efterhand kom man på att forskning utförs av individer och nu skulle dessa prioriteras och särskilt unga individer med karriärer framför sig. Vi som varit länge på plats vet att båda typer behövs.

Det är som visats lätt att hamna fel och tro att all politisk styrning gentemot universiteten av alla bedöms som enbart negativ. Det beror givetvis på vad frågan gäller och vilka som uppfattar sig få fördelar respektive nackdelar. Några forskare, fakulteter eller lärosäten kan bejaka en styrning som andra är starkt emot. Generellt vågar jag påstå att en negativ innebörd har sådant som detaljstyrning, förhastade reformer, för lite frihet för kärnverksamheten, för lite institutionell autonomi, generellt sett för lite

av akademisk frihet. Politiska beslut och akademisk frihet kan vara förenliga eller oförenliga. Däremellan finns gråzoner i olika nyanser och det är ofta där debatten står.

Två risker bör undvikas. Det gäller att se upp för en lättköpt anti-politisk hållning men också för en smygande politisk medgörlighet. När det verkligen gäller ska vi bjuda hårt och välarargumenterat motstånd,

INTERNA KONFLIKTER OM AKADEMISK FRIHET

Interna konflikter inom institution, fakultet och universitet vållas av att akademisk frihet kan kollidera med andra värden som yttrandefrihet och likabehandling. En lärare föreläser så att en student uppfattar det som diskriminering av viss etnicitet, sexuell läggning eller social grupp. En forskare får fram resultat som är negativa för en kommersiell verksamhet. En anställd skapar samarbetssvårigheter på en institution men hänvisar till den akademiska friheten. För en ledning är sådana situationer ofta de svåraste. Ingen situation är den andra lik och det är intrikata avvägningar mellan olika personliga hänsyn och värden. Den akademiska friheten ska dock så långt möjligt sättas främst, även om det kan leda till konflikt med det politiskt korrekta, men givetvis inte så att diskriminering eller nedsättande omdömen om kollegor får tillåtas. Hög handlingsberedskap och värdemedvetenhet bör finnas.

POLITIKER OCH UNIVERSITET

Politik bedrivs av människor, alltmer av politiker på heltid. En uppgift för universiteten är att ha kontinuerliga och positiva relationer med politikerna.

Lundensarna Tage Erlander och Ingvar Carlsson är två utmärkta exempel på informerade och kunniga politiska ledare som haft god förståelse för och främjat högre utbildning och forskning. Att upprepa kritiken att så få disputerade sitter i regeringen är föga meningsfullt. Universiteten bör i stället bjuda in po-

litiker från olika nivåer till samtal och information för att skapa förståelse. Som rektor startade jag ett politikerforum. Uppslutningen och intresset var stort. Ett universitet upplevs som en sluten värld, som möts med både respekt och frågor. Vi ska

Olof Palme, Tage Erlander och Ingvar Carlsson. Foto: Lennart Nygren.

ha klart för oss att politiker å sin sida utsätts för påtryckningar från olika intressenter inom universitetsvärlden och samhället i övrigt. Det är därför viktigt att de får allsidig information.

Vi behöver ännu mer öppna upp universiteten också för allmänheten; erfarenheterna från universitetsjubileet LU350 är goda. Allmänhetens förtroende är bland det viktigaste vi har. Vi ligger vanligen mycket högt i förtroendemätningar, men det gäller att hela tiden värna förtroendet. Om sådant finns, kan politikerna med större tillförsikt ge oss både frihet och bättre finansiering.

SKYDDET FÖR AKADEMISK FRIHET

Det lagliga skyddet för akademisk frihet borde kunna stärkas genom att skrivas in i grundlagen så att tillfälliga politiska opinioner inte hotar universitetens frihet. Det kunde undersökas om fler centrala akademiska värden kan skyddas genom att omnämnas i Högskoleförordningen med uppgift att förverkliga dem.

Universiteten bör också i sin utbildning i alla fakulteter behandla akademiska värden i samband med en obligatorisk kurs eller introduktion i vad ett universitet är och vad akademiska studier innebär. Kunskap, medvetenhet och observans bör finnas bland både anställda och studenter.

Låt mig sluta med ett brittiskt uttryck. Det ger perspektiv på våra aktuella politiska frågor. Det erinrar om att universitetet

har funnits i över tusen år. Vår livskraft och utvecklingsförmåga med den akademiska friheten som vägvisare har stått emot skiftande påverkan. Politiken och de externa krafterna växlar, men universiteten och våra akademiska värden består genom århundradena. Framtidsperspektivet i uttrycket är trots allt ljus:

Students (and politicians) are for (four) years, professors for life but universities for ever!

Oxford

Uppsala. Foto: Jonas Ryberg CC BY-SA 1.0.

Köpenhamn

Lund. Foto: Kennet Ruona.

Frågor

Herman Grimmeiss: Hela Europa satsar mer per capita på forskning än resten av världen. Ändå har svenska och andra universitet förlorat sina topp-positioner. Varför? Det är inte en fråga om pengar.

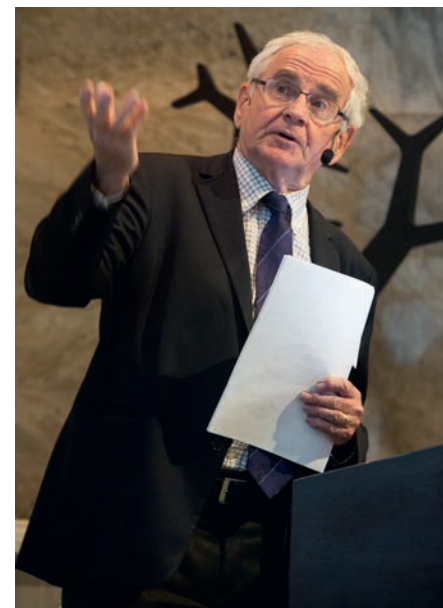
Göran Bexell: Självklart är det inte bara pengar. Det behövs till exempel en annan fördelning av medel också. Man måste ligga på hela tiden och det är inte lätt när man sitter med departementet och ska argumentera. Det finns nu över 30 universitet och högskolor i Sverige och alla har sina uppfattningar och önskemål. Så ska ju också politikerna motsvara sina väljare i varje region och det är även tryck på politikerna från universiteten.

Li Bennich-Björkman: Det finns många mål för universiteten som du presenterade. Ett av problemen är att flera av målen är inte alltid förenliga med varandra t.ex. hög kvalitet, bredd, ökad rekrytering, integration, regional utveckling, jämställdhet. Samtidigt ska det bedrivas högklassig forskning. Jag tycker det är ganska oansvarigt av politikerna. Det går inte att göra allt på en gång. Hur ser du på detta ifrån din erfarenhet som rektor? Man kan inte uppnå alla de här målen utan man måste prioritera. Och vem ska göra det?

Göran Bexell: Jag är beredd att hålla med dig. Ska vi på allvar uppnå alla målen tar det lång tid och mycket kraft. En del mål är inte heller förenliga. Det är kanske bra att dom är så allmänt och lite luddigt formulerade. Då bara fortsätter man. Den politiska medgerligheten har blivit lite för stor. Eller också tar man det på allvar och talar om att det inte går. Det kräver att professorerna förenar sig och talar om det tydligt för departementet. Då blir det ett mottryck.

Per Lundberg: Du tog upp det här med autonoma universitet. I USA har vi ju privata universitet som finansieras av donatorer av olika slag. Man skulle ju tro att dessa universitet är mer motståndskraftiga mot politiska strömningar och förväntningar. Men så är det inte. Harvard håller på att säcka ihop av de ideologiska tryck som råder i den amerikanska universitetsvärlden.

Göran Bexell: Det är ett intressant påpekande. Vi tror ju ofta att om vi inte vore ett statligt universitet skulle vår frihet vara mycket större och verksamhet bättre. Men ett universitet styrs alltid på något sätt av företag, donatorer, en organisation eller, som hos oss, av staten. Vi hamnar inte utanför en styrning av något slag. Och i Sverige har vi en fin tradition med politiker som värnar om den akademiska friheten. Tänk på Tage Erlander och Ingvar Carlsson. Jag hävdar ofta att en stark stat med starka politiker som värnar universitetens frihet är det bästa för Sverige med dess begränsade förutsättningar. Exemplet från USA visar att det inte är formen för styrning som avgör. Vi ska inte tro att vi skulle vara mycket friare utan en stat som styr. Det är hela tiden frågan om universiteten kan stå emot tryck och politiska vindar från olika håll, det må vara från stat eller annat, hur starka vi är och vilka resurser vi har. Och vi måste ha allmänheten med oss. Allmänhetens positiva opinion är bland det viktigaste vi har.

Forskningens frihet – konsekvenser av extern styrning

Carola Lemne

Docent, f.d. VD för Svenskt
Näringsliv

Som ett avstamp inför diskussionen om konsekvenser av extern styrning för forskningens frihet vill jag börja med att diskutera några aspekter av hur väl dagens svenska forskning hävdar sig i internationella sammanhang. Eftersom forskning och utbildning är mycket nära förenade med varandra kommer jag även att diskutera aspekter som har mer specifikt med utbildning att göra.

En sådan aspekt är hur mycket resurser som satsas på forskning och utveckling (FoU) – globalt och i Sverige. Man kan då konstatera att de globala investeringarna i FoU fördubblades på 10 år, från 753 miljarder dollar år 2001, till 1435 miljarder dollar 2011, och den takten har fortsatt att öka. Detta har flera förklaringar. En är att kostnadsläget generellt har ökat, så samma mängd FoU kräver större insatser. Men en kanske viktigare faktor är ett globalt ökat välstånd, vilket gett större möjligheter för fler länder att ha råd med satsningar på FoU. Med en uttalad strategi att klättra i värdekedjan satsar allt fler länder på ökade resurser till FoU, vilket syns som ökande andelar av BNP.

UTVECKLINGEN OROAR

Men i Sverige hänger satsningarna inte med i den globala ökningstakten. De statliga satsningarna på FoU har ökat i reda pengar, men har som andel av BNP varit i stort sett oförändrade sedan 2013, samtidigt som företagens investeringar i Sverige har nästan halverats jämfört med 2001. Detta motsvarar ungefär en procent av BNP. I reda pengar motsvarar detta 35 miljarder kronor i förlorade investeringar, jämfört med om näringslivets forskningssatsningar i Sverige hade legat kvar på oförändrad nivå. Detta motsvarar nästan all offentligt finansierad FoU i Sverige.

I sammanhanget förtjänar det att nämnas att de svenska företagens forskningssatsningar totalt sett inte har minskat men investeringarna har skett utanför Sverige. Utvecklingen oroar. För att kunna hålla jämna steg, och helst lite mer än så, krävs ekonomiska satsningar i paritet med våra konkurrentländer, som numera dessutom är många fler när det gäller forskning och utveckling.

HUR HÄVDAR SIG SVENSKA UNIVERSITET?

En annan aspekt på hur vi hävdar oss internationellt är att titta på hur våra lärosäten klarar sig i olika internationella rankingar. Det kan finnas, och finns, många invändningar kring metodiken i sådana rankingar, och vad de egentligen visar, men som en övergripande analys av hur våra lärosäten "trender" är de inte utan intresse. Särskilt som både studenter och sponsorer faktiskt bryr sig om ranking när de söker lärosäten att studera vid/samarbeta med. Tre rankingar med stort genomslag är ARWU, THE och QS TopUniv. ARWU står för Academic Ranking of World Universities, också kallad Shanghai-rankingen. Den publiceras sedan 2003 årligen, omfattar 1 000 universitet och startades av Center for World-Class Universities vid Shanghai Jiao Tong University i Kina. THE står för the Times Higher Education World University Ranking och har

publicerats årligen sedan flera decennier. THE inkluderar på sin lista nära 1 400 universitet i 92 länder, och är med det den mest omfattande rankingen. QS TopUniversities rankar universitet med särskilt fokus på studenternas perspektiv, både under och efter studietiden (som anställningsbarhet, etc).

Så hur klarar sig våra svenska lärosäten i dessa globala, övergripande rankingar? I ARWU:s ranking för 2019 hittar vi tre svenska lärosäten bland de 100 bästa, nämligen Karolinska Institutet på plats 38, Uppsala Universitet på plats 62, och Stockholms Universitet på plats 73. Som en jämförelse hamnar Köpenhamns Universitet på plats 26 i samma ranking. I den senaste THE-rankingen finns också två svenska universitet bland top 100: Karolinska Institutet på plats 41 och Lunds universitet på plats 96, med Uppsala Universitet strax utanför på plats 102. I QS TopUniv slutligen finns i senaste rankingen två svenska lärosäten bland de hundra bästa när det gäller bredare lärosäten (Karolinska Institutet ingår inte), nämligen Lunds universitet på plats 92. Därefter finner vi Kungliga Tekniska Högskolan på plats 98 och Uppsala Universitet på plats 116 (i samma ranking hamnar Köpenhamn på plats 81). Så svaret på hur våra svenska lärosäten klarar sig i globala rankingar måste nog få anses vara: inte glimrande, möjligen med undantag för Karolinska Institutet.

Sammanfattningsvis kan man knappast vara nöjd med dagsläget vad gäller svensk forskning och utveckling – vare sig när det gäller satsningar och resurser, eller när det gäller utfallet av den verksamhet som bedrivs, som den bedöms i internationella rankingar.

VARFÖR EXTERN STYRNING?

Frågan för dagen är om något av detta har något med extern styrning av universiteten att göra?

För att besvara den frågan på ett vetenskapligt oantastligt sätt behöver naturligtvis genomgående analyser göras, med longitudinella ansatser etc, något som undertecknad inte har som upp-

gift. Min ansats är istället att reflektera över varför ”samhället” (här lösligt använt för att beteckna externa intressenter som politiken, staten, näringslivet och/eller offentlig verksamhet i landets regioner) kan tänkas vilja styra och vilken typ av styrning som i sådana fall skulle kunna tänkas vara rimlig.

Det kan finnas många anledningar att samhället på olika sätt vill ha ett ord i laget när det gäller vad universiteten gör. För universiteten ”positiva” anledningar skulle kunna vara en genuin förståelse för att forskning, utveckling och utbildning (FoUU) av högsta klass är av avgörande vikt för landets fortsatta välbefinnande. I en värld där globaliseringen gör att svenska företag konkurrerar med bokstavligen hela världen varje dag, är universitet med högklassig forskning, excellenta utbildningar och god innovations- och utvecklingsförmåga av avgörande betydelse. Att denna insikt leder till en önskan att förstå vad som händer i våra universitet och bedöma om utfallet lever upp till de krav samhället har i relation till de resurser som satsas, är fullt förståeligt. Det är trots allt en hel del skattepengar, insamlade från företags och medborgares förtjänster, som går till universiteten.

En annan tänkbar effekt av den positiva inställningen att FoUU är av största vikt, är att det uppstår en politisk vilja att styra satsningar mot områden som av olika anledningar upplevs som extra viktiga. Av en del skulle detta kanske beskrivas som att politiken inte kan ”hålla fingrarna borta”, medan andra ser det som att politiken legitimt ser områden som är extra viktiga för landet som helhet, och vill styra resurser dit. En komplikation till denna politiska önskan att styra universitetens inriktning inom FoUU är att det många gånger finns en dålig förståelse för hur forskning bedrivs, och vilken typ av styrning som kan tänkas ha effekt, och med vilken tidshorisont. Få politiker i riksdagen eller på regional nivå har egen erfarenhet av forskning. Det kan leda till att förväntningarna på vad som kan och bör styras, liksom förväntningarna på vad som går att åstadkomma med sådan styrning, kan vara både ogrundade och orealistiska.

BRISTANDE TILLTRO

Mera ”negativa” anledningar till en önskan att styra universiteten kan vara en bristande tilltro till universitetens förmåga att ”leverera”. Det kan handla om en misstänksamhet att resurser inte används på bästa sätt, att forskning, utbildning och innovationsförmåga inte är ”tillräckligt bra” (något som svenska universitets ställning i rankingarna ovan kan tänkas underblåsa), att universitet i för liten omfattning deltar i/bidrar till utveckling av näringsliv och samhälle, osv.

För att belysa hur sådan misstro kan uppstå väljer jag två områden som är vanligt förekommande i debatten idag, nämligen debatten om hur stora fakultetsanslagen skall vara (i förhållande till anslag som söks i konkurrens) och debatten om ifall universitetens utbildningar motsvarar näringslivets behov.

FÖR SMÅ FAKULTETSANSLAG

När det gäller fakultetsanslagen är den låga graden av ”fast” finansiering för forskare ett uppenbart problem. Nivån är olika på olika universitet och inom olika discipliner, men ytterst få forskare har idag sin försörjning helt och hållet via fakultetsanslag, utan de måste söka medel inte bara till sin forskning utan också till sin egen försörjning. Att detta är en djupt frustrerande situation, som kan inverka på möjligheterna att bedriva forskning helt fritt, är uppenbart. Det finns därför ett stort, och på många sätt legitimt, krav på att öka andelen statsanslag som är fasta och inte söks i konkurrens.

Å andra sidan kan man med samma nivå av legitimitet konstatera att denna situation till stor del är självförfädd. Universiteten har genom åren, rimligen väl medvetna om vad de gör, anställt fler forskare än vad de fasta anslagen räcker till. När lärosätena nu kräver ökade fasta anslag för att rätta till den situation de själva haft en aktiv roll i att skapa, är det kanske inte helt förvånande att en viss skepticism kan förnimmas vad gäller tilltro till det akademiska systemets förmåga att på egen hand

och utan styrning hantera anslag på ett långsiktigt hållbart sätt. Argumentation från den akademiska världen som av omvärlden kan (miss)uppfattas som ”ge oss pengarna och stör sen inte” leder i det läget inte till ökad tilltro, eller en minskad önskan att styra.

NÄRINGSLIVETS BEHOV AV UTBILDNING

När det gäller en annan ofta debatterad fråga, den om huruvida dagens lärosäten bedriver utbildningar som är anpassade till näringslivets behov, är även det en fråga där det går att se att ”båda sidor” framför argument som har förtjänster. Från universitetshåll framförs ofta att näringslivet är konservativt och föga innovativt när det gäller att förstå alla nya kompetenser som finns, och kan vara till nytta för företagen. Åsikter av typen ”De är så stock-konservativa när de anställer! De letar bara efter personer som har samma kvalifikationer de själva hade för 20 år sen, och fattar inte hur mycket mer som finns som de har nytta av!”. Och det är inte alls en orimlig åsikt. Det finns helt klart ett mått av konservatism i hur man ser på vilka kvalifikationer som behövs i olika sammanhang. Från näringslivet hör man å andra sidan åsikter av typen ”Universiteten lever i en egen värld och förstår inte alls vad vi behöver! Ut ur systemet kommer personer som inte kan sådant vi behöver och vi får lägga en massa tid på att få dem ”up to speed”! Varför pratar de inte med oss?”. Och det är också en rimlig åsikt, som beskriver verkligheten som den upplevs av de berörda. Interaktionen mellan universiteten och näringslivet när det gäller utbildningars innehåll (och kvalitet) upplevs också som bristfällig, något som kan öka önskan att kunna styra mer.

TRE VARIANTER AV STYRNING

Om nu någon typ av styrning av olika skäl kan uppfattas som rimlig, eller i vilket fall oundviklig, vilken typ av styrning kan då vara relevant? Det går naturligtvis att tänka sig ett otal former av styrning, men jag väljer att i detta sammanhang fokusera på tre tänkbara varianter. Dessa tre är:

1. extern styrning i form av ”vad får vi för pengarna”?
2. extern styrning i form av externa ledamöter i universitetsstyrelser
3. extern styrning i form av detaljstyrning av anslag.

Styrning utifrån ”vad får vi för pengarna” har kommit att bli betydande. Övergången till målstyrning istället för styrning via reglering, har medfört att denna form av styrning blivit allt mer omfattande, och för att uttrycka sig lite diplomatiskt är det inte alltid uppenbart för universiteten att de mål man utvärderas på är mål av stor relevans för verksamheten.

När det gäller införandet av externa ledamöter och extern ordförande i universitetens styrelser var det en livligt diskuterad reform när den genomfördes. Debatten har fortsatt sedan dess, men i samband med de intervjuer som gjordes i Kåre Bremers så kallade Ledningsutredning var inställningen till externa ledamöter i huvudsak positiv, enligt vad utredaren berättade. Många ansåg att de externa ledamöterna tillförde ett värdefullt externt perspektiv, och var engagerade i universitetets väl och ve på ett positivt sätt. Tillkomsten av externa ledamöter verkar inte ha tillfört ett mått av ”extern styrning” som uppfattats negativt, men kanske inte heller ett mått av styrning som tillfredsställer de som anser att mer styrning behövs.

Extern styrning i form av detaljstyrning av anslag är en annan metod som blivit allt vanligare. Politiska satsningar av olika slag duggar tätt – än är det ett visst antal sjuksköterskeutbildningsplatser, än är det fler lärare, eller fler poliser som skall utbildas. Anslagen kommer många gånger med kort varsel, och är ofta inte långsiktiga, vilket gör det svårt att planera på lång sikt och få en stabilitet i verksamheten.

MINDRE MEN BÄTTRE STYRNING!

Vad är då min egen uppfattning kring vad som kan vara en rimlig och ändamålsenlig extern styrning av våra lärosäten? Det kom-

mer säkert inte som en överraskning för läsaren att jag är av uppfattningen att det är högst rimligt att det samhälle som finansierar verksamheten på universiteten ställer krav på vad universiteten skall leverera, följer upp hur resultaten ser ut, och också belönar de som lyckas väl. Svårigheten är förstås att göra detta på sätt som leder till önskade resultat, samtidigt som universitetens frihet bibehålls. Jag hör nämligen också till dem som anser att det är mycket viktigt att universiteten har stor självständighet och frihet – men det måste vara en frihet under ansvar.

Jag anser att tanken med att målstyra, snarare än att regleringsstyra eller detaljstyra, är rätt väg att gå, men dagens system är alldeles för fragmenterade, med för många mål som spretar åt olika håll. Jag upplever också att det är alldeles för mycket detaljstyrning kring inte bara av vad som skall åstadkommas, utan också hur. Den typen av detaljstyrning är både kontraproduktiv och ett omotiverat ingrepp i universitetens frihet. Samhällets styrning av universitetens verksamhet bör ske genom uppsättande av väl genomtänkta, motiverade och ömsesidigt överenskomna mål – men de bör vara betydligt färre än vad de är idag. Universiteten behöver mindre men bättre styrning!

Professor Eva Haettner Aurelius var moderator för eftermiddagens program.

Frågor

Sven Åberg: Med den externa finansieringen följer ju ofta ett krav på motfinansiering vilket betyder att för att få nya pengar ska man ta existerande pengar till något som en utomstående bestämmer. Hur ser du på det?

Carola Lemne: Jag tycker det är ett bekymmer. Nu har jag ju suttit i stiftelser där man har ställt upp de här reglerna. Jag har suttit i styrelsen för Strategisk Forskning. Där ställde man kravet på motfinansiering för att man ville vara säker på att universitetet stod bakom den här forskningsinriktningen och visade ansvar. Det var inte fel tänkt det heller. Men visst blir det mindre och mindre styrfart kvar för universitetet och det är ett bekymmer. Universitetet måste dock visa att det finns ett system runt den enskilde forskaren som stöder projektet.

Margareta Welander: Vad säger du om de här kraven på dokumentation som politikerna kräver av oss? Se på antagningen av doktorander. I skolan hinner inte lärarna med sin undervisning då de måste dokumentera. Läkarna hinner inte behandla sina patienter, polisen hinner inte med att bekämpa brottslighet – eftersom de måste dokumentera. Hur fasen ska vi bli av med allt detta?

Carola Lemne: Det kommer att kräva modiga politiker. Men systemet är idiotiskt. Det är klart att man måste hålla ordning på hur det går för studenterna. Men när man lägger ihop alla krav så blir det bara för mycket. Ibland skulle jag vilja införa en rimlighetsombudsman som kunde gå in och säga att ”det här är nog bra men det är inte rimligt så nu tar vi bort det.” Politiker har fruktansvärt svårt för att ta bort något som de en gång har beslutat. När Maud Olofsson satt

i regeringen första omgången hade hon ett kansli där man jobbade med att ta bort onödiga regler för näringslivet. Det skulle behövas en forskningsminister som tog bort onödiga regler av den här typen. Men det måste vara någon som satsar politisk tid på det.

Li Bennich-Björkman: Det finns ett enormt inre utvärderings-system inom akademien. Ingen annanstans blir man så granskad, så kritiserad hela sitt professionella liv som man blir i universitetsvärlden. Det ska ställas emot de utvärderingssystem som kommer utifrån och ignorerar det här. Det är ganska provocerande. Samma sak vad gäller studenterna. Det finns ett enormt internt system. Varför behövs det hela tiden något annat? Och varför bryr man sig inte om det som bedrivits under lång tid och med framgång? Det gick bra tills för ungefär fyrtio år sedan. Då började det bli problem att vi inte klarade av någonting. Sen tror jag att du målar upp en utopi när du säger att bara vi förstår vilka system för utvärdering och kvalitetssäkring som politikerna och andra vill ha så kommer man att bli nöjda. Jag tror inte att den situationen någonsin kommer att uppstå. Varför kan inte omvärlden visa lite respekt för vad som har byggts upp?

Carola Lemne: Jag håller med dig. Det bedrivs ett enormt kvalitetsarbete på universiteten. Problemet är att det inte beskrivs på ett sätt att omvärlden känner att det räcker. Respekt är inget man begär utan något man får. Man måste förstå vad omvärlden tycker den behöver och där är det en mismatch. Jag tycker den politiska styrningen är felinriktad. En hel del av den interna kvalitetssäkringen är bra men det matchar inte med omvärldens krav. Omvärlden har tilltro till universiteten men det betyder inte att man är beredd att dela ut 35 miljarder utan att bry sig vad som händer med pengarna.

Erik Olsson: En sak som är slående är att politikerna är ganska utbildade vad gäller akademiska ting. Det vore annorlunda om vi hade det som i Tyskland där hälften av medlemmarna i regeringen har en doktorsexamen. Där har de en helt annan tilltro, de har varit en del av ett system som de ser värdet i.

Carola Lemne: Det vore bra men då måste några av er som sitter här bli politiker. Det är bedrövt att vi har så få högutbildade inom politiken. Sen är det inte så att bara för man inte har en akademisk utbildning har man svårt att förstå.

Jens Allwood: Du argumenterar för att en viss extern styrning av universiteten är rimlig. Men du säger inte vad som egentligen är viktigt att styra.

Carola Lemne: Det är svårt att komma med ett enkelt svar. Det är lättare att säga vad vi inte borde styra, till exempel mycket av detaljer. Ur ett samhällsperspektiv så är det ju viktigt att det kommer ut framtida medarbetare som kan göra högkompetenta insatser i både offentlig och privat verksamhet. Det är också viktigt att den forskning som bedrivs är riktigt bra. Är den det så syns det ju i rankingen. Jag tycker att man borde gå på mer övergripande och långsiktiga mål och mindre på detaljstyrning.

Den akademiska frihetens gränser

Scen ur filmen *Frankenstein* från 1931.

Johan Brännmark

Docent i praktisk filosofi,
Malmö universitet, Malmö

Få (om ens några) friheter är helt obegränsade, men de flesta av oss torde ändå vara eniga om att den akademiska friheten bör vara betydande. Man skulle rentav kunna hävda att utan en betydande akademisk frihet skulle inte ens det vi kallar för *akademisk* frihet kunna vara möjlig. Icke desto mindre är även en betydande frihet förenlig med en del begränsningar och i många fall kan vissa inskränkningar av den enes frihet vara det som gör den andres frihet möjlig.

Vi har till exempel rörelsefrihet, men min rörelsefrihet förutsätter att din rörelsefrihet inte inkluderar rätten att flytta din kropp så att du blockerar vägen för mig. Till detta kommer dessutom det faktum att vissa friheter för att vara reella också förutsätter resurser – för att kunna forska i någon större utsträckning behöver man ju till exempel finansiering för sin forskningstid, tillgång till existerande vetenskapliga publikationer och ibland även laboratorieutrustning. Och det är väldigt sällsynt att någon tillhandahåller resurser utan att ställa några som helst krav på hur de resurserna kommer att användas.

Givet att vi accepterar att det kommer att finnas vissa gränser för den akademiska friheten hur bör vi då gå tillväga för att bestämma dem?

TANKE- OCH YTTRANDEFRIHET

En möjlig startpunkt här är att ta avstamp i våra grundläggande fri- och rättigheter, särskilt som det tycks uppenbart att akademisk frihet förutsätter betydande tanke- respektive yttrandefrihet. Icke desto mindre finns det flera skäl som talar emot att förstå akademisk frihet som framför allt en tillämpning av sådana mer grundläggande fri- och rättigheter.

Till att börja med är dessa fri- och rättigheter normalt sett juridiska. De utgör då de hårda gränser som finns för hur vi får bete oss mot varandra. De har i sig inget att göra med huruvida våra sociala gemenskaper är välfungerande eller ej – tvärtom kan en från juridisk synvinkel helt legitim användning av yttrandefrihet undergräva eller rentav förstöra möjligheterna till ett produktivt utbyte av tankar och åsikter genom att en social gemenskap förgiftas eller splittras till följd av olika yttranden. Det här gör att utöver juridikens hårda gränser kommer det alltid också att finnas olika mjuka gränser för vad vi kan säga eller inte, i alla fall givet att vi vill bli lyssnade på eller tagna på allvar. Dessa kan avgöra om vi blir gillade eller ogillade, uppskattade eller kritiserade (Fernández 2018: 93–96). Det finns inga garantier för att dessa mjuka gränser ger oss välfungerande gemenskaper, de kan mycket väl vara hämmande eller förtryckande, men det vore naivt att tro att det bästa vore om det inte fanns några sådana mjuka gränser. Alldeles bortsett från att det knappast ens vore möjligt, blir således en viktig sak här att sträva efter välfungerande sådana mjuka gränser.

För det andra, vilket redan indikerats: såväl forskning som undervisning kräver ekonomiska resurser. När det kommer till hur vi använder vår frihet, utifrån den plattform som dessa resurser möjliggör, skulle det nog kunna ses som förmätet att både

1700-talsfilosofen Thomas Thorilds kända tänkespråk över entrén till aulan på Uppsala Universitet. Foto: David Naylor.

förvänta sig att få dessa resurser och dessutom fullständig frihet att använda dem efter eget gottfinnande. En viss lyhördhet gentemot samhälleliga behov tycks vara befogad. Sedan finns det goda skäl för att forskare och lärare ofta är bättre lämpade att bedöma vad som är rimligt eller lämpligt ifråga om hur vi tänker och talar utifrån den upphöjda och på många sätt privilegierade position som vi ändå har. Men då är det ändå en argumentation som behöver drivas, inte bara något som kan tas för givet som en grundläggande rätt.

Slutligen är tanke och tal inom akademien till sin karaktär sådana att vårt bruk av dem ligger väldigt långt från något slags *anything goes*. Thomas Thorilds sentens om att "tänka fritt är stort men tänka rätt är större" kan måhända vid en första anblick verka förtryckande, men kan också läsas i termer av att forskning är just forskning genom att man lyder olika regler för metodiskt och välgrundat arbete. "Jag är fri att tänka och tala som jag vill" är inget svar på en invändning om att ens slutsatser saknar vederhäftig grund. Därmed inte sagt att det inte finns något som helst utrymme för kreativitet, och ibland flyttas grän-

serna för vad som anses vara forskning, men få skulle hävda att det inte alls finns några sådana gränser att förhålla sig till.

Vad de här punkterna pekar på är att trots att våra grundläggande fri- och rättigheter är mycket viktiga är de ändå något som alla medborgare besitter, och även om det redan med tanke- och yttrandefrihet kommer vissa former av ansvar är den frihet man besitter som forskare och lärare ytterligare komplicerad av flera ansvarsdimensioner. Det gör också att om ens bästa svar på kritik av hur man använt sin akademiska frihet består i att hänvisa till sin grundlagsstadgade yttrandefrihet, då kan det nog antas vara ett tecken på att man egentligen inte har något bra svar på kritiken ifråga.

INTERNATIONELLA ÖVERENSKOMMELSER

En annan möjlig startpunkt i en diskussion kring möjliga gränser för olika fri- och rättigheter är internationella överenskommelser. I många sammanhang skulle det kunna vara konventioner om mänskliga rättigheter, men i det här sammanhanget är det mest centrala dokumentet UNESCO:s *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel* från 1997.

Det skall omedelbart medges att det inte är problemfritt att utgå från internationella överenskommelser. Dessa är vanligen kompromissprodukter och därmed ofta något urvattnade till sitt innehåll. Dessutom har de naturligtvis långt ifrån samma bindande status som till exempel våra grundlagar. Styrkan är dock att de ger oss ett sätt att förhålla oss till våra nationella regelverk och lokala praxis som kan vara ett motgift mot hemmablindhet. Och just det faktum att de är kompromissprodukter, och därmed handlar om värden och rättigheter som representanter från en lång rad nationer och kulturer kunnat enas om, gör också att i så måtto som ett land avviker från de normerna blir det särskilt iögonfallande.

UNESCO:s rekommendation pekar ut flera olika rättigheter, men identifierar också plikter. Artikel 34 listar inte färre än tolv

plikter vilka man har som enskild lärare och forskare. Flera av dessa handlar om forskningsetik och akademisk redlighet, men där finns också ett par plikter som sätter upp vissa gränser för hur man som akademiker uttrycker sig: (34a) handlar om att vara "fair and equitable to male and female students and treat those of all races and religions, as well as those with disabilities, equally, to encourage the free exchange of ideas between themselves and their students" och (34k) om att vara "conscious of a responsibility, when speaking or writing outside scholarly channels on matters which are not related to their professional expertise, to avoid misleading the public on the nature of their professional expertise."

I det första fallet handlar det om ett ansvar gentemot studentgruppen som man undervisar och att positivt bidra till att det blir en välfungerande diskussionsgemenskap, i det andra fallet om ett ansvar gentemot allmänheten när man utövar den tredje uppgiften (och kanske framför allt om att vara klar ifråga om skillnaden mellan när man verkligen utövar den tredje uppgiften och när man egentligen bara ägnar sig åt löst tyckande). Båda dessa punkter borde vara uppenbart rimliga, men de innebär också en bas för legitim kritik av hur man använt sig av sin akademiska frihet, utan att denna kritik automatiskt innebär en kränkning av den friheten.

BETONAR KOLLEGIALITET

När det kommer till möjliga gränser för den individuella akademiska friheten är det dock en annan aspekt hos Rekommendationen som har en mer central roll, nämligen dess mycket starka betoning av kollegialitet, samt att den också kopplar samman akademisk frihet med just kollegialitet:

Artikel 21. Self-governance, collegiality and appropriate academic leadership are essential components of meaningful autonomy for institutions of higher education.

Artikel 32. The principles of collegiality include academic freedom, shared responsibility, the policy of participation of all concerned in internal decision making structures and practices, and the development of consultative mechanisms. Collegial decision-making should encompass decisions regarding the administration and determination of policies of higher education, curricula, research, extension work, the allocation of resources and other related activities, in order to improve academic excellence and quality for the benefit of society at large.

Om vi bortser från att dessa artiklar i hög grad är relevanta för den pågående diskussionen i Sverige om hur man bäst skall balansera linjestyrning och kollegialitet (Bremer 2015) eller utveckla former för kollegialt ledarskap (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2016) är det värt att notera att udden i dem är riktade mot inskränkningar som kommer utifrån akademien. Som redan påpekats kan akademisk frihet inte likställas med att man som akademiker lever i något slags frizon där man kan tänka och tala helt efter eget huvud – åtminstone inte om man samtidigt förväntar sig att både få resurser till att göra det samt respekt och uppskattning från andra. Det kommer alltid att finnas gränser, låt vara att de är av det mjuka slaget, som framför allt innebär att vissa sätt att tänka och tala favoriseras. Vad betonandet av kollegialitet i Rekommendationen därmed kan förstås som är då bland annat en idé om var och hur dessa mjuka gränser framför allt skall sättas.

ETT TVEEGGAT SVÄRD

För den enskilde forskaren och läraren är dock ett starkt betonande av kollegialiteten ett tveeggat svärd. Å ena sidan innebär den ett skydd mot att gränser sätts till exempel genom politisk styrning, men å andra sidan innebär den också att de lokala spelreglerna kan skifta beroende på vad för beslut som har tagits ge-

nom kollegiala processer till exempel på institutionsnivå. En institution kan exempelvis kollegialt anta en tumregel om att sträva efter jämn könsfördelning på litteraturlistor. Det kan finnas goda skäl till en sådan tumregel, den kan vara en del av en strävan efter att skapa en inkluderande studentmiljö där studenter oavsett kön känner att deras röster är värda att höras. Därmed skulle en sådan policy också kunna vara en del av ett arbete för att möjliggöra ett friare utbyte av tankar och åsikter i klassrummet. Men för en enskild lärare som bara vill ha författare som råkar vara män på litteraturlistan för just sin kurs blir naturligtvis en sådan regel begränsande. Är det då också en kränkning av den lärarens akademiska frihet? Inte nödvändigtvis, åtminstone inte om vi i linje med UNESCO:s Rekommendation ser akademisk frihet och kollegialitet som sammanflätade värden.

Vad vi kan konstatera, dock, är att när vi skall förstå den akademiska frihetens gränser då blir en väldigt viktig fråga just hur vi skall förstå balansgången mellan (i) frihet i den kollektiva bemärkelsen, kollegiets autonomi, och (ii) frihet i den individuella bemärkelsen, den enskilde forskarens och lärarens autonomi. En för långt driven användning av kollegialt beslutsfattande kan krympa den enskildes frihet tills att nästan inget finns kvar; men ett för starkt betonande av den enskildes frihet kan å andra sidan undergräva just det kollegiala beslutsfattande som är essentiellt för en välfungerande akademi som står stark i relation till yttre krafter.

KVALITET I KOLLEGIALA PROCESSER

Det finns mycket att säga om kollegialitet (se Björck 2013 för en översikt) och här finns knappast utrymme för mer än några korta reflektioner, framför allt då med avseende på relationen mellan kollegialitet och akademisk frihet. Till att börja med kan kollegialt beslutsfattande rimligen sägas kännetecknas av åtminstone två centrala egenskaper. Det ena är att det är *starkt process-orienterat*, kvaliteten hos det resultat som kommer ut ur

kollegiala processer handlar till stor del om kvaliteten hos själva processerna, bland annat om i vilken utsträckning olika röster blivit hörda och olika ståndpunkter blivit genomlysta; dvs. om ett beslut är *rätt* beror till stor del på *hur* det är fattat snarare än exakt vilket beslut det är. Det andra är att där finns en *starkt normativ/värderande komponent* här; dels handlar välfungerande kollegiala processer om att skapa *legitimitet* för akademisk verksamhet och beslut inom den, dels handlar många prioriteringar inte bara om grundläggande metodkrav utan att bestämma vilka områden som är *viktiga* att beforska (dvs. vilken forskning som skall få resurser för att bedrivas) och vilka forskningsinsatser som håller hög *kvalitet*.

Sammantaget innebär dessa karaktäristika då också att det i stor utsträckning är kvaliteten hos de kollegiala processerna som kan skapa en rimlig grad av tillit för de bedömningar som görs om vad som är viktigt och av hög kvalitet.

TVÅ GRUNDPRINCIPER

Givet den spänning som potentiellt finns mellan kollektivet och individen, hur skapar vi då kvalitet i våra kollegiala processer? Här tycks följande två rekommendationer, vilka båda sätter upp vissa mjuka gränser för den individuella akademiska friheten, vara rimliga:

(1) *Det är viktigt att befrämja mångfald (bland annat i termer av kön, klass, etnicitet) i akademien.* Som redan påpekats innebär det att vara verksam inom akademien att ha getts en plattform: samhälleliga resurser måste till för att man skall kunna forska och undervisa inom akademins ramar. Att inneha en sådan position är att vara privilegierad på många sätt. Dessutom görs olika prioriteringar om vad som är viktigast att satsa på givet att resurserna är begränsade.

I så måtto som såväl anställningsbeslut som prioriteringar sker genom kollegiala processer behöver dessa därför vara legitimitetsskapande. Ofta finns det inget objektivt facit mot vilket

vi kan kolla av om resultatet av processen är rimligt utan rimligheten hos resultatet hänger på hur processen har sett ut. Om akademien då avviker markant i termer av faktorer som kön, etnicitet och klassbakgrund kan det resa frågetecken om huruvida de bedömningar som görs inte i själva verket är en produkt av en snedvridenhet i termer av vilka perspektiv som finns representerade. Det här är kanske särskilt tydligt i ”mjuka” vetenskaper där tolkning alltid är en viktig komponent, och där det knappast torde vara kontroversiellt att tolkning berikas av att flera perspektiv tas in; men även inom de ”hårda” vetenskaperna kan vilka prioriteringar som görs vara kopplat till vilka perspektiv som är representerade. Till exempel kan diskussionen kring en *white-male effect* ifråga om riskperception (Finucane et al. 2000), det att kön och hudfärg är korrelerat med hur vi bedömer risker, utgöra en illustration av hur vad som på ett plan kan tyckas vara neutrala tekniska frågor i själva verket är betydligt mer komplicerat. Och även när närvaron av ytterligare perspektiv faktiskt inte gör någon skillnad för vad man kommer fram till, är det onekligen så att man rimligen kan ha mer tillit till den slutsatsen när de där ytterligare perspektiven faktiskt har varit närvarande.

(2) *Det är viktigt med ömsesidigt respektfullt bemötande.* Även om kritisk granskning är en central del av de kollegiala processerna måste denna samtidigt ske på ett respektfullt sätt, så att möjliga relevanta röster inte tystas. Om den första rekommendationen handlade om vikten av mångfald i termer av vilka typer av röster som finns tillgängliga för att kunna tala inom ramen för akademiska sammanhang, handlar alltså denna punkt om att också möjliggöra att de rösterna faktiskt kommer till användning. Det finns nämligen alltid en risk för att röster tystas till följd av vilka förväntningar personer har på de reaktioner som kommer om de talar. Och det här kan handla såväl om att miljön är obehagligt testosteronstinn och aggressiv som att idéer om vad som är politiskt korrekt skapar osäkerhet om vad man kan säga ostraffat (McGowan 2018: 135–137). På ett abstrakt

plan borde den här rekommendationen närmast vara trivial i sin rimlighet, men den är långt ifrån trivial i sin tillämpning. Vi behöver vara kritiska, men också uppmuntrande och lyhörda. Vi behöver genom sättet vi talar skapa situationer där personer från underrepresenterade grupper känner sig bekväma att också tala, men utan att teknikerna för hur vi gör det skapar en hämmande nervositet för att säga fel.

Vi kommer också att konfronteras med konflikter där det kan vara långt ifrån uppenbart vem det egentligen var som brast i sitt bemötande och hur. Till exempel: även om ”den orädda sanningssägaren” ibland är en modig visselblåsare som kastar ljus på mygel och maktmissbruk, kan denne så klart också ibland bara vara en halsstarrig rättshaverist, som istället för att kasta ljus på ett problem i arbetsmiljön snarare själv är ett problem för arbetsmiljön. Här finns tyvärr dock inga enkla regler för hur vi gör dessa bedömningar och avvägningar, utom möjligen då att man kan ha som en tumregel att det finns anledning att vara skeptisk när någon anser sig enkelt kunna göra dessa bedömningar eller rentav menar att det inte finns några avvägningar att göra.

LITTERATUR

- Björck, Henrik (2013) *Om kollegialitet*. SULFs skriftserie XLI.
- Bremer, Kåre (2015) *Utvecklad ledning av universitet och högskolor*. SOU 2015:92.
- Fernández, Christian (2018) *Tänka fritt eller tänka på andra? Om politisk korrekthet, yttrandefrihet och tolerans*. Lund: Studentlitteratur.
- Finucane, Melissa L, et al. (2000) Gender, Race, and Perceived Risk: The ‘White Male’ Effect. *Health, Risk & Society* 2: 159–172,
- McGowan, Mary Kate (2018) On Political Correctness, Microaggressions, and Silencing in the Academy, i Jennifer Lackey (red.) *Academic Freedom*. Oxford University Press.
- Sahlin, Kerstin & Eriksson-Zetterquist, Ulla (2016) *Kollegialitet: en modern styrform*. Lund: Studentlitteratur.
- UNESCO (1997) *Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*.

Frågor

Per Lundberg: Det här med lyhördhet är inte så lätt. Det låter ju vackert när man säger att vi ska ha känselspröten ute för att uppfatta vad samhället utanför de akademiska murarna skulle vara intresserade av eller behöva. Men vilka är det som vi ska lyssna på? Har allas röst lika mycket värde? Det säger vi kanske på pappret men det är inte sant. Vi lyssnar gärna på de rörelser som tillhör de goda men vi lyssnar inte på dem som tillhör de onda. Där är vi selektiva. Att vara lyhörd och bejaka mångfald är något slags totalvärde som vi tror på men det är också en träskmark där det döljer sig en massa avgöranden som säl-lan kommer upp till ytan. Hur långt ska mångfalden gå, hur ska den legitimeras och hur lyhörda ska vi vara? Det är svåra gränsdragningar.

Johan Brännmark: Problemet med alla de här aspekterna är att det är ett slags balansgång som måste slås och där det finns viktiga värden på båda sidor. När det gäller att vara lyhörd gentemot omgivningen menar jag inte att det handlar om att just nu vill en majoritet att ett visst ämne ska beforskas. Snarare att man måste ta in typer av idéer, typer av resonemang. Det är viktigt att identifiera de olika perspektiv som finns. Även om det finns hundra personer i rummet så finns det inte hundra typer av perspektiv. Om det bara är en enda person som har ett visst unikt perspektiv så är kanske utgångsbudet, för att uttrycka sig drastiskt, att det är en stolle. Men det gäller samtidigt att inte tänka i termer av vilket perspektiv som de flesta omfattar. Så länge det finns en någorlunda stor mängd personer som har ett visst perspektiv och för vissa re-

sonemang utifrån det, så måste detta upp på bordet och diskuteras. Det är kanske inte vad som i slutändan leder till beslut, men det behöver in i processen.

Jens Allwood: Dina rekommendationer är ett milt sätt att införa sociopolitiska kriterier i den akademiska diskussionen. Alla kan missbrukas. Vad händer när man inte kan säga till en person att hens teori är fel? Man är alltid rädd att sårå någon. Har du några idéer hur man ska förhindra missbruk av de här kriterierna?

Johan Brännmark: Det är en balansgång. En viktig sak är hur man konstruerar de akademiska kulturerna. De kan vara snedvridna men ändå fullt förenliga med tanke- och yttrandefrihet i den juridiska bemärkelsen. Visst kan man prata om stora värden som tanke- och yttrandefrihet men det för inte så långt. Att ha idén om respektfullt bemötande innebär att det måste vara åt båda hållen. Vi kan se på mitt ämne, filosofi, där en hätsk diskussion har uppstått inom feministisk filosofi kring synen på transpersoner. Alla kan nog hålla med om att transpersoner är en minoritet som har haft det svårt under lång tid och behöver bemötas med respekt och extra varsamhet för att känna sig välkomna i akademien. Samtidigt blir nu en del feministiska filosofer vilka för fram väldigt radikala idéer om kön avfärdade som transfobiska av aktivister. Vi måste hela tiden försöka hitta en balans mellan krav på att bli bemötta med respekt och att själva visa respekt.

Jens Allwood: Man kan väl ha vanlig gammaldags argumentation och säga till en person att hen har fel och då ska personen kunna ta det.

Johan Brännmark: Jag tror inte på modellen med hård ton. Den fungerar nog exkluderande för personer som redan känner sig

obekväma därför att de är i minoritet. Blir de alltför kritiserade är det risk att de lämnar akademien och då får vi en alltför homogen grupp runt bordet och då kan vi inte göra den kritiska granskningen eftersom vi inte har de olika perspektiven med oss. Det blir lite som att köpa tio ex av samma tidning för att se om en nyhet stämmer. Det finns inga enkla regler. Jag tror inte på den hårda linjen och survival of the fittest för det kommer i praktiken att bli survival av dem som liknar dem som redan är i den miljön.

Tankefrihet i partistaten

Kinesisk propagandaillustration från 1980-talet, som visar hur kvinnor tar plats inom forskning och teknisk utveckling.

Börje Ljunggren

PhD, f.d. ambassadör i Hanoi och Peking, författare

För 100 år sedan, den 4 maj 1919, demonstrerade studenter i Peking mot rykten om hur Kina behandlats i fredsförhandlingarna i Versailles. Kina hade förklarat krig mot Tyskland och sammantaget hade 100 000 arbetare skickats till Frankrike, bl.a. för att gräva skyttegravar. Många kom aldrig tillbaka. Trots att Kina var Allierad överlämnades de tyska besittningarna i Shandongprovinsen till Japan – en betydligt starkare och mer ansedd segrarmakt, som sedan Meiji-restaurationen på 1860-talet genomfört prussiskt inspirerade reformer. Nu hade Kina åter förnedrats. Den kinesiska regeringen hade visat sig oförmögen att hävda Kinas intressen i fredsförhandlingarna. 4 maj-rörelsen var född.

Dagen efter marscherade demonstranterna mot legationerna i Peking. Då man inte kunde ta sig in i området satte man istället den mest pro-japanske kinesiske ministrarnas bostad i brand. Protesterna spred sig över hela landet. 4 maj-rörelsen blev en mil-

Studenter demonstrerar i Peking den 4 maj 1919 mot Kinas förnedring i Versailles, och den kinesiska regeringens svaghet.

stolpe i utvecklingen av kinesisk nationalism'. En modern form av proteströrelse hade uppstått. Också kvinnor deltog.

Redan några år tidigare, 1915, hade den ”nya kulturella rörelsen” fötts.

Den hade vuxit fram ur besvikelsen över traditionell kinesisk kultur. Hösten 1911 genomfördes en revolt mot Qingdynastin och i början av 1912 abdikerade kejsarfamiljen. Republiken Kina visade sig dock oförmögen att tackla landets problem. Den nya kulturella rörelsen ville se en ny modern kinesisk kultur.

4 maj gav rörelsen en ny dimension. En tid av intensiva diskussioner följde. En grundläggande idé var att allt gammalt måste kastas över bord, inte minst det konfucianska idéarvet. Man började tala om Herr Say och Herr De, Mr. Science och Mr. Democracy.¹ Bertrand Russell, John Dewey med flera inbjöds till Peking för att föreläsa.

1. Margaret MacMillan, 2001, *Paris 1919 – six Months that Changed the World*, Random House (2003).

2. Torbjörn Lodén, 2012, *Kinas vägval – från himmelskt imperium till global stormakt*, SNS förlag, sid. 60 ff.

Det fanns samtidigt en besvikelse över västvärldens agerande. Utvecklingen i Ryssland – den ryska revolutionen – växte fram som ett alternativ. År 1921 bildades det kinesiska kommunistpartiet, med Mao Zedong som en i den lilla kretsen av grundare. Firandet 2021 kommer inte att bli blygsamt!

STRIDER OCH IDÉSTRÖMNINGAR

Dramatiska decennier följde, med olika idéströmningar, inbördesstrider och Japans invasion 1937 av stora delar av Kina. Enligt MIT-professorn John Dower var ”död och förstörelse det mest uppenbara resultatet av Japans Östasiatiska freds- och välståndszon.” Enbart i Kina dog, enligt Dower, kanske 15 miljoner människor under åren av japansk ockupation (1937–1945).³ Oxford-historikern Rana Mitter kommer till den ännu mer chockerande slutsatsen att antalet som dog i krig och umbäranden under dessa år uppgick till 15–20 miljoner. Därtill kom 80–100 miljoner människor som tvingades att under någon period leva som flyktingar i sitt eget land. Ur allt detta uppstod 1949, för 70 år sedan, Folkrepubliken Kina. Det var, konstaterar Mitter, ingenting oundvikligt i att det Kinesiska Kommunistpartiet skulle komma till makten 1949”.⁴

Vem äger då 4 maj-rörelsen? Kommunistpartiet vill förstås göra den till sin. Det vill kontrollera historieskrivningen. Inför 100-årsdagen höll partisekretären och presidenten Xi Jinping, Partiets ledare sedan 2012, president sedan 2013 och Kinas mäktigaste ledare sedan Mao, ”Chairman of Everything”, ett tal där han sade att 4 maj 1919 var ”en milstolpe i Kinas historia som måste studeras mer”. Syftet var dock inte att öppet studera rörelsen och dess demokratiska aspirationer.⁵ Xi uppmanade lan-

3. John Dower, 1999, *Embracing Defeat: Japan in the Wake of W. W. II*, Northon, sid. 15; Rana Mitter, 2013, *Forgotten Ally: China's World War II 1937–1945*, Houghton Mifflin Harcourt, sid. 378.

4. Mitter, *Ibid*, sid. 377.

5. ”President's May Fourth Movement call heard by university students”, *china-daily.com.cn*. 2maj, 2019.

dets unga människor att ”hålla fast vid marxistiska trossatser, följa Partiets ledarskap och hänge sig åt nationen och folket.” Patriotismens kärna var att ”integrera kärleken till landet, Partiet och socialismen”.⁶

EKONOMI, TEKNOLOGI OCH KONTROLL

Så talar ledaren för ett Kina som i dag är världens näst största ekonomi mätt i nominell BNP, drygt 70 procent av den amerikanska, och den sedan 2014 största ekonomin i världen mätt i köpkraft (PPP). Vad gäller inkomst per capita är klyftan fortfarande stor mellan Kinas närmare 1,4 miljarder och USA:s mindre än en fjärdedel så stora folkmängd.

Sedan flera år är det tidigare så slutna Kina också världens största handelsnation, ej bara exportör, i varor, den största handelspartnern för ca 130 länder, och inte längre, som tidigare, bara en stor mottagare av utländska investeringar utan också tillsammans med Japan världens näst största utlandsinvesterare, efter USA.

Det handlar inte heller bara om BNP-siffror. Klyftorna, och i synnerhet förmögenhetsklyftorna, har vuxit dramatiskt, men närmare 800 miljoner har lyfts upp ovanför fattigdomsstrecket och den förväntade livslängden ligger i dag på 76 år. Branko Milanovic, en av världens ledande auktoriteter på global inkomstfördelning, har beskrivit Kina som en ”sumobrottare” som genom sitt fattigdomslyft dramatiskt förändrat den globala bilden. Lyftet var av avgörande betydelse för att uppnå FN:s millenniemål om halvering av världsfattigdomen.

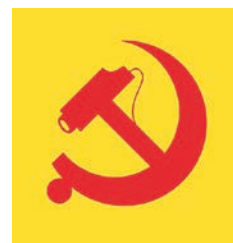
Samtidigt har landet tagit ett teknologiskt språng som vore omöjligt utan den globala ekonomin. I Maos stora språng för 60 år sedan dog ”försiktigt räknat” 45 miljoner.⁷

Den teknologiska utvecklingen har starkt bidragit till landets frammarsch. Tack vare teknologin har landet också utvecklats till

6. chinadaily.com.cn, 1 maj 2019.

7. Frank Dikötter, 2012, *Mao och den stora svälten*, Historiska Media.

en virtuell kontrollstat, en ”controlocracy” för att citera statsvetaren Stein Ringen.⁸ Över 200 miljoner övervakningskameror och ansiktsidentifiering ska garantera ”stabiliteten”. Internetsuveränitet snarare än ”the world wide web” gäller. Google, Gmail och Facebook är blockerade. Övervakningsteknologin exporteras.

Kontrollstaten.

I *World Press Freedom Index 2019*, placeras Kina på 177:e plats, en placering lägre än föregående år. Bara Eritrea, Nordkorea och Turkmenistan rankas sämre.

Kina är inte bara en enpartistat utan en partistat. I grundlagen sägs att Partiet ska styra landet och försvarsmakten och försvara partiet. Någon entydig definition av vad som konstituerar en partistat, till skillnad mot enpartistater av olika slag, finns inte. Fram till Sovjetunionens sammanbrott fanns ”jämförande kommunism” som ett forskningsområde, men sedan dess har de partistater som överlevt – Kina, Vietnam, Laos, Nordkorea och Kuba – knappast varit föremål för någon jämförande analys, uppenbara och mycket intressanta skillnader till trots.

PARTIETS MAKTMONOPOL

Grundläggande är Partiets maktmonopol, inklusive dess kontroll av försvarsmakten. Grundläggande är likaså Partiets leninistiska uppbyggnad enligt den demokratiska centralismens principer. Grundpelarna är:⁹

1. All politisk makt tillhör ytterst Partiet.
2. Försvarsmakten har som en central uppgift att försvara inte bara landet utan också Partiet.

8. Stein Ringen, 2016, *The Perfect Dictatorship – China in the 21st Century*, Hong Kong University Press.

9. Börje Ljunggren, 2013, *Den kinesiska drömmen – Xi, makten och utmaningarna*, Hjalmarsson & Högberg.

3. Partiet kontrollerar genom kadersystemet alla utnämningar inom förvaltning, militär, statsföretag och statliga institutioner.
4. Media kontrolleras ytterst av Partiet.
5. Rättsväsendet är underordnat Partiet.

Samtliga dessa fem förutsättningar uppfylls med god marginal i den kinesiska partistaten och sedan Xi kom till makten har partistaten systematiskt fördjupats, på bekostnad av stat och civilsamhälle. Xi, landets starkaste ledare sedan Mao, är föremål för en omfattande kult.

Demokrati är inte på dagordningen. I det centrala particirkuläret Nr 9, ”Meddelande om den nuvarande situationen på det ideologiska området”, som den 22 april 2013 sändes ut av partiledningen förklarades ”konstitutionell demokrati var ett av ”de sju onda”.

Målet är inte längre bara att ”komma ikapp”. Tiden har kommit för att förverkliga ”Drömmen om Kinas pånyttfödelse” – ett djupt nationalistiskt tema.

Efter att under större delen av 1900-talet ha befunnit sig ute i den ideologiska kylan har Konfucius lyfts fram för att förankra Kinas identitet och finna en moralisk kompass i en tid präglad av cynism och penningdyrkan. Allt enligt partiets direktiv. Partiet vill äga och kontrollera landets långa historia.

Alltså: Partistat, på väg att bli världens största ekonomi.

Landet är, ironiskt nog, globaliseringens största vinnare, i den historiska parentes av hyperglobalisering som, inte minst på grund av Kinas framgångar, nu nått sitt slut. Enligt forskarna Daron Acemoglu och James A. Robinsons hyllade bok *Why Nations Fail – the Origins of Power, Prosperity, and Poverty* (2012) var Kina dömt att misslyckas – ”run out of steam” – om inte dess ”extraktiva politiska institutioner ersattes av inklusiva institutioner” som äganderätt, en fri arbetsmarknad och, ytterst, demokrati.¹⁰

10. Daron Acemoglu och James A. Robinson, 2012, *Why Nations Fail – the Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, Crown Business, sid. 437 ff.

Kina har emellertid visat en överraskande auktoritär uthållighet, som nödvändiggör fördjupad analys. Enligt Deng kunde en katt ha vilken färg som helst, ”bara den kunde fånga råttor”. Utfallet var av avgörande betydelse. Just utfallet, hur företag överlever och utvecklas, var huvudfrågan i forskarna Victor Nees och Lunds universitets Sonja Oppers bok *Capitalism from Below – Market and Institutional Changes in China* (2012). De anlade ett tankeväckande perspektiv underifrån.¹¹ I och med Xi Jinpings makttillträde 2012 vid den artonde partikongressen inleddes en ny era där kattens färg och styrka gavs ökad betydelse, en ny era, med en annan färdriktning än *Dengismen*.¹²

TEKNOLOGISKT SPRÅNG – MEN INGEN FRIHET

Det är fascinerande att blicka tillbaka på den process som för snart två decennier sedan resulterade i Kinas inträde i Världshandelsorganisationen (WTO), ett avgörande steg i integrationen i den globala produktionsordningen. President Bill Clinton spelade en central roll i förhandlingarna om inträde och det var han och Kinas mycket handlingskraftige premiärminister Zhu Rongji som år 2000 tillkännagav att det var ett faktum. I mars samma år förklarade Clinton i ett tal att avtalet inte bara låg i USA:s ekonomiska intresse utan också i dess vidare intresse eftersom det utgjorde den bästa möjligheten för att påverka Kina i positiv riktning. Ekonomisk frihet skulle följa och ur det också växande förhoppningar om frihet. Den snabba internetutvecklingen, bedömde Clinton, skulle ha djupgående effekter på mänskliga rättigheter och frihet. Att förhindra det vore som att ”spika upp Jell-O-pudding på en vägg”. ”Good luck!”¹³

Riktigt så har det inte gått. Internet har inte, trots 800 miljoner användare, blivit den oöverbanneliga ”world wide web”

11. Victor Nee and Sonja Opper, 2012, *Capitalism from Below – Market and Institutional Changes in China*, Harvard University Press.

12. Ljunggren, ”Xi står mot Xi”, *Axess*, nr. 4, 2018.

13. ”Clinton’s Words on China: Trade Is the Smart Thing”, *nytimes.com*, March 9, 2000.

som Clinton förutspådde. Kinas ekonomi är ännu mycket större än någon då kunde ana, men partistaten har beförstärkt.

Det pågående s.k. handelskriget mellan US och Kina handlar om allt detta och inte bara om tullar och sojaböner. Teknologiskt ledarskap, och immaterialrätt, är centrala frågor med växande risk för att teknologi blir nationell säkerhetspolitik och att detta i förlängningen leder till ett teknologiskt kallt krig.

Kina intar i dag framskjutna positioner inom flera av den framtida teknologins nyckelområden. Landet har visat sig vara långt mer innovativt än vad ett land med Kinas system "borde" kunna vara. I stället för att vara världens fabriksgrund vill landet enligt "Made in China 2025" (2015) bli ledande inom ett tiotal teknologiområden som robotics och förarlösa bilar, och redan i dag intar man enligt många bedömare en ledande position inom artificiell intelligens (AI), med data som vår tids olja. USA dominerar fortfarande informationsteknologin med Apple, Microsoft, Alfabeta och Facebook med ett sammantaget marknadsvärde som är fyra gånger så stort som det sammantagna marknadsvärdet för Alibaba och Tencent, men de båda kinesiska företagen ligger närmast efter i den globala rangordningen. Inom läkemedelsområdet, ett annat nyckelområde, finns inga kinesiska företag bland världens tio största.

Anklagelserna mot Kina för framtvingad överföring och stöld av teknologi är en central del av dramat och det kinesiska mobiltelefonföretaget Huawei befinner sig i dramas epicentrum. Trumps USA verkar för att stänga ute företaget med uppenbara risker för "decoupling" och balkanisering av 5G, tänkt att vara global standard. Huawei sågs tidigare som en "copy cat" men har i dag, med ett betydligt bredare produktutbud än Ericsson, en budget för forskning och utveckling som är tre gånger så stor som Ericssons.

UTBILDNINGSFABRIK

Bilden av Kina som "världens fabrik" är sedan länge förlegad i flera hänseenden, och det gäller också utvecklingen i Kina på den högre utbildningens och forskningens områden. Dagens Kina är en gigantisk utbildningsfabrik med ett intag på 10 miljoner per år till universitet och högre utbildning och en stor, långsiktig satsning på toppuniversitet och forskning. I sin senaste ranking av världens universitet rankade ansedda Times Higher Education Supplement två kinesiska universitet, Xinhua och Pekings universitet, på 22:a resp. 31:a plats av 2019.¹⁴ Lunds universitet placerades på 98:e plats. Rankningarna är enligt många bedömare långt ifrån invändningsfria, men ovedersägligt är att Kinas högre utbildning genomgått en dramatisk utveckling.

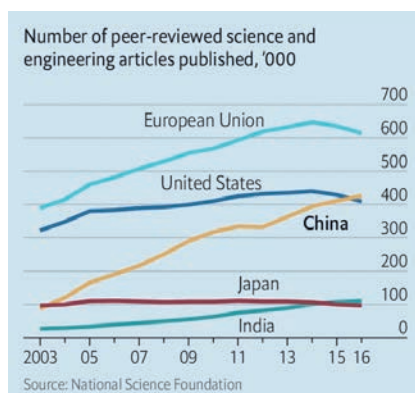
Det samma gäller Kinas anslag för forskning och utveckling inom naturvetenskap och teknologi. De kinesiska anslagen har fördubblats under åren 2003–2017, medan EU:s och USA:s anslag under samma tid ökat med mindre än 50 procent. Kina avsatser en högre andel av BNP, drygt två procent, än EU.¹⁵

Ett exempel på vad som skett är den dramatiska ökningen av antalet fackgranskade artiklar publicerade av kinesiska forskare. *The Economist* publicerade i januari 2019 en kritisk granskning av utvecklingen. Antalet kinesiska artiklar mer än fördubblades under perioden 2003–2016 och år 2016 gick Kina om USA vad gäller *kvantiteten*. EU som helhet svarade fortfarande för en väsentligt större mängd än Kina, men klyftan minskade i en sådan takt att den inom överskådlig tid skulle kunna försvinna.¹⁶ *Kvaliteten* är en annan fråga. År 2018 publicerade två forskare, Han Xueying and Richard Appelbaum vid University of California en

14. "World University Rankings, Times Higher Education Supplement 2019", timeshighereducation.com.

15. "Sverige och Kina – stärkt samverkan för en hållbar framtid – ett kunskapsunderlag om innovation, forskning och högre utbildning". *Regeringskansliet*, 2018.

16. "Can China become a scientific superpower?" *The Economist*, January 12, 2019.

Källa: *The Economist*

undersökning där kinesiska forskare själv konstaterade att ”folk fabricerar och plagierar artiklar i syfte att klara den årliga evalueringen av den egna insatsen”. Samtidigt konstaterade dock det vetenskapliga förlaget Elsevier och den japanska affärstidningen Nikkei i en studie att Kina i 23 av 30 viktiga forskningsområden med klara teknologiska tillämpningar publicerade fler artiklar med hög påverkan än USA. Detta enligt *The Economists* granskning. En säker slutsats synes vara att det inte går att med kategoriska omdömen avfärda utvecklingen i Kina.

Patent är en annan nyckelindikator. Av alla patentansökningar som inkom i världen tog Kina State Intellectual Property Office enligt World Intellectual Property Organization (WIPO) år 2018 emot 46 procent, drygt 1,5 av totalt 3,3 miljoner, följt av USA med närmare 600 000, Japan med drygt 300 000, Sydkorea med drygt 200 000 och European Patent Office med drygt 170 000. Sammantaget svarar dessa fem för 85 procent av det totala antalet. Patentkontor i Asien mottog två tredjedelar av alla ansökningar. Totalt beviljades 1,4 miljoner ansökningar, varav drygt 430 000 i Kina.¹⁷

Också vad gäller patentansökningar till WIPO, patent som gäller internationellt, intar Kina en kvantitativ topposition, men

inte av samma dignitet. År 2018 inlämnades drygt 56 000 USA-baserade ansökningar, följt av Kina med drygt 53 000 och Japan med 50 000. Tyskland kom med närmare 20 000 på fjärde plats och Sydkorea på femte plats med 17 000. Kina hade en tillväxt på 9,7 procent, något lägre än tidigare års tvåsiffriga tillväxt. Två kinesiska teknologiföretag – Huawei och ZTE – lämnade in det största antalet ansökningar, följt av Intel, Mitsubishi and Qualcomm. Vad gäller ansökningar utomlands intar USA fortsatt en dominerande roll med 230 000 ansökningar 2018, mer än tre gånger så många som Kina.

Många av de inhemska kinesiska patentansökningarna var av låg kvalitet, s.k. brukspatent, och ingen ifrågasätter att förfälskningar och stölder förekommer, men det är åter omöjligt att bagatellisera utvecklingen.

Ett mått på utvecklingen är World Economic Forums årliga globala konkurrensindex, Global Competitiveness Index 4.0. I den senaste rapporten hade Kina avancerat till 28:e plats, bättre än många EU-länder men klart sämre än Sverige, som intog nionde plats.¹⁸ Det vi bevittnar är onekligen vad som kallats ”a global shift in knowledge production”, en förskjutning av betydande omfattning och uthållighet, och Kina är epicentrum av detta drama.

Men i detta Kina råder ingen och krympande akademisk frihet. Då jag i våras deltog i en konferens på universitetet i Chengdu, idag en stad med närmare 20 miljoner människor, kunde jag notera att på ett och samma våningsplan fanns en pil till rektorn och en till universitets partisekreterare. Den senare torde ha sista ordet. Frispråkiga professorer avsätts, kraven på lojalitet växer. För Xi Jinpings tal finns en särskilt app som man inte kan negligera. Kinesiska studenter utomlands förutsätts inte bara studera utan också tjäna Kinas intressen. Censuren tilltar. I sitt internationella agerande visar Kina alltmer prov på ”sharp

17. ”World Intellectual Property Indicators 2019”, wipo.int.

18. ”Global Competitiveness Index 4.0”, *World Economic Forums*, 2019.

power”, som då man i tredje land (Thailand) förde bort den i Hongkong bosatte svenske medborgaren, bokförläggaren Gui Minhui.

Samhället är samtidigt vitalt, uppkopplat, konsumistiskt, men politiskt reducerat till växande nationalistiska krav på lojalitet mot Parti och stat.

Rättsväsende och civilsamhälle inordnas i en bur. Det är knappast en hållbar konstruktion förverkligandet av ”drömmen om Kinas pånyttfödelse.”

MAKTFÖRSKJUTNINGEN USA – KINA

Internationellt har Kinas dramatiska utveckling lett till djupnande motsättningar mellan USA och Kina. Längre antogs att Kinas uppgång kunde ske inom ramen för den rådande internationella ordningen. Engagemanget av Kina skulle leda till ökad global konvergens. Idag handlar det enligt många bedömare snarare om en växande divergens. Världen upplever en djupgående maktförskjutning – power shift – mellan USA och Kina, och växande ömsesidig strategisk misstro är en oundviklig konsekvens. Också EU:s förhållningssätt till Kina har förändrats. I en kommunikation till Europeiska rådet och parlamentet våren 2019 beskrevs Kina som en ”systemrival”.

Kinas uppgång och inre utveckling väcker avgjort oro. Det är vår tids största utmaning, omöjlig att förneka. Att förstå och kritiskt analysera denna komplexa verklighet är oerhört angeläget, och här har inte minst universiteten en viktig roll. Utvecklingen leder lätt till att Kina demoniseras. Men, det är att göra det för enkelt för sig.

Slående är västvärldens vacklande uppslutning bakom grundläggande värden. Och västvärldens bristande förmåga att se om sitt eget hus: investeringar, konkurrenskraft, utbildning, omsorg om medborgarna i en tid av stora globala förändringar. Världen är i stort behov av framsynt ledarskap.

Frågor

Per Lundberg: För några år sedan strömmade det in kinesiska stipendiater till vår institution. De ville doktorera och de var finansierade av kinesiska vetenskapsakademien. Det var ganska stor andel av våra doktorander som var från Kina. Sen beslöt man att strypa antagningen av utländska stipendiater, inte bara från Kina, och av lite olika skäl. Nu finns det tankar om att återupprätta en lista på länder varifrån man skulle kunna rekrytera doktorander och Kina är med bland dem. Det anses behjärtansvärt att hjälpa Kina med forskarutbildning. Är det rimligt att svenska universitet ger kinesiska studenter en avancerad forskarutbildning varpå de sedan återvänder till Kina med en subventionerad utbildning från vårt system? Hur ser du på det och hur ser man i Kina på det?

Börje Ljunggren: Det är nu tio år sedan vi införde avgiftsfinansiering av studenter som kom från länder utanför EU och det är något som många kinesiska föräldrar gärna betalar. På Harvard är det fantastiskt många kinesiska studenter. Det var en dramatisk situation i Australien för några år sedan då det kom ut en bok med titeln *Silent Invasion: China's Influence in Australia*. Det påstods bland annat att studenterna hade dubbla roller och att de var rapporteringsskyldiga. Jag tror inte att alla studenter vill rapportera men de gör det nog om det ställs krav på dem. Företag som Huawei tvingas lämna ut information till säkerhetstjänsten om det krävs. Sådant är systemet och partistaten. Men inte ska vi väl säga nej till kinesiska studenter om de är kvalificerade och beredda att betala avgifter? Att acceptera indier, pakistanier och andra men utesluta alla kineser vore orimligt.

Sen ska man ju vara medveten om vilka miljöer de är i. Det finns nog de som kommer hit och har ett uppdrag men

de är på en högre nivå. Och det finns såklart forskningsprojekt med risker. Nu handlar det mycket om risker när det gäller samarbete med Kina. Det gäller också kinesiska investeringar och uppköp. En EU-dimension vore den mest realistiska strategin, och ett icke-tvingande regelverk för kinesiska direktinvesteringar har tagits fram. Det är ändå EU som kan förhandla med kraft och trovärdighet. Ett enskilt land hamnar lätt i ett komplicerat läge. Nu finns det så mycket mistro men att därför utestänga Kina i alla möjliga sammanhang går ju inte. Men det gäller att ha en större medvetenhet. I ett aktuellt EU-dokument omnämns Kina som "A systemic rival". Det är ett helt nytt språk. Kina har haft mycket av en free ride och nu behövs det reciprocitet.

Herman Grimmeiss: 75 procent av alla patent som beviljats inom informationsteknologi 2017 har gått till Samsung, ett företag i Sydkorea. Det är alltså inte ett kinesiskt företag.

Börje Ljunggren: Jag forskar nu om Vietnam och Samsung har en fabrik där med 150 000 anställda. En fjärdedel av Vietnams exportintäkter är Samsungprodukter. Företagen finns där det finns arbetskraft och möjligheter.

Erik Moberg: Som det ser ut idag karakteriseras Kina å ena sidan av en hård politisk diktatur. Å andra sidan har ekonomin allt mer fått inslag av fritt företagande och marknadsliberalism. På universiteten finns mycket av fritt tänkande. För mig förefaller detta vara något som i längden inte kan vara stabilt utan måste ut-

vecklas i den ena eller andra riktningen. Det vore intressant att ta del av hur du ser på det.

Börje Ljunggren: Det är nog den svåraste fråga man kan ställa. Det är lätt att falla för frestelsen att tro sig veta hur det ska gå. Dom är besatta av kontroll. Vi ser ju på Xi Jinping. Jag träffade honom när han var partisekreterare 2005. Då var han en ganska öppen person, ganska lyssnande. Ingen kunde ana att han skulle bli så besatt av makt. Partiet är hans stora livsuppgift som man måste värna om och det kräver kontroll. Och nu har man AI, där Kina ligger långt framme. Orwell framstår som rena söndagsskoleeleven i jämförelse. Intellectuella är kritiska, inte minst till att Xi Jinping ändrat grundlagen för att kunna sitta kvar, och de pratar om det inbördes. Men om de skulle skriva om det kan de råka illa ut. Nätet kan släckas ner för dem. Individen är medveten om dessa restriktioner. Tänk på att det har aldrig funnits en upplysningstid i Kina. Förutom kontrollen med AI utvecklas nu ett annat system, social credit system. Varje individ får poäng och antalet poäng ökar om man sköter sig och minskar om man inte sköter sig. Nu finns det en miljon individer som inte kan köpa tåg- eller flygbiljetter för att dom inte skött sig. Om man missköter sig politiskt blir det många minuspoäng. Teknologin finns för att hela tiden läsa av i realtid vad individen gör. AI är en kraftfull teknologi och den betyder lika mycket för Kina som oljan för Mellersta Östern. Mängden data är en enorm resurs. Kan ekonomin gå ner sig? Handelskriget är allvarligt. Men det innebär inte någon kris för partiet.

Bengt Sjölund: Jag skulle vilja ta upp en annan aspekt av den akademiska friheten, nämligen etiken. Ska vi överhuvudtaget samarbeta med kinesiska universitet? Kina är ju världens största diktatur. Jag har varit chef för Centret för rehabilitering av tortyroffer, i Köpenhamn, och det samarbete vi hade

med Human Rights Organization visade att Kina avrättar 9 000–10 000 individer om året, inte 1 000 som är den officiella siffran. Det finns uppenbara brister vad gäller mänskliga rättigheter. Det här har man kunnat diskutera på universitetens juridiska fakulteter men inte nu längre. Ska vi verkligen samarbeta med en sådan stat? Vi som är lite äldre minns ju motståndet mot samarbete med Sydafrika på 70-talet. Det här är fullt jämförbart.

Börje Ljunggren: Kina har skrivit under FN-konventionen om politiska och civila rättigheter men har inte ratificerat den. När jag arbetade i Peking så talades det mycket om detta men inget har hänt. Kina ratificerar den inte. Grunden i konventionen är att rättigheterna är universella, men Kina accepterar inte längre den principen utan betonar istället Kinas unika kultur och särdrag. Dödsdomarna är många men de har minskat i antal det senaste decenniet och många verkställs aldrig. Avrättningarna har minskat. Jag tycker inte vi ska upphöra med utbytet med Kina. Jag är skeptisk till att inte ha dialog, att inte ha kontakt med landets intellektuella. Måhända är jag naiv. Det vore unikt om ett litet land som Sverige skulle säga upp allt samarbete och utbyte med Kina. Men om EU kan ha en något tuffare gemensam hållning gentemot Kina skulle jag vara för det.

Li Bennich-Björkman: Vilka länder tittar på Kina i dag för att få inspiration? Det måste ju vara intressant för många att se hur man kan kombinera övervakning och politisk icke-pluralism med marknadsekonomi.

Börje Ljunggren: Kina imponerar, men inspirerar knappast. Hundra länder är med i projektet den Nya Sidenvägen. Det handlar om stora infrastrukturinvesteringar utan konkurrensupphandling och med ganska tvivelaktiga villkor och

skuldsättning. Kina exporterar också teknologi till många länder, inklusive kontrollsystem. Zimbabwe är ett exempel. Utvecklingen i Sinkiang med uigurerna är bland det värsta i världen idag. De muslimska uigurerna berövas sin kultur och det finns ingen gräns för hur mycket man vill kontrollera dem. Kina har stort samarbete med Afrika och investerar mycket mer än EU. Högnivåbesök och konferenser. Sedan tjugo år tillbaka arrangeras kinesisk-afrikanska toppmötet inom ramen för Forum for China-African Cooperation. Då de äger rum i Kina har på senare år 30–40 stats- och regeringschefer från Afrika deltagit. 120 länder i världen har Kina som största handelspartner. Kina har stort fotavtryck i världen men har inte många nära vänner.

Eric Warrant: Något jag tycker är oroväckande är deras social credit system. 200 miljoner övervakningskameror med avancerad ansiktsgenkänning. Ett TV-program i Australien berättade om en journalist i Kina som avslöjat korrupta politiker. Dessa straffades men journalisten förlorade många poäng. Han satt i praktiken i husarrest, kunde inte köpa biljetter till någon resa någonstans, hans barn kom inte in på de skolor och universitet som de önskade. Det är mycket allvarligt. En hel

befolkning som måste lyda och inte vågar ifrågasätta någonting och är rädda för vad som händer om de skulle göra det.

Börje Ljunggren: Visst är det så. Och det som är slående rullas ut med hjälp av propaganda. ”Om du sköter dig så lever du i det bästa av alla samhällen”. Vi skulle nog protestera men i Kina accepterar många människor det. Inom partistatens ram övertygas de om att allting blir bra om de sköter sig och de får en livsstil som är värd att sträva efter. De gör, där de befinner sig, helt andra avvägningar än vad vi skulle gjort. Det finns dock alltid många som tänker annorlunda, med den tänkande människans aspirationer.

Per Eriksson: Jag vill ta upp Taiwan. Om man har etik och moral visar det sig ju först när det kostar på. I mina kontakter med Kina har jag blivit väldigt imponerad över deras think-tanks. De är på en extremt hög intellektuell nivå och diskussionerna är också självkritiska – står långt över vad vi har i Sverige. Att kombinera socialism och kapitalism med fascism tycks vara en framgångsrik metod. Så frågan om Taiwan: ska vi inte erkänna Taiwan – eller skulle det kosta för mycket?

Börje Ljunggren: Att erkänna Taiwan skulle kosta. Du bryter medelbart relationen med Peking. För dem är det One China Policy som gäller och det har världen accepterat. Vilket inte hindrar nära relationer till Taiwan, en vital demokrati.

Per Eriksson: Är vi värda att säga att vi har etik och moral om vi inte är beredda att göra det?

Börje Ljunggren: Om du tänker genom alla konsekvenser så är jag inte säker på att du skulle vara beredd till det. Det är idag färre än 20 länder som erkänner Taiwan och alltså inte har förbindelse med Kina. Det rör sig om små länder i Central-

amerika och Afrika och Stilla havet som har fått generöst bistånd av Taiwan. Men de blir allt färre. För Kina är det fundamentalt att Taiwan ska återbördas, att det är ett Kina som gäller. Och det är ju en väldig frustration för denna stormakt att efter 70 år som folkrepublik så är Taiwan fortfarande de facto självständigt. Och det är ju en demokrati så att ha en folkomröstning om en frivillig återförening är ju omöjligt. Det är fascinerande att besöka Taiwan och se vilken vital demokrati det är. Men vi ska ju veta att utan USA skulle Taiwan inte existera. Kina är ju en militär stormakt och skulle vilja ha havet kring Taiwan som ett innanhav. USAs närvaro är en garant för ett fortsatt status quo för Taiwan. Men spänningarna ökar.

Uppställning utanför entrén till Grand, med föreläsarna i främsta ledet.

Deltagarlista *Den akademiska friheten*

Lund 14 maj 2019

Ordförande	Elisabet Ahlberg <i>Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg</i>
Professor	Elisabeth Ahlsén <i>Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg</i>
Professor	Jens Allwood <i>Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg</i>
Professor	Per Alm <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Mats Alvesson <i>Lunds universitet</i>
Biskop	Erik Aurelius
Professor	Li Bennich-Björkman <i>Uppsala universitet</i>
Professor	Göran Bexell <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Universitetslektor	Anders Biörklund <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Doktorand	Fredrik Brange <i>Lunds universitet</i>
Professor	Gunnar Broberg <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Universitetslektor	Johan Brännmark <i>Malmö universitet</i>
Professor	Eivor Bucht <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Doktor	Anna Cabak Rédei <i>Lunds universitet</i>
Professor	Mårten Carlsson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Nils Dencker <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Dainis Dravins <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Preses	Lars-Erik Edlund <i>Kungl. Gustav Adolfs Akademien</i>
Professor	Lena Ekelund Axelson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Bo Eklöf <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Lars Ivar Elding <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Hans Ellegren <i>Kungl. Vetenskapsakademien</i>
Professor	Ulf Ellervik <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
	Hasse Enarsson
Professor	Inger Enkvist <i>Lunds universitet</i>
Professor	Per Eriksson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Charlotte Erlanson-Albertsson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Vineta Fellman <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Sofia Feltzing <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Eva Maria Fenyö <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Torbjörn Frejd <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Hermann Grimmeiss <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Anders Grubb <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Marianne Gullberg <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>

Professor	Eva Haettner Aurelius <i>Lunds universitet</i>
Professor	Bärbel Hahn-Hägerdal <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Rector	Heidi Hansson <i>Umeå universitet</i>
Professor	Waheeb Heneen <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Germund Hesslow <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Sten Hidal <i>Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund</i>
Professor	Bo Holmberg <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
	Marie Holmdahl-Svensson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Gunilla Jarlbro <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Göran Jarlskog <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Cecilia Jarlskog <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Jubileumskoordinator	Carina Jensen <i>Lunds universitet</i>
Professor	Thomas B Johansson <i>Lunds universitet</i>
Professor	Rolf Johansson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Docent	Bengt W Johansson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Gunnar Juliusson <i>Lunds universitet</i>
Professor	Arne Jönsson <i>Lunds universitet</i>
Fil. dr.	Sven A Jönsson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Christer Jönsson <i>Lunds universitet</i>
Professor	Thomas Kaiserfeld <i>Lunds universitet</i>
Professor	Birger Karlsson <i>Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg</i>
Professor	Klas-Göran Karlsson <i>Lunds universitet</i>
Docent	Börje Karlsson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Docent	Ulf Kristoffersson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Professor	Ulf Körner <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
VD, Docent	Carola Lemne <i>Svenskt Näringsliv</i>
F.d. länsråd i Malmöhus län	Lennart Linder-Aronson <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Docent	Eric Lindstedt <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
Fotograf	Per Lindström <i>Bild & Media AB</i>
PhD.	Börje Ljunggren
Professor	Per Lundberg <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
	Eva Lundgren <i>Kungl. Fysiografiska Sällskapet</i>
	Erik Moberg <i>Moberg Publications, Inc.</i>
Docent	Stefan Mähl <i>Kungliga Vetenskapssamhället i Uppsala</i>
	Olle Nielsen <i>ADD Film och Media AB</i>

Professor Jan-Åke Nilsson *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Peter Nilsson-Ehle *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Erik J Olsson *Lunds universitet*
 Professor Ingvar Otterlund *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Anders Palm *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Preses Carita Paradis *Kungliga Humanistiska Vetenskaps-
samfundet i Lund*
 Fundraiser Helena Perhag *Lunds universitet*
 Lars Persson-Tille *ADD Film och Media AB*
 Generaldirektör Ingrid Petersson *Formas*
 Bitr. projektledare Louise Pierce *Lunds universitet*
 Professor Kristofer Rubin *Uppsala universitet*
 Professor Hans Ryde *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Tiina Sarap *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Ivan Scheblykin *Lunds universitet*
 Professor Joachim Schnadt *Lunds universitet*
 Docent David Silvermyr *Lunds universitet*
 Professor Nils-Otto Sjöberg *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Bengt Sjölund *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Journalist Mats Skogskär *Sydsvenskan*
 Professor Johan Stenström *Lunds universitet*
 Professor Arne Strid *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Dr. Barbro Strid *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Sten Stymne *Sveriges Lantbruksuniversitet*
 Journalist Solveig Ståhl *Redaktör*
 Professor Bengt EY Svensson *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Olle Söderman *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Margareta Söderström *Köpenhamns universitet*
 Professor Sven Thelandersson *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Nils Gunnar Toremalm *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Vicedekan Elsa Trolle Önnersfors *Lunds universitet*
 Professor Nils Tryding *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Lil Träskman-Bendz *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Tatyana Turova Schmeling *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Eric Warrant *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Margareta Welander *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Ola Wendt *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Lars-Erik Wernersson *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*

Professor Björn Wittenmark *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Ekonom Bozena Wlosinska *Lunds universitet*
 Professor Frank Wollheim *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Roland von Bothmer *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Journalist, författare Ola Wong *Kvartal*
 Universitetslektor Magnus Zetterholm *Lunds universitet*
 Professor Sven Åberg *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Professor Kalle Åström *Kungl. Fysiografiska Sällskapet*
 Civilekonom Tommy Öhrqvist

Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund
Stortorget 6, 222 23 Lund
Tel: 046-13 25 28 Fax: 046-13 19 44
E-post: kansli@fysiografen.se
www.fysiografen.se

© Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund och författarna
Grafisk formgivning: Lönegård & Co
Omslagsbild: *Prometheus Brings Fire to Mankind* av Heinrich
Füger, 1817.
Foton från symposiet: Per Lindström
Tryck: Balto Print, 2020
ISBN: 978-91-985039-2-0

DEN AKADEMISKA FRIHETEN

Forskare ska fritt få välja ämnen för sin forskning, metoder att bedriva den och fritt publicera resultaten. Som lärare ska de fritt få utforma sin undervisning. Det är stolta paroller om den akademiska friheten. Men hur ser verkligheten ut?

I Sverige är forskningsfriheten skyddad i lag. Ändå upplever många forskare att den är hotad. Beroendet av externa anslag är en orsak – finansiärer, politiker och andra intressen i samhället har önskemål, förväntningar om vetenskapliga framgångar. Anslag är kraftfulla styrmedel. Den akademiska friheten var temat för Kungl. Fysiografiska Sällskapets majsymposium 2019. Dess rötter, hur den har utvecklats i olika länder och kulturer och hur den kan hävda sig i dag. Frihet innebär också att forskare ska tillåtas vara nyfikna, egensinniga, ta risker och få följa sina egna idéer. Det kan leda till ny och värdefull kunskap.

